

T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

AMERİKAN HEGEMONYASI VE SUUDİ ARABİSTAN PETROLLERİ

Fehmi Enes ÖZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Tolga DEMİRYOL

İstanbul 2021

AMERİKAN HEGEMONYASI VE SUUDİ ARABİSTAN PETROLLERİ

Fehmi Enes ÖZ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

İstanbul 2021

Fehmi Enes ÖZ tarafından hazırlanmış ve 28.06.2021 tarihinde sunulmuş “Amerikan Hegemonyası ve Suudi Arabistan Petrolleri” başlıklı tez Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği/oy çokluğu** ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Tolga DEMİRYOL

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Tolga DEMİRYOL

Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Akif Bahadır KAYNAK

Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz KATMAN

İstanbul Aydın
Üniversitesi

Bu tezin yüksek lisans tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kabul tarihi:

____/____/____

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Fehmi Enes ÖZ

İmzası

X

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimin hazırladığım süreçte bilimsel tecrübesini ve yardımlarını
esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Tolga DEMİRYOL'a, her zaman yanımda olarak
bana destek olan aileme ve tezimi hazırlama aşamasında bana yardımcı olan sevgili eşim
Zekiye ÖZ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

AMERİKAN HEGEMONYASI VE SUUDİ ARABİSTAN PETROLLERİ

ÖZ, Fehmi Enes

Yüksek Lisans, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Doç. Dr. Tolga DEMİRYOL

Tarih: Haziran 2021

Sayfa: 86

I. Dünya Savaşından itibaren sahip olduğu hegemonik gücü kaybetmeye başlayan İngiltere, küresel hegemonyasını II. Dünya Savaşıyla birlikte ABD'ye bırakmıştır. Ortadoğu'daki petrol rezervleri, iki dünya savaşı arası dönemde eski ve yeni hegemon arasında başlıca mücadele alanını oluşturmuştur. Bu amaçla literatür taraması ve vaka analizi yöntemlerini kullandığımız araştırmamızda enerji kaynaklarının yaşanan hegemonik geçiş sürecinde ve sonrasında ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası oluşturduğu düzendeki oynadığı rol ele alınmaktadır. Yapılan çalışmada Suudi Arabistan'ın, ABD'nin enerji güvenliğini sağlama ve dünya enerji piyasalarında söz sahibi olması noktasında Amerikan hegemonyasının en önemli enerji tedarikçisi olduğunun altı çizilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu ülkeleri arasında milliyetçilik akımı yaygınlık kazanmıştır. ABD'nin, kuruluşundan itibaren Arap ülkeleriyle yaşadığı çatışmalarda İsrail'e destek olması, Arap ülkelerinde Batı karşıtı politikaların artmasına neden olmuştur. OPEC'in kurulmasının ardından petrol üreticisi ülkeler elde ettikleri bu gücü organize bir şekilde politik bir güç aygıtı olarak kullanmaya çalışmışlardır. Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği petrol üreticisi Arap ülkeleri, Arap-İsrail savaşlarında İsrail'e verdiği destek nedeniyle bazı Batı ülkelerine petrol ambargosu uygulamışlardır. Küresel ekonomik kriz koşullarıyla etkileşen petrol ambargosu, ABD'nin küresel hegemonyasının güç kaybetmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Petrol, ABD, Suudi Arabistan, Ortadoğu

ABSTRACT

American Hegemony and Saudi Arabian Oil

ÖZ, Fehmi Enes

MA, Politics and International Relations, Altınbaş University,

Supervisor: Associate Professor Tolga DEMİRYOL

Date: June 2021

Pages: 86

Great Britain started losing its hegemonic power with the First World War and would be replaced by the United States as the global hegemon by the Second World War. In the interwar period, the Middle Eastern oil reserves emerged as one of the primary sites of competition between the incumbent and the rising hegemons. This thesis engages in extensive literature review and case study research to account for the role played by energy reserves in the hegemonic transition process as well as the establishment of the US-led postwar international order. The research underlines that Saudi Arabia has emerged as the key supplier to the US, which was keen on improving its energy supply security as well as affecting the global energy markets. Nationalism emerged as a major political movement in the Middle East in the post-war period. The unwavering support that the US provided for Israel since its establishment fueled anti-Western policies in the Arab countries. Following the establishment of OPEC, oil producers sought to collectively use this power for political purposes. Led by Saudi Arabia, oil producers initiated an oil embargo on some Western countries. Compounded with the impact of the global economic crisis, the oil embargo contributed to erosion of the global hegemony of the United States.

Keywords: Hegemony, Oil, United States, Saudi Arabia, Middle East

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
TABLO LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1
1. KAVRAMSAL, KURAMSAL AÇIDAN HEGEMONYA TANIMI VE İNGİLİZ HEGEMONYASININ TARİHSEL GELİŞİMİ	9
1.1. HEGEMONYA KAVRAMININ TANIMI.....	9
1.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNİN HEGEMONYA KAVRAMINA BAKIŞI	10
1.2.1. Realist Yaklaşım	10
1.2.1.1. Güç Dengesi	12
1.2.1.2. Hegemonik İstikrar Teorisi	13
1.2.2. Kurumsal Liberalizm	14
1.2.3. Gramsci'nin Eleştirel Bakış Açısından Hegemonya	16
1.3. İNGİLİZ HEGEMONYASININ TARİHSEL GELİŞİMİ	19
1.4. PETROL ÇAĞI	23
2. HEGEMONİK GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTADOĞU; SUUDİ ARABİSTAN'IN KURULUŞU VE BÜYÜK GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARI.....	28
2.1. HEGOMONİK GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTADOĞU ENERJİ KAYNAKLARI	28
2.1.1. Suudi Arabistan'ın Kuruluşu ve Devletleşme Süreci	29
2.2. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SUUDİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ	35
2.2.1. İngilizlerin Bölge Aşiretleriyle İlişkileri ve Suudi Arabistan'ın Kuruluşu	35
2.2.2. Suudi Arabistan-ABD İlişkilerinin Başlangıcı ve ABD'nin Ortadoğu Politikaları	38
3. ABD HEGEMONYASI VE ORTADOĞU ENERJİ POLİTİKALARI	44
3.1. ASKERİ VE EKONOMİK MÜCADELENİN STRATEJİK UNSURU PETROL.....	44
3.1.1. Ortadoğu Petrollerinin Artan Önemi	46
3.1.2. Mücadeleden İşbirliğine ABD-İngiltere İlişkisi	49
3.2. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ABD İLE SUUDİ ARABİSTAN ARASINDA STRATEJİK ORTAKLIK.....	53
3.2.1. Savaş Sonrası Uluslararası Liberal Düzen ve ABD Liderliği.....	60
3.2.2. Savaş Sonrası Petrol Piyasaları.....	62

3.3.	ORTADOĞUDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE PETROL	64
3.3.1.	Musaddık'ın Başarısız Girişimi	64
3.3.2.	Süveyş Krizi ve Petrol Ulaşım Yolları	66
3.3.3.	Süveyş Krizi'nin Ortadoğu'ya Etkileri ve OPEC'in Kuruluşu	71
3.3.4.	1967 Arap-İsrail Savaşı ve Petrolün Araçsallaştırılması	73
3.3.5.	1973 Petrol Krizi ve Sonuçları	75
SONUÇ		79
KAYNAKÇA.....		84

TABLO LİSTESİ

Grafik 1: ABD İthalat ve İhracat Verileri 1930-1965	56
Harita 1: Irak Petrol Şirketi Boru Hattı	67
Harita 2: Trans-Arabian Petrol Boru Hattı.....	67
Tablo 1: Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri, 1750-1900	24
Tablo 2: Büyük Güçlerin Enerji Tüketimleri, 1890-1938	44
Tablo 3: Dünya Ham Petrol Üretimi 1938-1965	47

KISALTMALAR

AIOC	: Anglo-Iranian Oil Company
APOC	: Anglo-Persian Oil Company
ARAMCO	: Arabian American Oil Company
CASOC	: California Arabian Standard Oil Company
CFP	: Compagnie des Pétroles de Française
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IPC	: Iraq Petroleum Company
OPEC	: Petrol Üreticisi Ülkeler Örgütü
OAPEC	: Petrol Üreticisi Arap Ülkeleri Örgütü
SOCAL	: Standard Oil of California
TAPLINE	: Trans-Arabian Petrol Boru Hattı
TEXACO	: Texas Oil Company
TPC	: Turkish Petroleum Company

GİRİŞ

Modern dönemle birlikte uluslararası sistemde en güçlü devlete, hegemonya kavramına istinaden hegemon devlet sıfatı verilmektedir. Hegemon devlet, gücü zayıflasa da yerini yeni bir hegemon devlet alana kadar sisteme liderlik etmeye devam eder. ABD hegemonyası döneminde yaşanan tüm krizlerden sonra yerini hangi ülkenin alacağı tartışılan bir konu olmuştur. Son zamanlarda Çin'in yeni hegemon devlet olarak ABD'nin yerini almaya hazırlandığı tartışmaları yaygınlık kazanmıştır. Hegemonik geçişin nasıl yaşandığı, tarihte yaşanan hegemonik güç değişimlerinin hangi unsurlara dayandığı, hangi analiz düzeyinde incelenmesi gerektiği soruları bu çalışmanın çıkış noktalarından bazılarıdır. Hegemonya, çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram içerisinde güvenlik, iktisadi, askeri, kültürel gibi birçok unsuru içerisinde barındıran bir kavramdır. Çalışmamızda hegemonik güç kavramı enerji boyutu üzerinden incelenmektedir.

Hegemonya çalışmalarında enerji kaynakları uluslararası siyaset ile uluslararası iktisadi ilişkilerin birlikte ele alınıp somutlaştırıldığı alanlar arasında gösterilir. Uluslararası sistemde hegemon devlet olarak kendilerine yer bulan İngiltere ve ABD'nin hegemon olma süreçlerinde enerji kaynaklarının rolünü, bu kaynakların küresel piyasalardaki kontrolünün hegemonik güçlerine etkilerini ve Suudi Arabistan gibi dünya piyasaları üzerinde oluşturacağı fiyat politikalarıyla küresel üretim dengesini etkileme gücüne sahip bir üreticinin hegemonik güç üzerindeki etkileri bu çalışmada ele alınmaktadır. Enerji kaynaklarının, spesifik olarak da Suudi Arabistan petrolünün İngiltere-ABD hegemonik geçişinde nasıl bir rol oynadığı ve Amerikan hegemonyasını nasıl şekillendirdiği soruları çalışmamızın cevap aradığı temel soruları oluşturmaktadır.

Yapacağımız çalışmada hegemonik geçiş sürecini, büyük devletler arasında yaşanan soyut güç mücadelesi olarak görmek yerine devlet altı siyasi olmayan aktörlerin de yer aldığı ekonomik fayda temelli, enerji kaynakları üzerinde gerçekleşen mücadele olarak ele alınmaktadır. İkincil kaynaklar kullanarak yaptığımız çalışmamızda konuyla ilgili akademik literatürün yanı sıra, kurumların internet siteleri, enerji ajanslarının veri kaynakları ve devlet adamlarının konuyla ilgili yaptıkları konuşmalar incelenmiştir. Çalışmanın ele aldığı temel vaka iki Dünya Savaşı arası dönemden 1973'e dek uzanan dönemde Suudi Arabistan-Amerika ilişkileridir.

Amerika’da petrolün sondaj yoluyla ilk kez çıkartılıp geliştirilmesinde petrol şirketleri büyük rol oynamıştır. Amerikalı petrol şirketlerinin denizaşırı ülkelerde ekonomik fayda sağlamaya yönelik başlattıkları faaliyetler, petrolün öneminin artmasıyla birlikte Amerikan hükümetinin genişleyen güvenlik konularından biri haline gelmiştir. Petrol kaynaklarının kontrol edilmesi noktasında özel petrol şirketleri de devletler ile birlikte bu mücadelede etkin rol oynamışlardır. Bu nedenle ABD’nin uluslararası politikalarının önemli bir yer tutan petrol şirketleri, devlet dışı aktörler olarak çalışma argümanımızın bir parçasını oluşturacaktır. ABD Enerji Bakanı Spencer Abraham, 2002 yılında petrol ve küresel güç olma arasındaki ilişkiyi ABD enerji şirketleri temsilcilerine hitaben yaptığı konuşmasında şöyle dile getirmiştir; “20.yüzyılın Amerikan yüzyılı olmasında siz ve sizden önceki petrol ve gaz endüstrisi büyük pay sahibidir” (Klare, 2004, s. 31). Dolayısıyla konuyu ele alırken analiz düzeyimizi sadece devlet düzeyi ile sınırlamadığımızdan dolayı farklı aktörleri değerlendirme şansımız olmaktadır.

Hegemonya, bir ülkenin içinde başlayıp diğer ülkeleri de baskı altına alabilecek şekilde gerçekleştirilen tahakküm durumudur. Sadece askeri ve ekonomik güç kullanma yoluyla hegemonun dünya sistemini etkilediği ve yönlendirdiği şeklindeki yorumlar eksik ve yanıltıcı olacaktır. Bu konu uluslararası ilişkiler teorilerinin hegemon yapıyı ve dünya sistemini nasıl tanımladığı ile bağlantılıdır. Hegemon, uluslararası kuralları belirleyen ve bu kuralları “güç” kullanarak diğer devletler arasında uygulama kabiliyetine sahip ülkeye verilen addır. Hegemon konumdaki devlet, elde ettiği kural koyucu konumunu mümkün olduğunca sürdürebilmek ve bu konumunu rakiplerine bırakmamak için kendinden daha güçsüz konumda olan diğer devletlerle iş birliği içine girmek durumundadır. (Schake, 2017, s. 1). Bu durum hegemon devlete meşruiyet sağlarken, iş birliği içine girdiği devletlere de koyduğu uluslararası kurallar dolayısıyla düzen sağlar.

İngiltere'nin Hollanda'dan hegemonik liderliği aldığı döneme bakıldığında, Hollanda 17. yüzyılda yükselişinin ardından kısa süre içerisinde İngiltere ve Fransa'nın meydan okumalarıyla karşı karşıya gelmiştir. 17. yüzyılın sonlarında iki ülke de Hollanda'ya karşı başarısızlıkla sonuçlanan askeri operasyonlara girişmişlerdir. Bu başarısız girişimleri ardından üç ülke denizaşırı pazarlar üzerinde birbirleri üzerinde etkinlik kurma yarışı içerisine girmişlerdir. Denizler hakimiyeti üzerinde Fransa'ya karşı bariz üstünlüğü bulunan İngiltere, ülke içerisinde aldığı politik önlemlerle dış ticarette de Hollanda'ya karşı üstünlük elde etmiştir (Kaymak, 2016, s. 76). Yaşanan gelişmeler, ülkeler arasındaki ticari ve iktisadi

ilişkileri daha karmaşık hale getirmiş ve uluslararası ilişkilerin daha komplike bir hal almasına neden olmuştur. Bu durum hegemon devletin rakiplerine salt ekonomik ve askeri baskılar uygulamasını zorlaştırmıştır.

Kapitalist sanayi ve giderek genişleyen piyasa ilişkileri, Avrupa ülkelerini sömürge yarışı içerisine sokmuştur. Avrupa'daki büyük güçler arasında gerçekleşen kapitalist yarış, dünya savaşlarıyla sonuçlanan silahlanma yarışını da beraberinde getirdi. İngiltere, hegemon konumda olduğu sürece izlediği emperyalist politikalar ile Avrupalı güçlere ortak çıkar sunmak yerine rekabet içerisinde olmuştur. Tarih boyunca gerçekleşen hegemonik değişimlerin neredeyse hepsinde yeni hegemonun şiddet ve baskı uygulayarak bir önceki hegemonun yerine geçtiğini görmekteyiz. Ancak Amerika'nın gerçekleştirdiği hegemonya örneğine baktığımızda izlediği anti-kolonyalist politikalar ile kurduğu düzende meşruiyet sağlamayı başardığı görülmektedir. Bu yüzden İngiltere hegemonyasından Amerikan hegemonyasına geçiş süreci basit salt askeri ve ekonomik üstünlük sayesinde gerçekleştiği söylenemez. Amerika'nın İngiltere üzerinde zaman zaman iktisadi ve politik baskılar uyguladığı görülse de genel olarak iki ülke arasında rızaya dayalı bir değişim yaşandığı söylenebilir.

Ekonomik, politik, kültürel, tarihi vb. birçok etken kümülatif olarak Batı dünyasının gelişimde rol oynamıştır. Ancak gelinen noktada bu gelişimlerini sürdürebilmek ve enerjide dışa bağımlı hale gelmemek için yeryüzüne asimetrik biçimde dağılmış enerji kaynaklarının çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Petrol ise kuşkusuz enerji kaynakları içinde özel bir yere sahiptir. Binlerce yıldır farklı amaçlarla kullanılan petrol, geliştirilip enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlamasıyla beraber devletler savaş makinalarının da yakıtı olarak kullanmaya başlamıştır. Kullanımı giderek yaygınlaşan petrol, 20. yüzyılın başından itibaren gelişmiş devletler açısından hem ekonomik hem de askeri bakımdan stratejik bir güç unsuru haline gelmiştir. Özellikle iki dünya savaşı arası dönemde büyük güçlerin Ortadoğu petrol kaynakları üzerinde kontrol sağlama mücadelesi hegemonik geçişin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda konunun anlaşılması açısından hegemonik geçiş sürecinde İngiltere ve Amerika arasında Ortadoğu petrol kaynakları mücadelelerine bakmak gerekecektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin bölgede enerji kaynakları üzerinde elde ettiği avantajı kaybetmemek adına Amerikan şirketlerine karşı büyük mücadeleler vermesi ve II.

Dünya Savaşı sonrasında Amerika ile iş birliğine giderek Amerika liderliğinde oluşturulacak yeni düzende avantajlı konuma sahip olmaya çalışması, enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamanın başat konumdaki ülke açısından önemini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çalışmamız küresel hegemonyayı konu almasına rağmen küresel ölçekte değil bölgesel olarak Ortadoğu'da, özel olarak ise yeni hegemon Amerika'nın Suudi Arabistan ile olan ilişkilerine bakacağız. Bunun birden çok önemli sebebi bulunmaktadır. Bunların başında Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol rezervleri dolayısıyla sahip olduğu güç gelmektedir. Petrol piyasalarında gerçekleşen fiyat dalgalanmalarının gelişmekte olan ülkelerin doğrudan ve dolaylı olarak etkilendikleri düşünüldüğünde Suudi Arabistan'ın sahip olduğu bu gücün küresel ekonomik istikrarı korumada ne denli stratejik bir rol oynadığı görülmektedir.

Suudi Arabistan'ın hegemon konumdaki Amerika ile sahip olduğu bu stratejik ilişkiyi özel kılan bir diğer neden ise hegemon bir devletin başka bir devlet ile enerji kaynakları dolayısıyla kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Nitekim Amerika'nın hegemonya oluşturma sürecinde Suudi Arabistan enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlaması ne kadar önemli bir etken olduysa, 1973 krizine giden süreçte Suudi Arabistan'ın Amerika ile düştüğü anlaşmazlık neticesinde yaşanan krizin Amerikan hegemonyasına verdiği zarar da bir o kadar büyük olmuştur. İki ülke arasında tesis edilen ilişki, II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan düzende küresel ekonomi politığın en önemli belirleyici unsuru haline gelmiştir.

Osmanlı sonrası bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu İngiltere politik olarak doldurmaya çalışmıştır. Enerji şirketleri de tıpkı devletler gibi bölgedeki otorite boşluğundan faydalanmış ve yeni kurulan ülkelerin oluşturmaya çalıştıkları devlet altyapısını sahip oldukları petrol kaynakları karşılığında ekonomik olarak destekleyerek bölge yönetimleri üzerinde politik güç elde etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Bu açıdan Suudi Arabistan ve ABD arasında kurulmakta olan ilişkinin yalnızca devletler düzeyinde gerçekleşmediği, bölgede faaliyet gösteren enerji şirketlerinin ve hatta yöneticilerinin de stratejisine bakmanın tüm çıkar gruplarının kurulan ilişkideki rolünü görmemiz açısından fayda sağlayacaktır.

Hegemonik geçiş konusunu incelerken aktörleri farklı düzeylerde ele almamızın sebebi, hegemonik geçişin zannedildiği gibi net çizgilere sahip olmayışıdır. Hegemonik geçiş meselesi, içerisinde farklı karmaşık unsurlar barındıran bir konudur. Sadece devletler arasında bir geçiş olmadığı ve devlet altı aktörlerin de bu geçişin bir parçası olduğundan dolayı İngiliz hegemonyasının nerede bittiği, Amerikan hegemonyasının nerede başladığı

kesin değildir. Bu yüzden herhangi bir noktaya dönüm noktası olarak bakmamız mümkün değildir.

Bölgedeki devletlerin kuruluş süreçlerini incelemek oluşturulan devlet otoritesini ve karar alma motivasyonlarını anlamamız açısından önemlidir. Suudi devletinin kuruluşundan sonra aldığı politik kararlardaki temel motivasyonu, tek bir monarşi çatısı altında topladığı ülkenin bütünlüğünü korumak olmuştur. Suudi yönetiminin bunu sağlamak için izlediği politikalara bakıldığında, bölgede ülkenin bütünlüğü için tehdit oluşturan İngiltere destekli ülkelere karşı bölgede denge unsuru oluşturacak ülkelerle ittifak oluşturma eylemleri göze çarpmaktadır.

Suudi Arabistan devleti dini temeller üzerine inşa edilmiş bir devlet yapısına sahiptir. Ülkenin kuruluşunda İngiliz destekli güçlere karşı mücadeleler veren Suudi aşireti, ülke bütünlüğünü sağlarken ve çevresindeki ülkelerle ihtilafları giderirken karşısında İngilizleri bulmuştur. Bu nedenle kuruluşundan itibaren ülke yönetiminde ve halkta İngilizler başta olmak üzere yabancılara karşı bir tutum oluşmuştur. Ülke bütünlüğünü ve meşruiyetini bu temellere dayanarak oluşturan Suudi hükümeti, realist bakışa uygun olarak ülke çıkarlarına uygun davranmış ve yeni kurulan devletin ekonomik kalkınmada ihtiyaç duyduğu desteği bulabilmek için yabancı şirketlerle ekonomik çıkar temelinde ilişkiler oluşturmıştır. Bu şirketlerin başında petrol faaliyetleri gerçekleştiren Amerikalı şirketler gelmektedir.

ABD'nin ulus ötesi faaliyet gösteren şirketlerinin Amerikan hükümetinden yıllar önce Suudilerle ikili ilişkiler kurması bize bu şirketlerin Amerikan devletinde bölgede gösterdiği faaliyetlerde elde ettiği gücü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada realist düşüncede de olduğu gibi, Amerikan hükümetinin başlarda devlet çıkarları açısından varlık göstermenin fayda sağlamayacağı düşüncesi daha sonra bölge enerji kaynaklarının ülke çıkarları açısından yeterince önemli hale gelmesiyle Amerika'nın devlet olarak varlık gösterme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Amerikan hükümeti Avrupalı ülkeler gibi doğrudan petrol şirketlerinde pay sahibi değildir. Bu durum Amerika'nın politik yapısından kaynaklanmaktadır. Amerikan hükümeti, II. Dünya Savaşı sırasında devletin politik yapısına uygun olmayan biçimde özel şirketlerin faaliyet alanlarında devlet olarak varlık göstermek istemiş ve ARAMCO içerisinde doğrudan hükümet adına pay sahibi olmak istemiştir. Bunun için girişimlerde de bulunan ABD yönetimi başarılı olamamıştır. Bu durum ABD'nin çıkarları gereği aldığı kararlarda ne kadar esnek davranabildiğini anlayabilmemiz açısından önemli bir göstergedir.

Amerikan hükümeti, ARAMCO üzerinde gerçekleştirdiği başarısız ortaklık girişimi öncesinde de bölgede faaliyet gösteren Amerikan şirketlerine politik desteğini sağlamaktaydı. Başarılı olamadığı bu ortaklık girişimi sonrasında da Amerikan devletinin bu şirketlere verdiği desteği devam ettirdiğini görmekteyiz. Çünkü hükümetin II. Dünya Savaşı'nda ele aldığı enerji politikaları, ülke dışından sağlanacak petrolle doğrudan ilgili bir mesele haline gelmekteydi. Hükümetin uygulamaya koyduğu petrol ithalat kotalarıyla iç piyasada fiyat dengesi oluşturmaya çalışırken, ülke dışarıda faaliyet gösteren şirketler yoluyla da uluslararası piyasalarda petrolü dış politika aracı olarak kullanmaya çalıştığını görmekteyiz.

İki ülke arasında karşılıklı çıkar ilişkisi çerçevesinde oluşturulan bu birliktelik, Amerikan liderliğinde oluşturulan uluslararası düzenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Suudi Arabistan enerji kaynaklarının Amerikan hegemonyasına verdiği katkılar incelenirken, Suudi Arabistan krallığının kuruluşundan itibaren bölgede söz sahibi ülkeler ile olan ilişkileri kronolojik olarak ele alınarak, Suudi krallığının büyük güçlerle olan ilişkilerindeki temel motivasyonlar incelenmiştir. Bölgede petrolün keşfedilmesinin ardından Suudi Arabistan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının uluslararası ekonomi politığe olan etkileri incelenerek Amerikan hegemonyasının oluşmasında yaptığı katkılar ele alınmıştır. Çalışmamız tarihsel olarak I. Dünya savaşı sonrası yaşanan hegemonik geçiş dönemi ile ilgili gelişmeler ile Amerikan hegemonyasının dönüşmeye başladığı 1973 petrol krizine kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Bahsettiğimiz hususlar çerçevesinde üç bölümden oluşacak olan çalışmamızın birinci bölümünde, hegemonya kavramına getirilen üç temel kuramın hegemonya hakkındaki teorilerini inceleyerek İngiliz hegemonyasına ve enerji kaynağı olarak petrolün gelişimine tarihsel açıdan analiz edilmektedir.

Hegemonya kavramı üzerinde oluşturulan teoriler üç temel kuram altında incelemek konunun bütünlüğünün daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Hegemonya denilince akıllarda beliren ilk isim Gramsci olmaktadır. Gramsci'nin görüşleri altında birleştirilen eleştirel teori, hegemonyayı bir grubun veya ülkenin diğerleri üzerinde salt baskı ve korku unsurları oluşturarak hegemonya altına almanın yanlış olacağını belirtmektedir. Baskı unsuru ile birlikte rıza mekanizmasının da çalıştırarak meşruiyet sağlanması gerektiğini vurgular. Kurumsal liberalizm, uluslararası sistemde realist düşüncedeki gibi devleti ana aktör olarak

görürken, özellikle 1970'lerden sonra uluslararası sistemde kurumlara büyük önem atfederek devletle birlikte ulus ötesi şirketlere dikkat çekmektedir. Realist teori ise hegemonya kavramını, devlet egemenliği çatısı altında güç unsuru çerçevesinde yorumlamaktadır. Araştırmamızda ABD ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkinin hegemonik geçişe olan etkisi realist literatür çerçevesinde ele alınmıştır. Realist literatürde ana aktör devlet olmakla beraber, çalışma yaptığımız süreç içerisinde devletin yanı sıra zaman zaman devlet altı aktörlerin de çıkar mücadelesi içerisinde ana aktör gibi rol aldığını görmekteyiz.

İngiltere endüstrileşmesinin tarihsel gelişimine ve enerji kaynağı olan petrolün tarihsel olarak üretim araçları ve askeri güç için sağladığı stratejik önemi incelendiğinde bu kaynağa sahip olmanın, hegemonik güç oluşumunda önemli yer tuttuğu görülmektedir.

İkinci bölümde ise bölgede kontrolü kaybeden Osmanlı sonrası ortaya çıkan Suudi devletinin oluşum sürecine ve bu süreçte hegemonik gücünü kaybeden İngiltere ve yeni hegemon olarak ortaya çıkan Amerika ile olan ilişkilerini ele almaktayız. Bu noktada Suudi devletinin kuruluş sürecinde bölgede hakimiyet sağlamaya çalışan İngiltere ile olan ilişkilerini baskı ve zor kullanma örneği çerçevesinde incelerken, bölgede petrolün bulunmasından sonra varlık göstermeye başlayan ABD'nin İngiltere'den farklı biçimde Suudi Arabistan'da ilk olarak bağımsız petrol şirketleri aracılığıyla varlık göstermiştir.

Üçüncü bölümde Amerikan hegemonyası doğrultusunda Ortadoğu'da yürütülen enerji politikalarını incelenmektedir. Bu doğrultuda İngiltere'nin bölgede gücünün zayıflaması nedeniyle bölgede Amerika ile giriştiği güç mücadelesini iş birliğine çevirerek Soğuk Savaş döneminde Amerika ile birlikte hareket etmiş olduğunu görmekteyiz.

İran örneğinde olduğu gibi iki ülke Sovyet tehdidine karşı Batı'nın çıkarlarını korumak adına birlikte harekete ederken, Sovyet tehdidinin yaşanmadığı alanlarda zaman zaman mücadeleye devam ettikleri görülmektedir. Arap ülkelerinde İsrail faktörü nedeniyle Batı karşıtı oluşan politik eylemler bölgede Batı imajını zedelerken Sovyetlere Ortadoğu'da hareket alanı oluşturmuştur. Soğuk savaş boyunca Batı ile Sovyetler birliği arasında birçok alanda askeri ve ideolojik mücadeleler cereyan etmiştir. Bölgesel çapta ele aldığımız araştırmamızda, iki kutbun Ortadoğu petrollerinin Batı endüstrisine sevkinin devamlılığı sağlaması hususunda mücadele içerisine girdiğine şahit olmaktayız.

Batılı güçlerin teknolojisi ve sahip olduğu petrol pazarı sayesinde ekonomik kalkınma gerçekleştiren ve monarşilerini ayakta tutan Basra Körfezi Arap devletleri, artan Sovyet tehdidine karşı ülkelerinde İngiltere'nin ardından oluşan güç boşluğunda Amerikan angajmanını artırarak Amerikan varlığını kendi geleceklerinin bir parçası olarak görmek durumunda kalmışlardır. Verdiğimiz bu örnek İngiltere sonrasında monarşilerini ABD yardımıyla sürdüren Suudi Arabistan ve körfez Arap devletleri ile hegemonyasını Arap petrolleri sayesinde güçlü tutan Amerika'nın karşılıklı oluşturdukları özel bir ilişki söz konusudur.

Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği petrol üreticisi Arap ülkelerinin 1973 krizi ile Amerikan hegemonyasına verdiği zarar düşünüldüğünde hegemonyaya verdiği desteği çekmek suretiyle petrolü politik uygulamalarında araçsallaştırmayı başarabilmişlerdir.

Enerji kaynaklarının kontrolünün önemi çerçevesinde ele alacağımız çalışmamızda, Batı için Ortadoğu petrollerinin güvenli enerji kaynağı olmaktan çıktığı dönemi incelerken, Suudi Arabistan'ın başını çektiği OAPEC ülkelerinin 1973 yılında gerçekleştirdikleri petrol ambargosunun Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkilerin kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. KAVRAMSAL, KURAMSAL AÇIDAN HEGEMONYA TANIMI VE İNGİLİZ HEGEMONYASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. HEGEMONYA KAVRAMININ TANIMI

Hegemonya, Eski Yunancada öncülük etmek yönlendirmek anlamına gelen “hegeisthai” sözcüğünden türetilmekte olup, siyasi üstünlük, yönetim ve otorite anlamına gelmektedir. Antik Yunan kökenli olan bu kavram, herhangi bir toplumsal sınıfın veya devletin, siyasal, sosyal ve kültürel araçlar kullanılarak başka sınıf veya devletlerle ilişkilerinde sahip oldukları yönetime ilişkin ve kısmen rızaya dayalı egemenlik ve üstünlük durumu olarak tanımlanmıştır.

Antik Yunan döneminde şehir devletleri arasında gerçekleşen ittifaklar bağlamında diğer devletler üzerinde savaş veya diplomasi yoluyla elde edilen siyasal egemenlik veya öncü devlet olma durumu hegemonya kavramı ile tarif edilmiştir. Hegemon ise böyle bir üstünlük durumunda bulunan özne için kullanılan kavramı ifade etmektedir. Hegemonya, temel olarak, sürekli olarak şiddete dayanmayan hegemonun felsefesinin hâkim olduğu küresel ya da bölgesel siyasal düzeni ifade eder. Hegemon ile dominant devlet birbirlerinin yerine kullanılsa da aralarında fark vardır. Hegemon devlet uluslararası sistemdeki düzeni sağlarken dominant güç kendi maddi çıkarlarını önceleyen tutuma sahiptir (Doğan, 2016, s. 14).

Devletlerarası bir kavram olarak, bir devletin diğerlerine kıyasla yüksek savaş gücü ve tecrübesine sahip olması, otorite sağlaması ve bunun neticesinde diğer devletler üzerinde askeri ve diplomatik kontrol kurmak olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kavrama sadece askeri gücün yüklenmesi iktisadi ve ahlaki boyutun ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur. Günümüzde ise bu kavrama, iktisadi, ahlaki, kültürel ve toplumsal unsurlar da yüklenmiş, baskı ve rıza unsurları da eklenerek genişletilmiştir. (Sarıöz Gökten, 2013, s. 6)

Hegemonya kavramı uluslararası ilişkiler literatüründe iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. İlk olarak, askeri ve siyasi güç olarak anlaşılır. Bu anlamı genellikle modern dönem öncesi olarak tanımlanan 1648 Westphalia anlaşması öncesi dönemde devletlerarası siyasi ilişkilerini tanımlarken kullanılır. Bu döneme kadar devletler arası mücadelelerde hegemonik güç tanımlarken uluslararası iktisadi güç bu tanımın içinde

kendisine yer bulmamaktaydı. İkinci olarak, birbirine benzeyen hegemonik güçlerin bir benzerlik sıralaması içinde birbirini izlediği ve hegemonyanın bir güçten diğerine geçtiği savunulmaktadır (Sarıöz Gökten, 2013, s. 7). Bundan hareketle kavram, Antik Yunan'daki kullanıldığı anlamın yanı sıra, modern ulus devletler arasındaki ilişkileri tanımlamak için uluslararası ilişkiler kuramı alanında da kullanılmaktadır. Devletlerin diğer devletler üzerinde ekonomik, askeri, siyasi ve de kültürel üstünlüklerini kullanarak uygulamaya çalıştıkları baskı ya da tahakküm için “hegemonyacılık” terimi kullanılmaktadır. (Aytekin & Atılğan , 2013, s. 97).

Kabul gören teoriler de hegemonya kavramını kendi düşünce yapıları çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Uluslararası sistemin kurallarını, istikrarını ve işleyişini açıklamaya yönelik birden fazla açıklama getirilmiştir. Bunlardan realist teori devletlerarası ilişkileri güç unsuru üzerinden açıklar ve uluslararası sistemi güç dengesi teorisine üzerinden değerlendirir. Liberalizmde ise uluslararası sistemi, kapitalist dünya düzenini ve kapitalizmin doğasının açıklamak amaçlı hegemonya tanımı yapılmaktadır. Gramsci'nin ele aldığı eleştirel yaklaşıma göre ise uluslararası sisteme kapitalist devletlerde ulus ötesi sınıf çıkarları ve çatışmalarına dayanan bir açıklama getirilmektedir. (Sarıöz Gökten, 2013, s. 9) Bu bölümde yukarıda bahsettiğimiz teoriler açıklanacak ve İngiltere'nin hegemon konuma gelme sürecinden bahsedilecektir.

1.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNİN HEGEMONYA KAVRAMINA BAKIŞI

1.2.1. Realist Yaklaşım

Realist teori, her ne kadar modern uluslararası ilişkiler yaklaşımı olarak bilinse de teorisinin kökenlerinin M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Thucydides' in Peloponez Savaşları adlı eserine dayandığı kabul edilmektedir. Eserde Atina ve Sparta şehir devletleri liderliğindeki iki ittifak arasında Eski Yunan dünyasında hakimiyet kurmak için gerçekleşen askeri mücadele anlatılmaktadır. Bu eser, devletlerin diğer devletler üzerinde egemenlik kurması veya tahakküm altına alabilmesi için güçlü olunması gerektiğini ele alması bakımından önem arz etmektedir.

Realizmin en büyük ikinci düşünce kaynağı 14. ve 15. yüzyılın başlarında yaşamış olan İtalyan felsefeci Machiavellidir. Machiavelli dönemin hükümdarına yazdığı ünlü kitabı Prens'te, gücün nasıl elde edileceği ve bu gücü nasıl devam ettirebileceği üzerine pratik dersler vermektedir. Ulusal bağımsızlık Machiavelli'ye göre en temel politik konudur ve ülkenin bağımsızlığı sağlamak bir yöneticinin en önemli sorumluluğudur. Bunu gerçekleştirmek için de güçlü olmak gerekmektedir. Yöneticilerin devletin bekası için gerektiğinde verdikleri sözleri tutmaması gerektiğine dikkat çeken Machiavelli, bu tutumu dolayısıyla da ahlaksız olarak nitelendirilmiştir.

Realist düşüncenin gelişmesinde Thomas Hobbes da önemli bir yere sahiptir. Thomas Hobbes'un "insan insanın kurdudur" ifadesine benzer biçimde her devlet kendi çıkarlarını merkeze aldığı için devletler arası ilişkiler bitmek bilmez bir güç mücadelesi alanıdır. Hobbes ünlü eseri Leviathan'da insanların aralarında düzen tesis edici bir merkezi iktidarın nasıl oluştuğunun anlatırken bu duruma doğa durumu olarak adlandırmaktadır. Doğa durumu, insanın doğasının bencil olduğunu varsayarak kendi çıkarlarını öncelemektedir. Bu da insanlar arasında güvensiz bir ortam oluşturmaktadır ve güvenliklerini başka bir güce emanet edemeyecekleri için herkesin kendi başının çaresine bakması gerekmektedir (Ersoy, 2017, s. 162).

Kökenleri Thucydides'e dayanan bu yaklaşımın, hemen hemen tüm yazarlarının bireyden yola çıkarak devlet veya sistem analiz düzeyinde iki temel soruya cevap aradıkları söylenebilir: birinci soru, uluslararası ilişkilerde devletlerin siyasi olarak aldıkları kararlar nasıl açıklanabilir? İkincisi ise uluslararası yapı hangi dinamiklere dayanmaktadır? (Aydın, 2004, s. 37).

Realist düşünceye göre uluslararası ilişkiler hemen hemen tümüyle devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesidir. Bu yüzden devletlerarası ilişkilerin tabiatında mücadele ve rekabet vardır. Devletlerarası ilişkileri düzenleyici olarak kabul edilen bir üst otorite olmadığından dolayı uluslararası ilişkilerde anarşi durumu söz konusudur.

Anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde egemen devletler arasında arabuluculuk yapabilecek üst otorite bulunmadığından dolayı nihai çözüm savaş ile sağlanır. Bundan dolayı sürekli mücadele içerisinde olan devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için güç elde etmekten daha önemli bir amaç bulunmamaktadır. Sonuç olarak uluslararası anarşik

sistemde devletlerin ulusal güvenliklerini sadece kendi güçleri ile sağlayabilecekleri düşüncesi, ülkeleri bu yönde önem almaya sevk eder (Aydın, 2004, s. 38).

Realist görüşe göre devletlerarası düzenin gerçekleşmesi için, büyük güçlerden birinin veya birkaçının diğer devletleri daha fazla etkileme kapasitesine erişmesi devletlerarası hiyerarşinin gerçekleşmesine bağlıdır. Oluşan düzende bu hiyerarşinin doğal sonucu, güçlü devlet veya devletlerin diğer devletler üzerinde hegemon konuma gelmeleridir (Şöhret, 2011, s. 10).

Realist düşüncede uluslararası ilişkilerde devletin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için kullandığı temel araç “güç” tür. 20. yüzyılda yaşamış realizmin en önemli düşünürlerinden biri olarak sayılan Hans Morgenthau güç kavramını açıklarken şu ifadeleri kullanır: “Siyaset, insanoğlu üzerinde güç için bir mücadeledir ve nihai hedefi e olursa olsun güç birincil amaçtır ve onu elde etme ve muhafaza etme tarzları siyasi eylemin tekniklerini belirler” (Ersoy, 2017, s. 164).

1.2.1.1. Güç Dengesi

Uluslararası ilişkilerde temel faktörün güç siyaseti olduğunu kabul eden realistler için güç siyasetinin başlıca dinamiklerinden birisi, dengeleme kavramı ile ifade edilen durumdur. Devletler sahip oldukları güçlü pozisyonlarını korumayı hedeflerler. Uluslararası politikaları da diğer politikaları gibi güç için mücadele etmek üzerinedir.

Devletler veya ittifaklar arasında bir tarafın aşırı güçlenmesine karşı mevcut diğer devletlerin statükoyu korumak adına diğer tarafı dengelemesiyle ortaya çıkan duruma güçler dengesi denmiştir. Bu sistem, güçlenen devlete karşı ittifak oluşturmayı öneren bir sistemdir. 19. yüzyılda Avrupa’da oluşan siyasi durum güçler dengesi sisteminin gerçekleştiği bir dönem olarak kabul edilir.

Realist düşüncenin en önemli iddialarından birisi de varsayımlarının evrensel olmasıdır. Devletlerarası ilişkilerde ülkeler, sürekli rekabet halinde ve diğerlerine üstünlük sağlama çabaları içindedirler. Bu düşünce içerisinde sistem için ortaya koyulan tezlerden yola çıkan realist düşünürler, uluslararası ilişkilerinde devletlere güç dengesi politikalarına salık veren pragmatik bir yaklaşım olan realpolitiki sunmaktadırlar (Aydın, 2004, s. 39).

Güç dengesine dair realist teorisyenler arasında farklı düşünceler de söz konusudur. Neorealizmin kurucusu olan kabul edilen Kenneth Waltz’a göre devletlerin birincil amaçları

güç elde etmektir. Bu da varlıklarını devam etme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için de doğal olarak ellerindeki araçları kullanmaktan çekinmezler. Uluslararası sistemde devletler güç elde etme çabası içinde bulunurken de kendi ittifakını güçlendirme veya karşı ittifakı zayıflatma çabası içine girerek güçler dengesi kuramının oluşmasına neden olur (Waltz & Quester, 1982, s. 42).

Waltz'a göre uluslararası sistemin anarşik olduğu halde kaotik olmamasının sebebi güçler dengesi sistemidir. Waltz'un sahip olduğu bu görüşler, savunmacı realizm ile açıklanırken, neorealizmin bir diğer önemli düşünürü John J. Mearsheimer ise ortaya koyduğu saldırgan realizm düşüncesi ile anılmaktadır. Mearsheimer'ın düşüncesine göre devletler, gücü güvenlikleri için elde etmeye çalışmazlar, güç devletler için bir amaçtır. Bu amaca da uluslararası sistemde hükümler devlet olduğunda ulaşılır ve ancak bu noktada nihai güç elde edilmiş olunur (Ersoy, 2017, s. 176-177).

Neorealistler için güç dengesi, devlet ve devlet adamlarının iradesi ve amaçlarından bağımsız gerçekleşen bir durumdur. Bu nedenle anarşik sistemde kendiliğinden ortaya çıkar ve bağımsızdır. Klasik ve neoklasik realistler içinse güç dengesi, devlet adamlarının iradesi ile gerçekleştiği için kaçınılmaz değildir (Ersoy, 2017, s. 165).

1.2.1.2. Hegemonik İstikrar Teorisi

Hegemonik İstikrar Kuramı, tek bir devlet hegemonyası altında, dünya ekonomisinin ve uluslararası sistemin istikrara kavuşacağını varsayan teorik bir çerçevedir. Realist uluslararası ekonomik politik yaklaşımı içinde kabul edilen bu kuram, realist, liberal ve yapısalcı perspektifleri içerisinde barındırmaktadır. Kurama göre bir hegemonun varlığına duyulan ihtiyaç, uluslararası sistemin sürdürülebilmesi için kurallar koymak ve bu kuralların işletilmesini sağlamak için gereklidir. Yani dünya ekonomisinde düzen sağlanabilmesi, sistemin düzenlenmesi ve yönlendirilmesi için bir hegemon gücün varlığına ihtiyaç vardır (Şöhret, 2011, s. 10).

Hegemonik İstikrar Teorisi'nin realist ekonomi politik çerçevesi içerisinde değerlendirilmesinin sebebi, kuramın uluslararası sistemde ulus devletlerin temel aktör olarak sayılması ve dünya sisteminde her devletin kendi çıkarları için güç elde etme çabası içerisinde hareket etmesidir. Kurama göre devletler arasındaki güç dağılımı, uluslararası

ekonomik sistemin temel yapısının belirleyenidir (Halaç & Doruk, 2019, s. 181-182). Dolayısıyla ulus devlet üzerinde bir başka bir otorite olmaması sistemin anarşik hale getirdiği varsayılmaktadır. Hegemonik istikrar teorisinin bu realist perspektifi, var olan anarşik düzende ekonomik sistemin bir düzenlenmesi ve işleyişinin gerçekleştirilebilmesi için bir hegemonun sisteme öncülük etmesi gerektiği sonucuna götürmektedir.

Charles Kindleberger¹ hegemonik istikrar teorisini liberal bakış açısıyla değerlendirmektedir. Hegemonik istikrar teorisinin en önemli teorisyenlerinden biri olarak gösterilen Kindleberger, görüşlerinde dünya için hegemonya anlayışını benimsemektedir. Kitaplarında dünya iktisat krizlerine ağırlık veren Kindleberger, çalışmalarında hegemonik istikrar teorisine büyük önem atfederken, hegemonun uluslararası sistemdeki rolünün istikrar için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Kindleberger'e göre liberal uluslararası ekonomi için güçlü bir politik liderlik gerekmektedir. Kindleberger sürdürülebilir liberal uluslararası ekonomi için, lider bir devletin kaynaklarını kullanması ve uluslararası ekonomiyi serbest ticaret, parasal yönden istikrar ve sermayenin serbestçe dolaşıma bırakılması gerekmektedir. Kindleberger'e göre 1929 büyük ekonomik buhranın kapsamı, derinliği ve süresi dünya genelinde sistemi düzenleyecek bir lider olmadığında dolayı çok fazla olmuştur (Sarıöz Gökten, 2013, s. 26).

1.2.2. Kurumsal Liberalizm

Liberal teori, insan doğasını ve rasyonalitesini, devletin icadını ve onun uluslararası ilişkilerini çatışma yerine iş birliği kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir (Özpek , 2017, s. 127). Liberal teori realistlerin insan doğası ile ilgili öne sürdüğü insan insanın kurdudur düşüncesini reddeder ve insanların bir araya gelerek gruplar oluşturmaya ve iş birliği yapmaya müsait olduğunu öne sürer. Klasik liberal düşüncesinin önde gelen filozoflarından olan John Locke'a göre devlet öncesi yaşanan doğa durumunda insanlar saldırgan ve akıl dışı bir şekilde birbirlerine saldırmıyorlardı. Aksine aralarındaki ilişkilerde akıl ve sağduyu ile hareket ediyorlardı. Locke'un devlete atfettiği amaç insanlar arasında

¹ Charles Poor Kindleberger, Hegemonik İstikrar Teorisinin kurucularından ve en önemli teorisyenlerinden biridir. "Düzen için hegemonya" görüşünü savunan yazar, dünya iktisat krizlerini işlediği kitaplarında Hegemonik İstikrar Teorisine yer vererek, hegemonun uluslararası sistemdeki rolünün istikrar için gerekliliğini vurgulamaktadır.

ıkabilecek anlaşmazlıklara karşı eşit ve adil bir şekilde tüm bireylerin hakkını korumaktır (Özpek , 2017, s. 132).

Liberalizm, birçok açıdan realist kuramla ortak görüşlere sahiptir. Örneğin, uluslararası sistemde ana aktör devletken sistem anarşik bir yapıya sahiptir. Birbirlerine benzer birçok görüşü paylaşsalar da kurumsal liberalizm ve realist kuramı birbirinden farklılaştıran en önemli özellik uluslararası rejim ve bu rejimin oluşturduğu örgütlerdir. Bir diğer ayırt edici bakış açısı ise, kurumsal liberalizm sadece devlet düzeyinde analiz yapmayıp, özel sektörleri ve bu sektörlerin oluşturdukları yapıları da teoriye dahil eder. Bahsettiğimiz bu özel sektörler de genellikle ulus ötesi şirketler ve oluşturdukları yapılardır.

Kurumsal düzen devletler düzeyinin üzerinde ancak devletlerarasındaki anarşik yapıyı ortadan kaldırmayacak biçimde sözde bir dünya hükümeti tasavvur eder. Bu düzen devletlerarasında aynı anda hem siyasi-hukuki olarak otonom ve anarşik bir mevcudiyet sağlar hem de sosyoekonomik bir bağlılık gerçekleştirerek hiyerarşik bir düzen sağlar. Kurumsal liberalizme göre rejimin yapısı, devletlerin ortak çıkarları gerçekleştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamusal düzen anlayışı ile uluslararası siyasette çatışma ve güvenlik sorunları yerini, iş birliği ve ekonomik ilişkilerine bırakması hedeflenmektedir. Realistlere göre ise kurumsal düzen, sistemin en güçlü aktörünün sistemi kolaylıkla manipüle edebileceği ve herhangi bir sınırlandırıcı bulunmadığı için hegemonun bir tahakküm aparatıdır (Aslan, 2020). Kurumsal liberalizm ise bu düşünceyi reddederek, hegemon devletin kurumsal düzende sınırlandırıldığını ileri sürer.

Kurumsal liberalizm, II. Dünya Savaşı sonrası dünyada gerçekleşen iktisadi yapılanma neticesinde dünya düzeninde gerçekleşen büyük değişim yaşandığı görüşünü savunur. Buna rnek olarak da Avrupa’da yaşanan birleşmeler, Japonya’nın hızlı bir biçimde büyümesi örnek gösterilir. Bu görüşe göre özellikle 1970’lerden sonra dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık giderek artmıştır ve değişen dünya düzeninde devletin konumu zayıflarken ulus ötesi aktörlerin önemi artmıştır. Kurumsal liberalizmin en önemli temsilcilerinden olan Keohane’e göre; realist düşüncedeki gibi sistemdeki en önemli aktör devlettir. Keohane uluslararası kurumların varlığının üzerinde önemle durur. Çünkü bu kurumlar uluslararası rejimde düzenin sağlanması önemli rol almaktadırlar (Sarıöz Gökten, 2013, s. 27-29).

Keohane, bir önceki kuram olan realist ereve içerisinde işlediğimiz hegemonik istikrar teorisine kurumsal liberalizm bakış açısıyla yorumlar getirmiştir. Keohane’ ye göre iktisadi

kapasite ve siyasi hegemonya ile iktidara ulaşma arasında bir ilişki vardır. Bu düşünceye göre hegemonya hem iktisadi hem de siyasi güç kapasitesi baz alınarak açıklanabilir. Hegemonik istikrar açısından ise, hegemon devletin sadece düzenin kurulmasında önemli bir rol oynadığını, sonrasında yerleşen kurumsal düzende bir lidere ihtiyaç duyulmayacağı görüşü hakimdir (Sarıöz Gökten, 2013, s. 31).

Kurumsal liberalizm, uluslararası sistemde ana aktörün devlet olması nedeniyle realist teori ile aynı gibi gözüke de uluslararası sistem için kurumlara büyük bir önem atfetmekte ve devletin yanında ulus ötesi şirketlere ve bu şirketlerin sahip oldukları gücü devletlerin politikaları üzerinde baskı aracı olarak kullanabilme kapasitelerine değinerek realist perspektife alternatif bir bakış açısı sunmaktadır.

1.2.3. Gramsci'nin Eleştirel Bakış Açısından Hegemonya

Hegemonya kavramı sosyalist bakış açısıyla 19. yüzyıl sonlarında Rusya'da Çarlık yönetimine karşı kullanılmaya başlandığında yeni bir içerik kazanmaya başlamıştır. Vladimir İlyiç Lenin, Lev Troçki gibi Rus devrimci düşünürler Çarlık rejimine karşı mücadele ederken siyasal nitelik elde etmek amacıyla hegemonya kavramına başvurmuşlardır. Devrimin liderliğini üstlenen Lenin, kitaplarında sınıf mücadelesinde ideolojik ve teorik öncülüğün önemine dikkat çekerek bu kavramı geliştirmiştir.

Antonio Gramsci, önceki yaklaşımlardan yaralanarak hegemonya sorunsalını kendi özgün bakış açısıyla yeni bir kuramsal bağlama yerleştirmiştir. Gramsci bu kavramı, sınıfsal egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini açıklamak amacıyla işlevselleştirmiştir. (Aytekin & Atılgan , 2013, s. 88)”

Gramsci'ye göre hegemonya, politik ve iktisadi güce sahip olanların iktidarı, alt sınıflara yönelik olarak uyguladıkları gücün devamı niteliğinde bu alt sınıfların veya grupların rızasını/onayını güvence altına almayı ifade etmektedir (Yanık, 2011, s. 161-174). Bir başka deyişle tahakküm eden ülkenin veya toplumsal gücün diğer ülke veya toplumsal güçlere üstünlük sağlaması ve kendi konumunu kabul ettirme durumudur.

Sosyalist çerçevede de işlendiği gibi, bu grupları oluşturan ve diğer gruplar üzerinde tahakküm sağlaması ve toplumsal ilişki biçimini ekonomik yapı belirler. Bu da ekonomik iş birliği çerçevesinde bir araya gelen grupların ekonomik çıkarlar doğrultusunda siyasal

tahakkümü sağlama mücadelesi içerisinde girmesini gerektirmektedir. Batılı kapitalist ülkelerde, dönem dönem meydana gelen geniş kapsamlı bunalımlarına karşın, burjuva egemenliğinin varlığını nasıl devam ettirebildiğini açıklığa kavuşturmak önemli bir kuramsal çabayı zorunlu hale getirmiştir. Gramsci özellikle gelişmiş kapitalist toplumlarda sınıf ilişkilerini ve devlet sivil toplum ilişkisine açıklık getirmeye çalışırken sınıf egemenliğinin yalnızca tahakkümle sürdürülemeyeceği varsayımına dayanır (Aytekin & Atılğan , 2013, s. 87-88). Gramsci'nin devleti yani siyasal alanı nasıl tanımladığına bakmak hem teorinin daha iyi anlaşılması için hem de dünya sistemini nasıl tanımladığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

“Devlet içerisinde siyasal ilişkilere baktığımızda, ilk olarak benzer ekonomik çıkarlar etrafında toplanmış grupların örgütlenme derecesinin değerlendirilmesidir. Buna ekonomik- kooperatif aşama denilebilir. Örneğin bir tüccar başka bir tüccarla dayanışma halinde olması gerektiğini hisseder. Fakat bu durum tüccar ile imalatçı arasında yoktur yani bir meslek grubu içerisinde dayanışma gereksinimi duyulmuştur. İkinci aşama toplumsal gruptan olanlar arasında çıkar iş birliği bilincine erilmesidir. Bu da tamamen ekonomi çerçevesinde kalmaktadır. Bu aşamada artık devlet sorunu ortaya çıkar ancak tek bir alanda; Egemen gruplarla siyasal ve hukuki eşitlik sağlamak için. Üçüncü aşamada artık her grup çıkarlarının, tamamıyla ekonomik bir grubun korporatif sınırlarının aştığının ve kendisine bağlı başka grupların çıkarları haline gelebileceğinin ve gelmesi gerektiğinin bilincine kavuşur. Bu açıkça siyasal bir evre olup yapıdan, karmaşık üstyapılar çerçevesine geçişi belirler. Bu aşama önceden ortaya çıkan fikirlerin “parti” olduğu dönemdir. Bu aşamada toplumsal gruplar arasında kendi düşüncesini kabul ettirinceye kadar ve sadece ekonomik ve siyasal hedefler için değil düşünsel ve ahlaksal birliği kuruncaya kadar mücadele eder. Mücadele eden bu gruplar ortaya korporatif planda değil evrensel açıdan yeni sorunlar atar. Artık mücadele bu sorunlar etrafında döner böylece temelli olarak bir toplumsal grubun kendisine bağlı gruplar üzerinde egemenliği kurulur.” (Gramsci, 2018, s. 236-237)

Yukarıda bahsedilen sınıf bilincinin üç gelişim aşamasında en önemlisi ve gelişmiş hiç şüphesiz üçüncü ve son aşama olan hegemonik aşamadır. Bu aşamada “kapitalizme özgü toplumsal egemenlik ve siyasal iktidar süreçleri, burjuvazi ile bağımlı sınıflar arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, rıza ve zorlamanın özgül bileşimlerini gerektirir (Aytekin &

Atılğan , 2013, s. 88).” Bu noktada egemen sınıf diğer sınıflar üzerinde ideolojik yönlendirme yapma seviyesine ve kabiliyetine ulaşır.

Egemen sınıf meşruiyetini, dünya görüşünü toplumda doğru ve kabul edilebilir olarak kabul ettirebildiği sürece sağlayabilir. Antonio Gramsci ideoloji olgusuna Karl Marx’tan farklı bir tanımlama getirmiştir. Marx’a göre ideoloji, sınıflar tarafından gerçekliğin çarpıtılmasıdır. Gramsci ise ideolojiye olumlu veya olumsuz anlamlar yüklemek yerine tarihsel gerçeklik olarak bakmaktadır. Gramsci ise ideolojiyi egemen sınıfların ellerinde tuttukları siyasal alanın görünmez baskı ve meşruiyet aracı olarak tanımlamaktadır. Gramsci’ye göre proletaryanın siyasal gücü ele geçirebilmesi için öncelikle kültürel iktidarını sağlayarak tüm sınıflara ideolojisini kabul ettirmesi gerekmektedir. Bu düşünceye göre ideoloji bir anlamda araç halini almaktadır (Örs, 2013, s. 22-23).

Gramsci’yi Marksist literatür içerisinde özgün bir yere koyan diğer bir faktör ise toplumların “nasıl yönetildiği” sorusuna getirdiği yanıttır. Marksist düşünceden farklı olarak yönetici sınıf ile yönetilen sınıf arasındaki ilişkinin otomatik gelişmediği fikridir. Gramsci’ye göre sınıf yönetimi ekonomik üstünlüğün ötesinde bir içerik taşıyordu. İyi bir sınıf yönetimi oluşturmanın şartı, diğer sınıfların toplumsal birliktelik projesi etrafında toplayabilmektir. Bu konudaki önemli fark ise, yönetimin uyguladığı baskı mekanizması yanında toplumsal rızanın da bu yönetim araçlarının bir parçası olması gerektiğidir. Gramsci’nin, Marksist düşüncedeki sınıf yönetiminin salt baskı mekanizmasından oluşmadığı, toplumsal rıza oluşturmanın da yönetimin bir parçası olduğu fikri Marksist düşünce kendisine yer bulur.

Ahmet Bekmen’e göre (Bekmen, 2013) Gramsci, kapitalist devletin formülünü salt zor ve baskı mekanizmalarına dayandırmazken aksine devletin gücünü açık bir şekilde zor ve rıza mekanizmalarının birlikteliği olarak görmüş ve bu şekilde esas olarak toplumun rıza mekanizmalarını harekete geçirebileceğini belirtmektedir.

Robert Cox ve Stephen Gill gibi isimler, hegemonya kavramını işlevselleştirerek Marksist ekonomi politik bakışışın uluslararası ilişkiler alanına uyarlamışlardır. Cox, Gramsci’nin hegemonya analizini ele alırken ulus ötesi toplumsal güç üzerinde odaklanmıştır. Buna göre hegemonya, sadece bir sınıfın başka sınıf üzerindeki üstünlüğünü değil aynı zamanda bir devletin bir diğer devlet üzerindeki üstünlüğünü de içerir (Sarıöz Gökten, 2013, s. 46). Cox’a göre uluslararası düzeyde hegemonyanın sağlanması sadece ekonomik ve askeri potansiyelle gerçekleşmez. Evrensel olduğu varsayılan değerler bütününe de dikkat edilmesi ve ele

alınması gerekir. Hegemon olma iddiasında olan ülke temsil ettiği bu değerler bütünü global çapta yaygınlaştırması gerekmektedir.

Uluslararası düzlemde hegemonya devletlerarası bir düzen değildir. Bu düzende diğer üretim biçimlerini birbirine bağlayan ve tüm ülkeleri içeren baskın bir üretim tarzına dayalı dünya ekonomisi vardır. Düzen aynı zamanda farklı ülkelerin toplumsal sınıflarını birbirine bağlar. Dünya hegemonyası iktisadi, toplumsal ve politik yapının iç içe geçtiği bir sistem şeklinde tanımlanabilir. Dünya hegemonyası, tüm devletler ve sivil toplumlar için genel davranış kurallarının belirlendiği, baskın üretim tarzını destekleyen evrensel normları, kurumları ve mekanizmaları içerir. (Sarıöz Gökten, 2013, s. 46)

Evrensel çapta oluşturulması öngörülen hegemon düzen, egemen üretim tarzının da bütün ülkelere yayılması ve kabul görmesini gerektirir. Böylece hegemon ülke diğer ülkeleri karmaşık bir üretim yapısının içerisine dahil ederek sınıfsal yönetim konusundakine benzer bir yapı oluşturabilir. Hegemon ülke sağladığı bu yapı ile diğer ülkeler üzerindeki yönetimini salt baskı mekanizması ile değil bunun yanında rıza mekanizmasını da çalıştırmış olacaktır (Aytekin & Atılğan , 2013, s. 97).

Gramsci'nin hegemonya anlayışını diğer görüşlerden farklı kılan nokta, egemenlik ve rıza elde etme süreçlerinin birbiriyle ilişkili olarak ele alınmasıdır. Gramsci'nin üzerinde durarak ortaya koyduğu bu düşünce, kendinden sonraki düşünürler için uluslararası siyaset analizlerinde metodolojik olarak farklı bakış açıları sunmuştur.

1.3. İNGİLİZ HEGEMONYASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihsel süreç içerisinde devletlerdeki ve uluslararası yapıdaki değişim halinin sürekliliği göz önüne alındığında hegemonya tiplerinin birbirilerinden farklı olması kaçınılmazdır. Bu nedenle tek tip bir hegemonik yapıdan söz etmek yanlış olacaktır (Sarıöz Gökten, 2013, s. 97). Teknolojik ilerleme, üretim ilişkileri, ekonomik yapılar benzerlik gösterse de oluşturulan tüm hegemonik yapılar özgündür.

Bahsedeceğimiz İngiliz hegemonya döneminin öncekilerden farkı, İngiltere hegemonyasının salt askeri ve politik arenada güçlü olması değil aynı zamanda İngiltere'nin sanayi devrimine yön veren ülkelerin başında gelmesi ve İngiltere'nin sanayi alanında gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeler sayesinde ekonomik alanda güç sağlaması ve elde ettiği gücünü politik

sahada kullanabilmesidir. Sanayi devrimi ile hegemonya arasında oldukça kompleks bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, sanayi devrimini hızlandıran faktörlerden bir tanesi İngiltere'nin denizaşırı sömürgelerinde ele ettiği hammaddelerdir. Diğer yandan sanayi devrimi de hegemonya tesisini kolaylaştıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İngiltere, sanayi devrimine büyük katkılarda bulunarak sanayileşmeye öncülük ederek bu alanda yaşanan gelişmelerden ekonomik açıdan büyük ölçüde faydalanabilmiştir. Özellikle ulaşım, iletişim, sanayi teknolojisindeki gelişimin üretim verimliliğine yansması çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. (Kennedy, 1990, s. 185)

Üretim alanındaki gelişme tarıma elverişli yeni toprakların ve yeni hammadde kaynaklarının yaratılmasını teşvik etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin üretim alanında elde ettiği bu verimlilik rakip ülkeler karşısında ekonomik üstünlük sağlamasına da yardımcı olmaktadır. İngiltere, önceki hegemon dönemin hâkim görüşü olan korumacı merkantilist politikalardan vazgeçerek gümrük tarifelerini kaldırmıştır. Serbest ticaret anlayışının benimsenmesi ve uluslararası uyum konusundaki politikalarının çok geniş alanlara yayılması İngiliz hegemonik düzeninin önceki düzenlerden farklı olacağına işaret etmekteydi (Kennedy, 1990, s. 185).

İngiltere 18. yüzyılda sanayileşme öncesi dönemde kendinden önce hegemon sayılan Hollanda ile yaptığı mücadelelerle üstünlük sağlayabilmişti. Hollanda karşısında özellikle ticaret gemileri ve denizlerdeki askeri güç sayesinde ticari üstünlük sağlanmıştır. Denizlerde sağladığı üstünlük sanayi devriminde üretim verimliliği ve makineleşme İngiltere'nin Avrupalı rakipleri karşısında başat konuma yükselmesinde büyük rol oynamıştır.

Napolyon savaşları sonrası Viyana kongresinde İngiltere önderliğinde oluşturulan düzen Avrupa devletleri tarafından kabul edilmiştir. İngiltere kongrede alınan kararlarla Avrupa sisteminde güçler dengesini oluşturmaktaydı. Bu anlaşma uzun süre devam edecek düzeni sağlayarak Avrupa devletlerinin İngiliz hegemonyasını kabulünü işaret etmekteydi.

Uluslararası iktisadi sistemin yapısı, devletlerarası ilişkilerin politik yapısına ve işleyişine de etki etmektedir. Modern tarih boyunca devletlerarası iktisadi ilişkilerde siyasi yapının önemi çok büyük olmuştur. İktisadi alan, devletlerarası mücadelenin sahnelendiği en önemli sahalardan biri olmuştur. Devletlerarasındaki etkileşimler arttıkça, ekonomik gücün önemi

de paralel biçimde artış göstermiştir. Bunun neticesinde bütün uluslararası iktisadi aktiviteler siyasal iktidarın amacını gerçekleştirmek için düzenlenmiştir (Duman, 2002, s. 1).

Ülkede sanayileşmenin ilk adımlarının atılmaya başlandığı yıllarda liberal düşünce de yaygınlık kazanarak yönetsel ve kişisel değişimlerin yaşanmasına önayak olmuştur. 19. Yüzyılın başına gelindiğinde düşünce yapısındaki bu değişiklik özellikle savunma alanında devlet harcamalarının düşürülmesi ve liberal düşüncenin temelini oluşturan kişiler ve devlet arasında denetimin azaltılması gibi yapısal değişikliklere neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler İngiltere iç politikasında da çeşitli düzenlemelere neden olmuştur. İngiltere devlet yapısı İngiltere de yüksek statüye sahip kişilerle, ekonomik hayatın ticarileşmesi için faaliyet gösteren aktörlerin çekişmesine sahne olmuştur. Devlet ise her iki gruba da destek vermiştir. Ayrıca ülkede sosyal refah politikaları uygulayarak ülke içerisindeki düzenin korunmasını sağlamıştır (Sarıöz Gökten, 2013, s. 112).

Liberal düşünce tarzı ile sonsuz barışa olan inançtan dolayı devleti savaşa göre yapılandırmak gereksiz görülmekteydi ve bu nedenle 1815 sonrasında orduda dikkate değer bir ilerleme görülmemiştir. İngiltere'nin sahip olduğu salt askeri güç hegemonya ölçüsü ile değerlendirilemezdi (Kennedy, 1990, s. 195-197).

İngiltere'ye hegemonik gücünü sağlayan başlıca faktörler arasında deniz gücü, uluslararası ticaret, sömürge imparatorluğu ve maliyedeki gücü olarak sıralanabilir. Hegemonik gücü elinde tuttuğu dönemde yıllarca hiçbir ülke İngiltere'nin denizlerdeki kontrolüne meydan okuyamamıştır. Elde ettiği güç sayesinde 19. yüzyıl ortalarında dünyadaki her üç ticaret gemisinden biri İngiliz bayrağı taşımaktaydı. Bu durum deniz taşımacılığı ve ticaretinde dünyada konumu sarsılamaz bir noktaya ulaştığının göstergesiydi.

İngiltere'nin dünya çapında hegemonya kurmasının en somut göstergelerinden birisi de dünyanın çeşitli bölgelerinde kurduğu sömürge imparatorluğuydu. İngiltere 17. ve 18. yüzyıl boyunca Fransa ve İspanya ile yoğun sömürgecilik mücadelesi vermiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde en büyük rakipleri olan bu devletler güç kaybetmişti ve Fransa'nın pasifikte birkaç hareketi ve Rusların Türkistan'daki saldırıları haricinde İngiltere'nin sömürgeci faaliyetleri önünde önemli bir rakibi kalmamıştı. Bu nedendir ki İngiltere bu dönemde askeri gücünü sömürge bölgelerinde sınırlı tutmuştur (Kennedy, 1990, s. 198). Diğer yandan İngiltere, dünyanın tüm denizlerinde varlık gösteren caydırıcı İngiliz donanması ve etkin

diplomatik gücüyle “serbest ticaret emperyalizminin” işlemesi için zor politikaları kullanmaktaydı. (Kaymak, 2016, s. 80)²

İngiltere dünyanın uzak bölgelerinde kurduğu koloniler sayesinde ticaretini yaptığı malları ucuz fiyatlarla temin edebilmekteydi. Özellikle İngiliz Doğu Hint Şirketi yoluyla Asya’dan elde ettiği ticari ürünler ile Avrupa’daki rakipleri karşısında fiyat avantajı sağlayabilmekteydi. Özellikle Asya’dan oldukça ucuz fiyatlara ithal ettiği malları işleyip Avrupa ülkelerine ihraç ederek uluslararası ticarete dünyada başat konuma yükselmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen bu değişimler İngiliz toplum yapısını tarım toplumundan kent-sanayi toplumuna evrilmesine sebep olmuştur. Bu durum daha sonra İngiltere’nin uluslararası ticarete ve uluslararası maliyeye bağımlı hale gelerek hegemonik gücünü kaybettiği yorumlarına neden olmuştur.

İngilizlerin güçlü olduğu bir diğer alan ise maliye alanıdır. Bu konu ülkenin ticari ve sınai alanında elde edilen başarılardan ayrı bir şekilde değerlendirilemez. İngiltere endüstriyel alanda gerçekleşen gelişmeler sayesinde verimlilik alanında büyük başarılar elde etmiştir. Tasarruf yoluyla elde edilen bu verimlilik sayesinde fiyat avantajı sağlanmış ve elde edilen maliyet üstünlüğü ile dünya çapında serbest ticareti oluşturma ve sürdürmenin yolları aranmıştır. Üretimin karlı hale gelmesiyle birlikte ülkede sermaye bolluğu yaşamaya başlamıştı (Sarıöz Gökten, 2013, s. 99). İngiliz hükümeti oluşan bu sermaye ile bankacılık ve hisse senedi piyasalarından elde edilen kredilerden büyük faydalar ve kârlar sağlamıştır.

Uzun süren barışın İngiltere’nin sermayeye kolay erişebilmesinin yanı sıra, mali kurumlardaki görülen gelişme İngilizleri ülke dışına da yatırımı özendirmiştir. 19. yüzyılın ilk on yıllarında başladığı görülen ülke dışı yatırımların yüzyılın sonuna kadar katlanarak geldiği görülmektedir. Ülke dışına yapılan yatırımların başında bankacılık, gemi taşımacılığı, sigortacılık gibi sektörler gelmekteydi. Bu yatırımlar İngiltere’nin 19. yüzyıl boyunca görünür ticaret düzenine paralel devam ederek onu tamamlamıştır ve sürekli zenginleşmesini sağlamıştır (Kennedy, 1990, s. 200).

İngiltere’yi dönemin süper gücü konumuna getiren demiryollarında, buhar gücünün kullanımı konusunda, elektriğin icadı ve fabrika sisteminde yaşanan gelişmeler 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere’nin rakipleri olan ülkelerin de coğrafi ve fiziki engelleri

² İlgili makalede “Serbest Ticaret Emperyalizmi” kavramının ilk olarak Gallagher ve Robinson tarafından 1953 yılında yayınlanan “The Imperialism of Free Trade” yazısında ele alındığı ifade edilmiştir.

aşmasında büyük rol oynayacaktı. Bu gelişmelerin yaygınlık kazanması, Birleşik devletlerde iç savaşın bitmesiyle kıtaya hâkim olmasıyla sonuçlanması, Rusya'nın Asya'nın içlerine kadar ilerlemesi, Orta Avrupa ülkelerinin sanayi alanında gelişmesi gibi sonuçlar doğurarak İngiltere'nin elindeki avantajların kaybolması anlamını taşımaktaydı. İngiltere'nin ülke içerisinde gerçekleştirdiği dönüşümle elde ettiği avantajlar zaman geçtikçe dezavantajlı sonuçlar doğurmaya başlayacaktı. Öyle ki İngiliz toplumu bu dönemde tarım toplumundan kent/sanayi toplumuna evrilmiştir. Bu da hem hammadde bakımından hem de yiyecek bakımından olsun İngiltere'yi ithalata bağımlı hale getirmekteydi. İngiliz ekonomisi de buna bağlı olarak giderek artan bir biçimde uluslararası ticarete ve uluslararası maliyeye bağımlı hale gelmekteydi. Bu durum barış zamanında İngiltere'nin faydasına olurken, savaş zamanında ise İngiltere'nin kendisine nazaran daha az olgunlaşmış ekonomilere kıyasla daha fazla zarar görmesi anlamına gelmekteydi. Olası bir büyük güç savaşında bankacılık, sigortacılık, mal alım satımı ve deniz aşırı yatırımlar kritik bir hâl alacaktı. Liberallere göre barış sağlandığı takdirde İngiltere'nin oluşturmuş olduğu bu düzen için korkmasına sebep olacak bir durum yoktu. İngiltere ekonomik yönden diğerlerinden farklıydı bu da diğerlerinden ileride olmasından kaynaklanıyordu (Kennedy, 1990, s. 201).

Sanayi devrimine öncülük etmesi İngiltere'ye diğer devletlerin mücadele etmekte zorlandığı bir ekonomik üstünlük sağlamıştır. Elde ettiği üstünlük sayesinde dünyada hegemon güç konumuna gelmiş ve 19. yüzyılın sonuna kadar dünya düzenini yönlendirebilmiştir. İç savaşın ardından ekonomik kalkınmaya yönelen ABD ve 1870'den itibaren ulusal birliğini sağlayan Almanya başta olmak üzere rakip ülkelerin İngiltere ile ekonomik mücadele içerisine girecek duruma gelmiş ve İngiliz hegemonyasını zayıflamıştır. Almanya'nın gerçekleştirdiği kalkınma sonrası dünya gücü olarak konumlanmasıyla İngiltere Avrupa ve dünyada güç dengesini yitirmeye başlamıştır (Kaymak, 2016, s. 82). Bu durum Almanya önderliğinde mevcut düzene karşı olan Avrupa devletlerinin ittifak oluşturmaya ve I. Dünya Savaşı ile sonuçlanan İngiliz hegemonik düzeninin bozulmasına neden olmuştur.

1.4. PETROL ÇAĞI

Uluslararası sistemdeki dönüşüm incelendiğinde pek çok faktörün bu dönüşümde rol oynadığı görülmektedir. Gerçekleşen dönüşümü bir noktaya indirgeyerek değerlendirmek yanlış olacaktır. Ekonomik gelişimin yükselmesinde oynadığı ve askeri alanda artan önemi

dolayısıyla petrol, yaşanan dönüşüm sürecine etki eden faktörler arasında önemli bir yere sahiptir.

Modern dünyanın oluşması, sanayi devriminin gelişmesi ile şekillenmeye başlamıştır. Buhar gücünün keşfedilip sanayi alanında kullanılmaya başlamasıyla birlikte Avrupa’da üretim faaliyetlerinde eşi görülmemiş bir artış yaşanmaya başlamıştır. Bu verimlilik buhar makinelerini üretim sanayisinin vazgeçilmez parçası haline getirmiştir.

19.Yüyl boyunca üretim ve ticaretteki gelişmelere birlikte buhar gücüne artan talep, ekonomik gelişimi bu makinelerin yakıtı olan kömüre bağımlı hale getirmiştir. Bu gelişim sürecini Scott Montgomery (Montgomery, 2014, s. 25) şu şekilde ifade eder: “*Britanya kapitalizmi Watt’ın buhar makinesini değirmenlerde ve maden ocaklarında, kısa süre sonra da demiryolu ve buharlı gemilerde olduğu gibi düzinelerce etkili biçimde kullanarak 1800’lerin başında İngiltere’yi Avrupa’nın atölyesine dönüştürdü. Bu tür kullanımlarla buhar medeniyetin gücü, kömür ise ekonomik, askeri, teknolojik ve endüstriyel genişlemenin yakıtı haline geldi.*”

Tablo 1: Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri, 1750-1900 (İngiltere 1900=100 birim)

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Avrupa	8	8	11	16	24	35
İngiltere	10	16	25	64	87	[100]
Habsburg İmparatorluğu	7	7	8	11	15	23
Fransa	9	9	12	20	28	39
Alman Devletleri / Almanya	8	8	9	15	25	52
İtalyan devletleri / İtalya	8	8	8	10	12	17
Rusya	6	6	7	8	10	15
Birleşik Devletler	4	9	14	21	38	69
Japonya	7	7	7	7	9	12
Üçüncü Dünya	7	6	6	4	3	2
Çin	8	6	6	4	4	3
Hindistan	7	6	6	3	2	1

Kaynak: P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s.176

Yaşanan teknolojik gelişmeler elektrikli ve içten yanmalı motorları ortaya çıkarmış ve 19. yüzyılın ortalarında fabrikalarda alternatif olarak kullanılmaya başlanmıştır. İçten yanmalı motorlar petrolün kullanımının geliştirilmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Petrol, eski çağlardan beri başta aydınlatma, ısınma, gemi kalafatlama, inşaat malzemesi olarak kullanma ve yolları asfaltlama alanlarında kullanılmaktaydı (Ediger, 2006, s. 4). Kayalar arasındaki çatlaklardan yeryüzüne kendiliğinden çıkan petrol, ilk defa 1859 yılında ABD’de sondaj yoluyla çıkarılmaya başlamıştır. Petrolün bu tarihten itibaren geliştirilmesi, işlenmesi ve sanayi alanında kullanılmasıyla birlikte değeri giderek artmaya başladı. Ancak henüz enerji ihtiyacının karşılanması noktasında henüz kömürle mücadele edebilecek düzeyde değildi.

Açılan kuyularla birlikte artan petrol üretimi kullanım alanlarının genişlemesini sağlamıştır. Buhar makinelerinin ihtiyacı olan ısıyı kömüre oranla petrolün çok daha az hacimle sağlayabilmesi ve sıvı olmasından dolayı kolay taşınabilmesi gibi avantajları vardı. Petrolün kullanımının geliştirilmesiyle birlikte içten yanmalı motorlarda 1880’lerin sonunda petrol kullanımı başlamıştır. İçten yanmalı motorlarda kömür gazına göre petrolden daha fazla ısı sağlaması yüksek verimlilik elde edilmesine neden oldu (Montgomery, 2014, s. 28).

İçten yanmalı motorlarda petrolün kullanılmaya başlanması ve petrol üretiminin artması ile birlikte sanayileşen ülkelerde kömürle çalışan makineler yerlerini yavaş yavaş petrolle çalışan makinelere bırakmıştı. Taşımacılık alanında elektrikli motorlardan istenilen verimin elde edilememesi ve altyapı yetersizliği petrolün kullanım kolaylığının önemini ortaya çıkarmaktaydı.

İçten yanmalı motorun gelişmesinde ekonomik faktörler de söz konusuydu. Teksas’ta keşfedilen petrol rezervleri benzinin fiyatını düşürmesi ve daha önemlisi Ford’un seri üretim bandından çıkan arabaların ucuzlamasıyla milyonlarca kişinin bu arabalara erişebilmesini ve kullanımının yaygınlaşması sağlanmıştır. Bu tarihten sonra petrol, içten yanmalı motorun taşımacılıkta da kısa sürede hâkim olmasını sağlayacaktı (Montgomery, 2014, s. 29).

19. yüzyıl boyunca endüstri alanında yaşanan gelişmeler sadece üretim ve ticaret alanında ekonomik sonuçlar doğurmamış, bu gelişmelerin siyasi ve askeri alanda da büyük sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İngiliz hegemonyasının en somut göstergelerinden biri olan donanma gücü dünyanın bütün denizlerinde boy göstermekteydi. Binlerce yıldır kullanılan rüzgâr gücüyle hareket eden yelkenli gemiler yerini 1850’nin ortalarında tamamen buhar gücü ile

alışan gemilere bırakmaya başlamışlardı (Güvenç, 2009, s. 16). Sanayi devriminin öncüsü olan İngiltere, sanayileşmenin yanı sıra donanmada gücü ile de 19. yüzyıl boyunca dünyada lider ülke konumundaydı. 19.yüzyılın sonlarında İngiltere ile sanayileşme yarışı içerisine giren Almanya, deniz gücü alanında da İngiltere ile yarış içerisine girmişti. Bu silahlanma yarışında İngiltere, 1915 de patlak veren I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde savaş gemilerinde buhar gücüyle çalışan motorlardan petrol ile çalışan motorlara geçiş yaparak savaşta Almanya ya karşı üstünlük sağlamıştır.

Başlarda ticari bir meta olarak çıkartılan petrol, işlenerek geliştirilmiş ve buharın yerini alarak sanayinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişti. Petrol, gelişen savaş gemilerinde kullanılarak I. Dünya Savaşı'nda ulusal gücün en önemli unsurlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Petrol, şirketler için hammadde olarak ticari bir değere sahipken bu durum devletler için sahip olunması gereken stratejik bir unsur haline gelmiştir. Savaş gemilerinde petrol kullanımına geçilmesiyle birlikte artan petrol bağımlılığı, devletlerin ulusal güvenlik anlayışlarının değişmesine yol açmıştır. Çünkü 19. yüzyıl Avrupasında sanayileşmenin yaygınlaştığı dönemde buharlı makinelerin enerji kaynağı olan kömür hemen her bölgede bulunurken, petrol Avrupa'da belirli bölgeler haricinde neredeyse hiç bulunmamaktaydı.

Petrol bulunan bölgeler, büyük güçlerin enerji üzerinde kontrol sağlama noktasında mücadele sahası haline gelmiştir. Sahip olduğu zengin petrol yatakları dolayısıyla hem Kafkasya hem de Ortadoğu meydana gelen dünya savaşlarında büyük devletlerin hakimiyet kurmak istedikleri stratejik bir öneme sahip bölgeler olmuştur. Bu bağlamda büyük güçlerin dış politikaları bu çerçevede şekillenmiş ve yeni güç dengelerin oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan savaşların ardından galip gelen Batılı devletler tarafından bölge petrolleri paylaşılırken, petrolün savaş sonrası bölgede oluşturulan düzende en önemli faktör olarak karşımıza çıktığı görölmektedir.

Petrolün bir ticari meta olduğu konusuna değinecek olursak, kapitalizm ve modern iş yaşamının oluşmasında ve gelişmesindeki en önemli faktörün petrol ile gerçekleştiği söylenebilir (Yergin, 2003, s. 10). Petrol endüstrisi 19. yüzyılın sonlarında hızla gelişim göstermiştir. Endüstrinin oluşmasında özel şirketlerin rol büyük olmuştur. Petrol endüstrisinin büyümesiyle özel şirketlerde daha önce görölmemiş ekonomik büyüklöklere ulaşmışlardır. Büyüyen petrol şirketleri o derece önemli bir konuma gelmişlerdir ki, bu şirketler zaman zaman devletleri adına ulusal temsilcilik rolü üstlenmiş, zaman zaman da

devletlerin bu petrol şirketlerinin menfaatlerini korumak için politik adımlar attığı görülmüştür. Yeni kurulan ülkelerde petrol sahalarının keşfedildikçe, şirketler arasında da petrol çıkarma için imtiyaz sağlama mücadeleleri gerçekleşmekteydi.

Suudi Arabistan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya petrol piyasalarına ve küresel ekonomik gelişmeye doğrudan etki edecek boyutlarda petrol rezervlerine sahip bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yeni kurulmuş bir ülke olmasından dolayı elinde bulundurduğu ne enerji kaynaklarını tek başına ekonomik değere dönüştürebilecek teknolojiye sahipti ne de onu büyük güçlerden koruyabilecek askeri donanıma sahipti.

Kuruluşundan itibaren yetersiz devlet olanaklarına sahip olan Suudi Arabistan, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi büyük güçlerin mücadele sahasına dönüşmüştü. Özellikle Amerika ve İngiltere arasında yaşanan bu mücadele aynı zamanda hegemonik geçiş sürecinde yaşanması dolayısıyla konumuz açısından ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Araştırmamızın konusunu oluşturan ABD ile Suudi Arabistan ilk olarak petrol şirketi temsilcileri üzerinden ilişki kurmuş, Suudi Arabistan'ı resmi olarak tanınması Amerikan şirketinin Suudi Arabistan'da sağladığı petrol arama ve çıkarma imtiyazı anlaşmasının ardından gerçekleşmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, iki ülke arasında kurulan ilişki sadece devletler düzeyinde gerçekleşmeyip, petrol şirketlerinin çıkarlarının da bu ilişkide rol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla analiz düzeyimiz devlet altı aktörlerin Suudi aşiretiyle olan ilişkileriyle başlarken, yaşanan tarihsel gelişmeler sonrasında ilişkinin devletler arasında devam etmektedir.

Ülkede petrolün keşfedilmesinden sonra ABD ile Suudi Arabistan arasında gerçekleşen ilişki ağını daha iyi anlayabilmek için Suudi Arabistan'ın yönetim biçimine ve aldığı politik kararlardaki motivasyonuna bakmak gerekmektedir. Bunun için de Suudi Arabistan'ın iç yapısına kuruluş yıllarından itibaren bakmak, büyük güçlerle olan ilişkisini incelemek gerekmektedir. Yapacağımız bu inceleme Suudilerin büyük güçler arasında yürüttüğü siyaseti anlamamız açısından önemli bir yer tutmaktadır.

2. HEGEMONİK GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTADOĞU; SUUDİ ARABİSTAN'IN KURULUŞU VE BÜYÜK GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. HEGOMONİK GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTADOĞU ENERJİ KAYNAKLARI

Bu bölümde Suudi Arabistan'ın devlet olma süreci ve bu devletleşme sürecinin şekillenmesine etki eden büyük güçlerin bölgede keşfedilen petrol kaynakları üzerinde verdikleri mücadele ele alınacaktır. Verilen bu mücadelelerde petrol şirketleri askeri gücün yanı sıra diplomatik bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş sanayiye sahip ülkelerin, sanayi alanında enerjiye duydukları ihtiyacın artması ve I. Dünya Savaşında savaş gemilerinin yakıt olarak kömürden petrole geçmesiyle petrolün önemi artmıştır. Petrolün sanayi yakıtından savaş yakıtına dönüşmesiyle büyük güçlerin petrole bakışı ekonomik olmaktan çok stratejik olmuştur.

I. Dünya Savaşında askeri ve ekonomik yönden güç kaybeden İngiltere'nin dünyada ve bölgedeki hegemonyası zayıflamış, bu da bölgede yeni kurulan ülkelerin askeri ve ekonomik yönden kalkınma ihtiyaçları sorununu ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak Suudi Arabistan'ın hâkimiyetindeki bölgelerde büyük petrol rezervlerinin keşfedilmesi sonrası özel şirketler aracılığıyla da olsa bölgede ABD varlık göstermeye başlamıştır. Suudi Arabistan ile petrol temelinde kurulan ilişki ABD'nin iç siyasetinde de değişikliklere neden olmuş ve daha sonra ABD'nin dünya üzerinde sağladığı hegemonyanın önemli bir parçası haline gelmiştir. ABD ile kurulan bu ilişki Suudi Arabistan içinse en başından beri devletin varlığını devam ettirebilmesi için hayati önem taşımaktaydı. Hegemonik geçiş sürecinde gerçekleşen bu ilişki iki ülke için de alternatifi olmayan bir durum haline gelerek, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninin yapıtaşlarından biri olan petro-dolar sisteminin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Petrolün bölgede keşfedilmesi ve Suudi Arabistan'ın siyasi yapısı sayesinde oluşan bu ilişkiyi tahlil edebilmek için Suudi Arabistan devletinin kuruluş süreci ve kurulan monarşinin devamı için oluşturduğu dış politika yapısına bakmak gerekecektir.

2.1.1. Suudi Arabistan'ın Kuruluşu ve Devletleşme Süreci

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan yönetim zafiyeti, İngiltere'nin ilgisini bölgeye yöneltmiştir. Başlangıçta İngiltere'nin Hint Denizi ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla bugünkü Birleşik Arap Emirlikleri sınırları içinde bulunan kabilelerle yapılan anlaşmalar sonrasında bölgede hâkimiyet kurmak isteyen büyük devletlerin Arap yarımadasının siyasi yapısını şekillendiren gelişmelere yaşanmıştır.

Osmanlı karşısında İngiltere'nin Basra kıyılarında sağladığı hâkimiyetin iç bölgelere doğru genişlemesiyle, birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çabalayan aşiretlerden birisinin Suudi Arabistan'a dönüşmesiyle sonuçlanacak süreci başlatmıştır (Akbal, 2018, s. 101).

Suudi Arabistan'ın kuruluş sürecinin başlangıcına bakıldığında Suud kabilesi, ilk olarak Necid bölgesinde birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmak için çatışan kabilelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kabileyi diğerlerinden farklı kılan ise dini bir hareket olan Vehhabilik ile kurduğu iş birliğidir. Suudi aşiretinin atası olarak tanınan Muhammed İbn Suud (1689-1765) 1744 yılında Vehhabilik hareketinin kurucusu sayılan Muhammed bin Abdülvehhab (1703-1792) ile bir anlaşma yaparak yarımada'nın neredeyse tamamını ele geçirecek hareketin temelini oluşturmuşlardır. Muhammed bin Abdülvehhab yaymaya çalıştığı dini görüşleri dolayısıyla bölgedeki kabilelerden tepki görerek kendisine rahat bir yaşam alanı bulacağı Necid bölgesine yerleşmiştir. Abdülvehhab, İbni Suud ile yaptığı bu anlaşma ile Suudi aşiretinin gerçekleştirdiği saldırılara destek vererek Vehhabi hareketinin bölgede yayılmasını sağlamıştır. Anlaşmanın diğer tarafı olan İbni Suud ise diğer aşiretlerle yaptığı çatışmalarda Vehhabi hareketinin dini söylemlerini kullanarak hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde meşruiyet sağlama yoluna gitmiştir. 1744 yılında başlayan bu ittifak ile Suudi devletinin I. dönemi 1818 yılına kadar sürmüş ve bu dönem Diriyeye Emirliği olarak adlandırılmaktadır (Kaya, 2016, s. 209).

Osmanlı Devleti, zor coğrafi koşulları ve sosyo-ekonomik yapısından dolayı bölgede çıkan isyanları bazen bastırarak bazen de bölgedeki güçleri birbirlerine karşı kullanarak denge siyaseti uygulamıştır. Ancak özellikle 18. yüzyılın son çeyreğinde devletin hemen her bölgesinde benzer isyanların baş göstermeye başlamasıyla Arabistan yarımadasında da isyanlar artmış ve Necid bölgesinde başlayan Vehhabi-Suud hareketi Basra Körfezi ve Ahse bölgesinin önemli merkezlerinde nüfuz sağlamıştır. Aynı dönem Basra ve Kızıldeniz'de İngiliz ve Fransızların bölge üzerindeki çıkar çatışmaları artmış ve Osmanlı'nın bölgenin

hâkimiyeti üzerindeki tartışmalar artarak meselenin uluslararası bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur (Kurşun, 1998, s. 239).

Suudi devletinin I. dönemi sayılan bu dönemde Diriye Emirliği (1744-1818), otorite boşluğundan istifade edip hâkimiyet bölgelerini genişleterek 1803 yılında yönetimi Haşimi³ kabilesinde olan Mekke ve Medine’yi işgal etmiştir. Bölgeye yerleşen Suudiler Vehhabiliğin dini görüşlerini bölgeye taşımış ve Cuma hutbelerinden Osmanlı halifesinin isminin okunmasını yasaklamıştı. O zamana kadar işin ciddiyetinin farkında olmayan Osmanlı yönetimi, Müslümanlar üzerindeki dini meşruiyetinin temelini oluşturan “Haremeyn’in Koruyucusu” unvanının sarsılması tehlikesine karşı Suudi ayaklanmasına daha ciddi önlemler alması gerektiğini anladı (Kaya, 2016, s. 212).

İstanbul Hükümeti çıkan isyanı bastırmak için merkezi orduyu sevk etmek yerine bölgeye daha yakın olan Bağdat, Şam ve Mısır valiliklerine harekât emri verdi. Fakat Şam ve Bağdat kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle sadece Mısır valiliği tarafından bölgeye askeri kuvvet gönderilebilmişti. 1811 yılında gönderilen kuvvetlerin başında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu Tosun Paşa bulunmaktaydı. Tosun Paşa komutasındaki birlikler 1813 yılında Suudileri mağlup ederek Necid bölgesine çekilmelerini sağlamıştı. Mısırdan gelen birlikler 1818’de Necid bölgesine ikinci bir sefer daha gerçekleştirerek I. Suudi devletine son vermiştir. İsyancılar yakalanarak İstanbul’a gönderilmesinin ardından idam edildiler. İdam edilenler arasında Emir Abdullah İbni Suud ve İbni Abdülvehhab’ın torunu da bulunmaktaydı (Kaya, 2016, s. 212).

Sona erdirilen isyan sonrasında Osmanlı bölgedeki güçlerini 1820’lerde geri çekti. Bunda hem bastırılan isyanın sona erdiği düşüncesi hem de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın da Osmanlı’ya karşı başlattığı isyan etkiliydi. Hicaz üzerinde kısa süren bu hakimiyetin ardından Necid bölgesine çekilen Suudiler bölgedeki otorite boşluğunu fırsat bilerek II. Suudi devleti sayılan Necid Emirliğini kurdular (1824-1891). Bu kez Osmanlı Devleti’ni karşısına almak istemeyen Suudiler Vehhabi görüşünü devletin merkezine alarak Riyad merkezli, hicaza kadar uzanmayan dar bir bölgede Vehhabi görüşünü benimseyen bir yapı

³ Kökenleri Hz. Muhammed’e dayanan Haşimi kabilesi, Osmanlı’nın bölgeden çekilirken Hicaz eyaletinin yönetimini bıraktığı kabiledir. I. Dünya Savaşı’nda Şerif Hüseyin liderliğinde Osmanlı yönetimine karşı isyan gerçekleştiren Haşimiler, Hicazı 1924 yılında İngilizlerin desteklediği Suudilere karşı tekrar mağlup olarak bölgeyi teslim etmiştir.

oluşturdular (Akbal, 2018, s. 105). Bu dönemde askerî açıdan zayıflayan Suudilerin, Vehhabiliğin dini görüşlerinden yararlanarak askeri faaliyetlerden ziyade dini ve politik yayılmacı faaliyetler gerçekleştirdiği söylenebilir. Osmanlının üstünlüğünü tanıyan Suudiler, vergi vererek diğer aşiretlerle olan mücadelelerinde Osmanlı Devleti'ni karşılarına almak istemiyorlardı.

Ülkenin diğer bölgelerindeki karışıklıklar ve çöl bölgesine askeri hareketin zorluklarından dolayı Osmanlı hükümeti bölgeye asker göndermek yerine, bölgedeki aşiretleri birbirlerine karşı kullanarak denge sağlamaya çalışmaktaydı. Necid bölgesinin kuzeyinde bulunan Reşidiler⁴ 19. yüzyılın ortalarından itibaren sahip oldukları konumları nedeniyle ekonomik olarak güçlenmiş ve güneye doğru genişlemeye başlamışlardı (Kaya, 2016, s. 213). Reşidiler ile Necid Emirliği arasında yaşanan mücadelelerde Osmanlı hükümeti, Suudilere karşı Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Reşidileri desteklemişti. Bölgede yaşanan çatışmalar sonucunda Reşidilerin üstünlüğüne Necid Emirliği içerisindeki yaşanan iktidar kavgaları da eklenince Suudiler bölgede 1870'lerden itibaren üstünlüğü Reşidilere kaptırmıştır. Bu dönemde Suudilerin İngilizlerin himayesine girmesinden korktukları için Osmanlı hükümeti Necid emirlerine de yardım etmekteydi. Bu dönemden sonra Reşidiler bölgede en güçlü kabile konumuna gelmişlerdi. Reşidiler, Suudilere karşı kazandıkları mücadeleler sonucu Riyad'a sıkışan Suudilerin iç siyasetine de müdahale etmeye başlamış ve Riyad'da Suudiler içindeki liderlik mücadelesinde Suud'a karşı Abdullah'ı desteklemiştir. Abdullah'ın ölümünden sonra Riyad'da bulunan Reşidi temsilcisinin öldürülmesi sonucunda Reşidiler Riyad'ı da 1891 yılında işgal ederek bölgeye tamamıyla hâkim oldu (Kaya, 2016, s. 214). Suudi ailesinin hâkimiyet kurdukları son bölge de ellerinden çıkınca Abdurrahman bin Suud oğlu Abdülaziz ile beraber ailenin diğer fertlerini de alarak kaçmak zorunda kaldı. Önce Katar'a oradan da devletin izniyle Sabah ailesinin davetiyle Kuveyt'e sığındılar. Suudi ailesi Reşidilerin Riyad'da kurdukları hâkimiyet yılları (1891-1902) boyunca Kuveyt'te kalmış, Osmanlı Devleti'nin kendilerine verdikleri maaş ile geçimlerini sağlayabilmişlerdir

⁴ Reşidi Emirliği, Mehmet Ali Paşa'nın Diriy'e'ye gerçekleştirdiği seferler sonrası dağılan Suudi ailesinin iç çekişmelerinden istifade eden Abdullah b. Reşid tarafından Riyad'ın kuzeyindeki kabileleri hâkimiyetine alarak 1835'te kurulmuştur. 1921'de Suudilere yenilene kadar mücadele içerisinde olan emirlik, Osmanlı devleti tarafından bölgede Suudileri dengelemek için dönem dönem desteklenmiştir. Reşidi ailesinin ortaya çıkışı ve gelişmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, (1998). "*Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*" Ankara: Türk Tarih Kurumu s.133-140

(Kurşun, 1998, s. 146). Suudilerin yaptığı bu göçle beraber II. Suudi Devleti sayılan Necid Emirliği de son bulmaktaydı.

Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu olacak olan Abdülaziz bin Suud babası Abdurrahman bin Faysal ile kaçtıkları Kuveyt'teki sürgün yılları süresince Kuveyt Şeyhi Mübarek el-Sabah ile iyi ilişkiler geliştirmişti. İngiltere 19. yüzyılın başından itibaren bölgeye gönderdiği diplomatlar yoluyla bölge aşiret liderleri ile çeşitli ilişkiler içerisindeydi. İngiltere bu yolla bölgeye savaşmadan nüfuz etme yollarına sahip olmuştur. Sabah ailesinin İngilizlerle olan ilişkilerinden yararlanan Suudiler de İngilizlerle ilişki içerisine girmişlerdi.

Reşidiler, Suudilerin göç etmesiyle birlikte bölgedeki hâkimiyet alanını da genişletme eğilimlerini devam ettirdiler. Reşidilerin Kuveyt de dahil olmak üzere bölgedeki işgal politikaları nedeniyle Kuveyt Emirliği Reşidilerle mücadele içerisine girdi. İngilizler de Sabah ailesiyle yaptıkları himaye anlaşması nedeniyle yaşanan olayları yakından takip etmiş ve Reşidilerin bu tacizleri dolayısıyla Osmanlı hükümetini uyarmışlardı. Sabah ailesi ve Reşidiler arasında yaşanan bu çatışmalardan yararlanmak isteyen Suudiler, 1901 yılında bölgedeki destekçilerinden de yardım alarak Kuveyt'in Reşidilere karşı yaptığı saldırıya katıldı. Suudiler İngilizlerle kurduğu irtibat ve Kuveyt Şeyhliği'nin yardımıyla kurduğu askeri birlikle Riyad'ı 1902 yılında tekrar ele geçirdi. Bu tarih Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluş tarihi sayılmaktadır (Kurşun, 2009, s. 581-582). Abdurrahman bin Faysal emirliği oğlu Abdülaziz bin Suud'a, devlet muhasebesi görevini de Abdülvehhab soyundan gelen Eş-Şeyh ailesine vermiştir. Böylece ittifakın devamı sağlanmıştır (Kaya, 2016, s. 215).

Riyad'ı tekrar ele geçiren Suudiler, Reşidilerin bölgedeki etkinliğini bitirmek için tekrar savaş hazırlıklarına başladılar. Suudilerin savaş hazırlıklarını haber alan İstanbul yönetimi Suudilere karşı silah ve asker takviyesinde bulunarak Reşidileri destekledi. Yaşanan çatışmalarda Suudiler üstünlük sağladılar. Osmanlı hükümeti yetkililerini Suudilerle anlaşarak Suudilerin hükümete itaatini sağlamışlardı. Buna karşılık olarak da Osmanlı hükümeti Abdurrahman'a kaymakamlık, oğlu Abdülaziz bin Suud'a ise Necid Emiri ve Aşiret reisi unvanı vermiştir. Osmanlı Devleti balkan savaşları yüzünden merkeze uzaklığı nedeniyle Necid bölgesinde yaşan halk üzerinde etkili siyaset uygulayamamıştır. Suudiler ise bölgede yaşayan bedevileri kontrolü altına almaya devam ediyordu ve ileride kuracakları devletin altyapısını oluştuyordu. Suudileri bölgede yayılmasında ve diğer kabileleri nüfuzları altına almalarındaki en büyük etken Vehhabi dini görüşü ile birlikte kurdukları

dini-siyasi hareket olmalarıdır. Hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen Suudiler bölgede Osmanlı otoritesinin zayıflamasını fırsat bilerek 1913 yılında Ahsa'yı ve etrafındaki şehirleri hâkimiyeti altına alarak nüfuz alanını önemli ölçüde genişletti. Bölgeye asker göndermenin imkânsızlığı nedeniyle İstanbul hükümeti bölgedeki Basra valisi ve Kuveyt Şeyhi'ni araya sokarak Suudilerin itaatinin devamını sağlamıştır. Sağlanan bu itaat ile Suudilere Necid Valisi unvanı verildi. İstanbul hükümeti verilen bu unvanla Suudilerle resmi olarak bağına devam ettirip onların İngilizlerin nüfuzuna girmelerini engellemeyi amaçlamaktaydı (Kurşun, 2009, s. 582-583).

Suudiler de Necid ve ahsa bölgesinde sahip oldukları hâkimiyeti bağımsızlığa dönüştürme niyetiyle İngilizler iş birliği içerisine girmişlerdi. 1909 yılından itibaren de İngilizlerle Kuveyt temsilcisi üzerinden irtibat kurmuşlardır (Kaya, 2016, s. 216). Suudiler kuruluş aşamasından itibaren bağımsızlıklarını kazanmak için diğer devletlerin desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum Suudi siyasetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bağımsızlık aşamasında Osmanlı'ya karşı İngilizlerin desteğini alan Suudiler daha sonra da değineceğimiz İngiliz etkisinden de Amerikan desteği ile kurtulmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'na girerken İngilizler Suudilerle savaşta tarafsız kalmaları karşılığında elde ettiği sınırlarını tanıyarak anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma sonucunda Suudiler Osmanlı halifesinin “Cihad-ı Ekber” çağırısına Reşidilerle olan çatışmalarını bahane ederek destek vermemiştir. İngilizlerin asıl isteği ise hicazda İngilizlerin desteğiyle isyan başlatan Haşimiler karşısında Suudilerin tarafsız kalması ve Basra'dan uzak durmalarıydı (Armaoğlu, 2007, s. 206).

Suudiler I. Dünya Savaşı boyunca Ortadoğu'da Osmanlı'ya karşı başlatılan isyanlarda İngilizlerle ittifak yapmış olsa da tarafsızlığını korumuştur. Bu dönemde Suudilerin önceliği hâkim oldukları bölgenin kuzeyindeki Reşidilerdi. Suudiler savaş sırasında İngilizlerin Hicaz'da Haşimilere verdiği destekten rahatsız olsa da Reşidilere karşı İngilizlerin desteğini önemsemeye devam ettiler (Kaya, 2016, s. 217). Nitekim savaştan sonra Hicaz ve Filistin bölgesindeki yönetimi ele geçiren Şerif Hüseyin'e karşı Reşidilerin tepkileri artınca, Basra ve Filistin arasındaki bölgenin tehlikede olduğunu düşünen İngilizler bu kez Reşidilere karşı Suudilere yardım etmiştir. Suudiler 1921 yılında İngilizlerin desteğiyle Reşidileri kesin bir mağlubiyet uğratarak Reşidi Emirliği'ne son vermiştir (Arrasheed, 2008, s. 19).

İngiltere savaştan sonra Şerif Hüseyin'in hâkimiyet alanını Hicaz bölgesinde sınırlandırırken, oğlu Abdullah'ı Ürdün'ün başına diğer oğlu Faysalı da Irak'ın başına geçirerek bölgede İngiliz himayesinde üç farklı Haşimi hanedanlığı kurmuş oluyordu. Türkiye'de 1924 yılında halifeliğin ilgası söz konusu olduğunda Şerif Hüseyin kendisini yeni halife ilan ederek İngilizlerin tepkisi çekmiştir. Bu durum Arap Yarımadası'nda güçlü konumda olan Suudileri ön plana çıkarmıştı.

Haşimilerin halifelik ilanı Vehhabi ulemanın da tepkisini toplamış, Suudilerin Hicaz'da göz koydukları hac gelirlerine meşruiyet zemini sağlıyordu. Hac gelirleri ve bölgedeki ticaret imkânlarından faydalanmak isteyen Suudiler bölgeye hareket ederek İngiliz desteğinden mahrum kalan Haşimileri 1924 yılında yenilgiye uğratarak 1925 yılında bölgeyi tamamen ele geçirmiştir (Kaya, 2016, s. 217). Suudilerin bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte Hicaz Krallığı ortadan kalkmış ve Suudiler 1927 yılından itibaren artık Necid ve Hicaz Krallığı unvanını kullanmaya başlamışlardır.

Bu tarihten sonra uluslararası arenada tanınmaya başlanan Suudiler, ülkenin kuzeyinde İngilizlerin kurdukları manda yönetimleriyle sınır anlaşmazlıkları yaşamıştır. İngilizler, Irak sınırında bulunan kabilelerin sınır ihlalini engellemesi karşılığında Suudilerle 1927 yılında Cidde anlaşması imzalamış ve Suudilerin bağımsızlığını resmen tanımışlardı (Kaya, 2016, s. 220).

Bağımsızlığının ilanından sonra Suudiler, ülkede çıkan ufak çaplı isyanları bastırarak hâkimiyeti tamamen sağlamış ve 1930'lardan itibaren büyük devletler tarafından tanınmaya başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren ülkede kurumsallaşma çalışması başlatan İbni Suud, bu çalışmalar doğrultusunda ülkenin coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan kontrolünün zor olması dolayısıyla ülkedeki hâkimiyetini pekiştirmek için bölge ayrımını ortadan kaldırarak ülkenin ismini hanedan ismiyle değiştirerek 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiştir.

2.2. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SUUDİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Petrolün sanayileşmiş ülkelerde kullanım alanının genişlemesiyle beraber enerji ihtiyaçlarını karşılamak isteyen büyük güçlerin bölge kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma çabaları Arap Yarımadası'nın siyasi yapısını şekillendirmiştir. İngiltere'nin başlangıçta bölgedeki ticaret yollarını korumak olan hedefi, petrolün öneminin artmasıyla birlikte Basra bölgesi ve çevresinde varlığı yüzyıllar öncesinden bilinen petrol yatakları üzerinde hakimiyet sağlamak olarak dönüşüme uğramıştır. İngilizler 19. yüzyıl boyunca Basra'daki emirliklerin kontrolü konusunda Osmanlı ile mücadele içerisinde olmuştur. I. Dünya Savaşı ile birlikte bölgeden çekilen Osmanlı'nın ardından İngilizler bölgedeki emirliklerle güvenlik ve imtiyaz konularını içeren anlaşmalar imzalamışlardır. Konumuz açısından bu anlaşmaların iki temel özelliği vardır; Osmanlı yönetimindeki emirliklerde İngiliz nüfuzunu kabul etmesi ve bu emirliklerde her türlü maden arama ve işletme hakkını İngiltere'nin denetimine vermesi (Ayhan, 2009, s. 119). Petrolün varlığı Musul ve Kerkük'te bilinmekteydi. İngiltere, Almanya ile bu bölgenin petrol arama imtiyazları için mücadele içerisindeydi. Ancak Basra Körfezi'nde yapılan aramalar I. Dünya Savaşı sonrasında sonuç verecek ve bölgenin petrol açısından önemi savaş sonrasında ortaya çıkacaktı.

2.2.1. İngilizlerin Bölge Aşiretleriyle İlişkileri ve Suudi Arabistan'ın Kuruluşu

Suudilerin İngiltere ile ilişkileri Kuveyt'teki sürgün yıllarına dayanmaktadır. İngiltere bölgedeki Osmanlı destekli aşiretlere karşı Suudi ailesini askeri yönden destekleyerek Osmanlı'nın nüfuzunu kırmayı amaçlamaktaydı. Suudilerin Reşidilere karşı yaptıkları mücadelelerde İngilizler Kuveyt Emiri ile destek vererek Suudilerin üstünlük bölgede sağlamasında rol oynamışlardır. İngilizler, kuruluş yıllarından itibaren Suudi ailesi ile temas halinde olurken, hicaz bölgesinde de Osmanlıya karşı Şerif Hüseyin'i desteklemekteydi.

Suudilerin bölgede artan bir şekilde hakimiyet sağlarken, İngilizler daha önce körfezde koruma anlaşması yaptığı emirliklerin güvenliğinden endişe etmekteydi. İngilizler himayesi altındaki emirlikleri korumak adına 1915 yılında Suudilerle Dareyn Anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmayla Suudiler doğuda bulunan emirliklere saldırmamayı taahhüt ediyor, karşılığında ise İngilizlerden silah ve para desteği alıyordu. Böylelikle İngiltere doğuda

emirliklerini güvence almış, Suudilerin de doğu sınırlarını tanımış oluyordu (Kaya, 2016, s. 217).

I. Dünya Savaşı'nda Haşimiler İngiltere'nin desteğiyle Osmanlıya karşı yaptığı ayaklanmada hicaz bölgesinde hakimiyetini sağlarken, Suudiler de daha önce bölge kurdukları hakimiyet peşindeydiler. Suudiler İngilizlerin Haşimileri desteklemesinden rahatsızlık duysa da Reşidilere karşı sürdürdükleri mücadelelerde İngilizlerin desteğine ihtiyaçları vardı.

1920'lerde Necid ve Ahsa'da yürüttükleri yayılma politikaları sonucu Suudiler ülkenin doğusunda hakimiyet sağlamıştı. Suudiler başlarda ele geçirdiği yerlerde “dini milliyetçilik” hakimiyet kurmaya çalışsa da karşılık bulamamışlardı.⁵ Hakimiyet kurduğu topraklardaki çoğu gruplar dışlanmış ve baskıya bağlı olarak bağlılık gösteriyorlardı.

Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinden sonra Hicaz üzerinde Suudiler ile Haşimiler arasında gerçekleşen çatışmalarda İngilizler tarafsız kalarak mücadeleden galip çıkan tarafı destekleme politikası içerisindeydi. İngilizler Suudilerin 1925 yılında Hicaz bölgesinde hakimiyetini tanımış, aynı yıl Suudilerle yönetimleri altındaki Ürdün ve Irak'la olan sınırlarını netleştirmişlerdi. Böylece İngiltere 1915 yılında Suudilerin doğu sınırlarını tanıırken, 1925 yılında yapılan anlaşmayla da kuzey sınırlarını tayin etmiş oluyordu.

Sağlanan hakimiyetin ardından İbn Suud ülke içindeki isyanları bastırmaya ve devletin kurumlarını oluşturmaya ağırlık vermiştir. İbn Suud hakimiyet kurduğu toprakları yabancılara açma konusunda gönülsüzdü fakat düzen kurmak ve varlığını sürdürmek için ekonomik kaynağa ihtiyacı vardı.

İbn Suud ihtiyacı olan kaynağı sağlamak için Ahsa bölgesinin petrol arama imtiyazını 1925 yılında Frank Holmes isimli bir jeoloğa verdi. İngilizler o yıllara kadar petrol bulunmayan Suudi Arabistan bölgesinden ziyade, dikkatini Irak'ın mevcut petrol bulunan bölgelerine ve yaptığı imtiyaz anlaşmalarına yoğunlaştırmışlardı. Zaten Holmes'da elde ettiği bu imtiyazı devrederek para kazanma peşindeydi. Holmes elindeki petrol arama imtiyazını İngiliz APOC (Anglo-Persian Oil Company) şirketine devretmek istediye de başarılı olamadı. Holmes bu

⁵ “Dini Milliyetçilik” terimi Rosie Bsbeer'in Archive Wars kitabında kullanılmaktadır. Suudi ailesinin tarih sahnesine çıkmaya başladığı yıllarda Vehhabilerin dini görüşleriyle ortak hareket etmiş ve fethettiği bölgelerde bu dini görüşleri kullanarak kendisine meşru bir zemin oluşturmaya çalışmışlardır. Sonraki yıllarda bu dini görüşleri paylaşan emirliklerle Suudi Arabistan'ın ortak zeminde buluştuklarını görmekteyiz. Detaylı bilgi için bkz. Rosie Bsbeer, *Archive Wars: The Politic of History in Saudi Arabia*, Stanford University Press, 2020, s.52

başarısız girişiminin ardından Amerikalı petrolcüleri bölgeye çekmeye çalıştı. Holmes başlattığı bu girişimlerin ardından imtiyaz hakkını bir Amerikan şirketi olan Gulf'a devretti.

1928 yılında Fransız İngiliz ve Amerikalı petrol şirketleri arasında Kızıl Hat Anlaşması yapıldı.⁶ Kızıl Hat Anlaşması'nın bir tarafı olan Gulf'un Bahreyn'deki imtiyaz anlaşmanın diğer üyeleri tarafından tanınmayınca 1928'de şirket Bahreyn ve Ahsa'daki imtiyaz haklarını anlaşmanın tarafı olmayan Standard Oil of California (SOCAL)'ya devretti. Ardından SOCAL hemen Bahrain Petroleum Company'yi kurdu.

Bunun üzerine Gulf şirketi, daha önce aldığı Kızıl Hat'tın dışında kalan Kuveyt üzerindeki petrol arama imtiyazlarını kullanmak istedi fakat İngilizler Kuveyt emiriyle daha önce yaptığı anlaşmayı hatırlatarak bu girişime de izin vermedi. Ancak petrol konusunda hassas davranan ABD hükümeti İngiltere'yi Amerikalı şirketlerin bölgedeki faaliyetlerini engellememesi hususunda uyarılarda bulunarak İngilizlerin bu tutumunun açık kapı politikasına aykırı olduğunu ve Amerikalı şirketlerin İngilizlerle eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. 1929'dan sonra artan ABD baskılarına ve bölgenin istikrarını Londra'nın tek başına sağlayamaması da eklenince ABD sermayesinin bölgede faaliyet göstermesine İngiltere'de sıcak bakılmaya başlanmıştı (Ayhan, 2009, s. 138-139).

1929 Ekonomik Buhranı dolayısıyla Suudilerin en büyük gelir kaynağı olan hac gelirlerinde düşüş yaşanmış ve bu durum Suudi rejimini ekonomik yönden zora sokmuştu. Olumsuz raporlara rağmen Bahreyn'de bulunan petrol Ahse'da da petrol bulunma ümidi veriyordu. İngiliz ve Amerikalı petrol şirketleri bölgenin petrol imtiyazlarını elde etmek için Suudi yetkililerle temasa geçerek pazarlıklara başlamışlardı. İngiltere jeologların olumsuz raporlarına rağmen Suudiler üzerinde siyasi ve ekonomik varlığını devam ettirebilmek için petrol imtiyazlarını elde etmek istiyordu. O dönem Suudiler bölgede petrol olup olmamasıyla değil, verecekleri imtiyaz sonucu alacakları para ilgileniyorlardı. İngiliz ve Amerikalı petrol şirketleri hem ellerinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar petrol olduğu için hem de bölgede petrolün varlığı kanıtlanmadığından dolayı imtiyaz için istekli

⁶ 1912 yılında Alman, Fransız ve İngiliz ortaklığı çerçevesinde yapılan Kızıl Hat Anlaşması, Türk Petrolleri Şirketinin Irak'ta çıkarttığı petrollerin paylaşımına dayanmaktadır. Anlaşma, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin oluşturduğu siyasi baskıları sonucunda ABD'nin de içinde yer alacağı şekilde 1928 yılında revize edilerek tekrar düzenlenmiştir. Anlaşma gereği hiçbir üye Osmanlının Ortadoğu topraklarında (Mısır ve Kuveyt hariç) tek başına petrol arayamayacaktı. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cafer Talha Şeker, *Hilafet'ten Cumhuriyet'e Ortadoğu'da Kırmızı Harita*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020 ve <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/red-line>

davranmıyorlardı. Fakat muhtemel petrol kaynaklarının rakiplerinin eline geçmesini de istemiyorlardı (Yergin, 2003, s. 279).

İngiliz baskısından rahatsız olan İbn Suud ise daha fazla ekonomik gelir ve güvenlik elde etmek amacıyla Ahsa'da petrol arama ve işletme imtiyazını 1933 yılında Amerikalı Socal şirketine verdi. Suudiler Socal'a bu imtiyazı tanıyarak İngiltere'yi bölgede ABD ile dengelemeyi amaçlıyorlardı (Ayhan, 2009, s. 140).

Suudilerin İngiliz varlığını bölgede istememelerinin bir diğer nedeni de İngilizlerin Haşimlere verdiği destektir. İngilizler her ne kadar Suudilerin Hicaz'da Haşimlerle olan mücadelesinde tarafsız kalsalar da Ürdün ve Irak'ta Şerif Hüseyin'in oğullarını yönetime getirerek bölgedeki hakimiyetlerini sürdürüyorlardı. Üstelik Haşimi yönetimleri Suudilere karşı olan ayaklanmalı destek vererek Suudi rejiminin varlığını tehdit ediyorlardı. Haşimiler 1932 yılında Hicaz'da çıkan isyana destekleseler de İbn Suud bu isyanı bastırmıştı. İbn Suud Hicaz'da kontrolü tekrar sağladıktan sonra siyasi grupları baskı altına alarak kendisine bağlamış ve Eylül 1932'de Hicaz ve Necid 'i Suudi Arabistan adı altında birleştirerek ülkenin bugünkü halini almasını sağlamıştır.

Ele geçirdiği bölgelerdeki hâkimiyetini sağlamaya çalışan Abdülaziz bin Suud 1927 yılında Hicaz ve Necid bölgesinin kralı unvanını kullanmaya başlamıştı. Suudi hakimiyetine karşı Necid 'in kuzeyinde yapılan ayaklanmalardan çekinen İngiltere 1927 yılında Cidde anlaşmasıyla İngiltere'nin bağımsızlığını tanımış ve bu ayaklanmalara karşı Suudilere destek vermiştir (Kaya, 2016, s. 220). Bu yıllardan itibaren Suudilerin uluslararası arenada tanınırlığı artmıştır.

2.2.2. Suudi Arabistan-ABD İlişkilerinin Başlangıcı ve ABD'nin Ortadoğu

Politikaları

19. yüzyılın ikinci yarısında petrol üretiminde sondaj sistemleri kullanılmasının ardından ABD'de petrol üretim alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Üretimde yaşanan bu artışa karşılık, gelişen ABD sanayisinin etkisiyle petrol tüketimi de aynı oranda artış göstermiştir. ABD'de petrole olan ihtiyacın bir diğer önemli nedeni de donanmada yaşanan gelişmelerdir. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin ardından ABD donanması da gemilerde yakıt olarak

kömürden petrole geçmiştir. Bu da ABD de petrole olan ihtiyacın önemini daha da artırmaktadır.

ABD bu ihtiyacını karşılamak için petrol zengini ülkelerle askeri ve diplomatik ilişki kurma stratejisi geliştirmiştir (Akbal, 2018, s. 107). Bu durum I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya siyasetine yön verme gücünü kaybetmeye başlayan İngiltere ile ABD'yi petrole erişim hususunda mücadele içerisine sokmuştur. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası oluşan savaş giderleri ülke harcamalarının %80'ni oluşturmaktaydı. İngiltere oluşan bu harcamaları ABD'nin yardımları sayesinde gerçekleştirmişti. Bu durum İngiltere'nin ABD karşısında ekonomik ve siyasi olarak baskı altına girmesine sebep olmuştur (Kennedy, 1990, s. 326). Savaş sonrası iki ülke arasında oluşan rekabet ABD lehine devam ederken, ABD'li şirketler içinde bulundukları avantajlı durumu değerlendirerek I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da oluşan petrol paylaşımından pay alma çabası içerisine girmişlerdi.

Yaşanan bu gelişmelerin neticesi olarak ABD'li şirketler İngilizlerin başını çektiği eski Osmanlı topraklarında petrol arama imtiyazı oligopolünü aşmayı başarmışlardır. İngilizlerin Amerikalı şirketlerin bölgede petrol arama faaliyetlerini engelleme çabaları 1929 yılına kadar sürmüştür. İngiltere'nin bu tutumundan vazgeçmesindeki en büyük etken ABD hükümetinin İngiltere üzerinde oluşturduğu diplomatik baskıdır (Yergin, 2003, s. 273).

Bu dönemde İngiltere'nin Ortadoğu petroleri üzerinde ABD ile mücadele içerisine girmesi ve ABD'nin de bölgedeki petrol üzerinde söz sahibi olmasını kabullenmesi İngiltere'nin gücünün zayıfladığının ve ABD'nin bölgedeki İngiliz hegemonyasını sarstığının göstergesidir. Öyle ki petrolün salt ekonomik çıkardan ziyade, donanmada ve gelişen savaş sanayisiyle birlikte savaş araçları için enerji kaynağı olmasından dolayı stratejik bir öneme sahip olmaya başlamıştı.

İngilizlere karşı verilen mücadele sonucu ABD'li şirketler Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın doğusunda petrol arama izni alabilmişlerdir. Socal 1932 yazında müzakereler sonucu Suudilerle petrol arama imtiyazı anlaşması imzalamış, aynı yılın sonunda şirketin adı California Arabian Standard Oil Company (CASOC) olarak değiştirilmiştir.

Petrol şirketlerinin yapılan anlaşma sonrası başlattığı arama faaliyetleri ve dolayısıyla yapılan ödemeler sayesinde ABD İbn Suud üzerinde nüfuz tesis etmeye başlıyordu (Şeker, 2018, s. 78).

CASOC'un petrol arama faaliyetleri 1938 yılına kadar sonuç vermemiştir. Mart 1938 yılına gelindiğinde yapılan arama faaliyetleri meyve vermeye başlamış ve Dammam'da petrol bulunmuştur. Petrolün bulunmasıyla birlikte Suudi Krallığı ekonomik yönden kalkınmaya başladı. Ertesi yıl Ras Tannura'da petrol rafinerisi inşa edilmiştir (Akbal, 2018, s. 109).

I. Dünya Savaşı sonrası petrolün ekonomik ve askeri yönden öneminin arttığı bu dönemde Suudi Arabistan'da keşfedilen petrol rezervleri, hem bölgede petrol üzerinden ekonomik çıkar sağlayan petrol şirketlerinin hem de petrolün artan stratejik öneminden dolayı bu kaynakları ellerinde tutmak isteyen ülkelerin dikkatleri Suudi Arabistan üzerinde yoğunlaşmıştı. Fakat Amerikalılar bu konuyu hassasiyetle ele alarak petrolün keşfinden bir yıl sonra ülkenin doğusu için yapılan petrol arama imtiyazı anlaşmasını güncelleyerek arama faaliyetleri yaptıkları alanı ülkenin tümünü kapsayacak şekilde yeniden düzenlemişlerdir (Şeker, 2018, s. 87). ABD'nin Suudi Arabistan'la olan ilişkisi petrol şirketlerinin çıkarlarını korumak üzerine kurulmuştu ve bu ilişki de yine petrol şirketlerinin temsilcileri üzerinden yürümekteydi.

Savaşın başlamasıyla Japonya ve Almanya'nın Suudi Arabistan'la temasa geçme çabaları ABD hükümetinin de dikkatini çekmiştir ve ABD hükümeti mısırdaki bulunan diplomatlarını Suudi Arabistan'a göndermiştir. ABD'li diplomat Bert Fish 1940 yılında kralla görüşse de ABD'nin daimî temsilcilik açması daha sonra gerçekleşmiştir (Şeker, 2018, s. 87-88).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Suudi Arabistan'da petrol üretimi yavaşladı ve İbn Suud tekrar yardım istemek durumunda kalmıştı. Önce siyasi bakımdan bağlı olduğu İngiltere'den ardından da CASOC'tan yardım istedi. Şirket yönetimi maddi yardım konusunda isteksizlerdi fakat ülkenin sahip olduğu petrol potansiyeli yüzünden ellerindeki imtiyazları kaybetmek istemiyordu. Konuyu Washington'a ileterek savaş dönemi yardım programından yararlanmayı umdular. Ancak Amerikan meclisi bu yardımın sadece demokratik ülkeler için geçerli olduğu gerekçesiyle kabul etmedi. (Yergin, 2003, s. 376).

ABD yönetimi yasal kısıtlamalardan dolayı çıkarlarını korumak için Suudi Arabistan'a İngiltere üzerinden yardım sağlıyordu. ABD'nin İngiltere üzerinden dolaylı olarak yaptığı bu yardımlar, savaşın ortasına kadar petrol şirketlerinin çıkarlarını korumak ve İbn Suud vasıtasıyla Ortadoğu'da varlık göstermek üzerineydi.

İbn Suud ise Amerikalılarla kurduğu bu ilişki sayesinde kendisine İngiltere'nin baskılarından kurtulacak alternatif bir müttefik bulmuş oluyordu. Suudi Arabistan bu politikasıyla İngiltere'nin kolonyal hedeflerinden kendisini koruyabilmiştir. Fakat İbn Suud Amerikan şirketlerinden imtiyazlar ve çıkan petrol üzerinden ekonomik gelir sağlarken dolaylı olarak da Amerikan hükümetinden yardım almaktaydı. Suudi Arabistan gelirlerinin düşmesinde yalnızca savaş sırasında petrol üretiminin durması etkili olmamıştı, hac gelirlerinden sonra ikinci büyük ekonomik gelir elde ettiği Hindistan ile ticaretin de savaş zamanında durması Suudi Arabistan'ın ekonomik gelir kaynaklarının kesilmesine yol açmıştı (Bsheer, 2020, s. 52). Bu durum II. Dünya Savaşı'nda elde ettiği diğer ekonomik gelirlerin de kesilmesiyle Suudi Arabistan'ı ekonomik yönden Amerika'ya bağımlı hale getiriyordu.

İki ülke arasında şekillenen bu ilişki biçimi 1942 yılında ABD'nin savaşa dahil olmasıyla birlikte değişikliğe uğramıştı. Sahip olduğu petrol yatakları ve potansiyeli sayesinde Ortadoğu'yu ABD nezdinde savaş sonrasında kuracağı yeni düzen açısından stratejik bir konuma getirecekti.

II. Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'daki İran ve Irak petrolleri İngiltere için ne kadar hayati öneme sahipse, Suudi Arabistan petrol bölgesi de ABD için aynı öneme sahip olmuştu. Savaşa dahil olmaya başlamasından itibaren ABD Suudi Arabistan'daki petrol bölgelerini ve kurulan monarşiyi koruma altına almayı kendi çıkarları için kaçınılmaz olarak görmeye başlamıştı. Savaşta tarafsız olan Suudi Arabistan'a askeri destek verilmezse Almanların tesirine girmesi ihtimali doğabilirdi. Bu nedenden dolayı Amerika, Suudilerin güvenliğini sağlamak için Arabistan'a askerlerini göndermiştir (Şeker, 2018, s. 88).

Bu dönem, Suudi Arabistan ile ABD ilişkilerinin petrol üretimine dayalı olarak derinleştiği ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yardım ve dış politik karar alma konusunda İngiltere'ye olan bağımlılığının ABD'ye geçtiği dönem olarak adlandırılabilir. (Blanchard, 2009, s. 4)

Bu bölümde İngilizlerin Osmanlı sonrasında bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak için bölge aşiretleri ile yoğun şekilde yakın ilişkiler kurmaya çalıştığını görmekteyiz. Suudi Arabistan'ın da kuruluş aşamasında bölgede kurulan diğer ülkeler gibi Osmanlı'ya karşı İngilizlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Suudiler, bölgedeki diğer ülkelerin aksine bağımsızlıklarını Osmanlı Devletinden kazanarak İngilizlerin mandası altına girmemişlerdi. Bu durum Suudi Arabistan'ın izlediği politikalarda nispeten bağımsız kararlar vermesini

sağlamışsa da İngilizlerin varlığı ve bölgede izlediği siyaset dolayısıyla Suudiler temkinli davranmakta fayda görmüşlerdir.

Amerikan şirketleri, İngilizlerin engellemelerine rağmen bölgede faaliyet göstermeye başlaması ve bunun sonucunda da Suudiler İngiliz etkisinden kurtulmanın yolunu Amerikalılarla iş birliğinde görmüşlerdir. Amerika'nın izlediği self determinasyon politikası Suudilerin Amerika'ya güven duymasını sağlamıştır. Suudi Arabistan'da 1932'de petrolün keşfedilmesiyle birlikte ülke Amerikan şirketleri ile İngiltere arasında imtiyaz mücadele alanı olmaya başladı. Suudi Arabistan'ın Amerika yanlısı tutumu, iki ülke arasında yaşanan mücadelede dengelerin Amerika tarafına kaymasına neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın kuruluş yıllarında anlatmaya çalıştığımız olaylar bu bakımdan önem arz etmektedir.

Bu dönemde Amerikan petrol şirketleri hükümetlerinden aldıkları destek sayesinde İngilizlerle petrol mücadelesi içine girebilmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nda bölge petrolünün öneminin artması nedeniyle Amerikan devletinin bölgeye olan ilgisi de artırmıştır.

Suudi Arabistan'ın İngiltere ve Amerika ile olan ilişkilerine değinmeye çalıştığımız bu hegemonik geçişin yaşandığı dönemde, Ortadoğu'daki dengelerinin yeni hegemon güç olmaya hazırlanan Amerika lehine değiştiğini görmekteyiz.

Bu dönem Ortadoğu'da yaşanan değişimlerin, savaş sonrasında Amerika'nın oluşturduğu dünya düzeninde Amerikan hegemonyasına nasıl katkı sağladığını görmemiz için savaş yıllarında yürütülen petrol politikalarına bakmamız gerekecektir.

II. Dünya Savaşı sonrası petrol piyasaları Amerikan hegemonyasının sürdürülmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Oluşturulan petrol düzeni, Batı dünyasının ekonomik gelişiminin sürdürülmesinde sağladığı ekonomik fayda ve soğuk savaş döneminde Amerikan dolarının rezerv para birimi haline dönüşmesinde oynadığı rol göz önüne alındığında Amerikan hegemonyasının önemli bir parçası olarak karşımıza çıkacaktır.

II. Dünya Savaşı'nda Amerikan hükümetinin petrolü enerji güvenliğinin stratejik bir unsuru olarak görmeye başlamasıyla birlikte, genelde Ortadoğu özelde ise Suudi Arabistan petrolleri Amerikan bağımsızlığının önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere, ekonomik ve politik yönden zayıflayarak liderliği Amerika'ya bırakmış ve Amerika ile yürüttüğü petrol mücadelesine son vererek anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

Sonraki bölümde bu konular ışığında petrol piyasalarında ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri incelemeye çalışacağız. Savaştan sonra kurulan İsrail'in varlığının Arap dünyasında yol açtığı siyasi gelişmelere bakarken, Batı dünyasının özellikle de Amerikan'ın İsrail'e verdiği destek sonucu petrolü Batı'ya karşı politik bir silah olarak kullanan Arap ülkelerinin küresel bir krize yol açan politikaları incelenecektir.

3. ABD HEGEMONYASI VE ORTADOĞU ENERJİ POLİTİKALARI

3.1. ASKERİ VE EKONOMİK MÜCADELENİN STRATEJİK UNSURU PETROL

Batı ülkelerinde yaşanan endüstriyel gelişme her zaman enerjinin tedariki sorununu beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Batılı devletler enerji kaynaklarına sahip olmak için büyük mücadeleler içerisinde olmuşlardır. Bu mücadeleler savaş ve çatışmalarla sonuçlanmıştır. 20. yüzyıl boyunca sanayide kömür çağından petrol çağına geçmenin sancıları yaşanmıştır (Sevim, 2012, s. 4379).

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca petrol kullanım alanının yaygınlaşması sonucu en önemli enerji kaynağı haline gelmiştir. Bu dönemde petrolün savaş sanayisinde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte petrol artık büyük güçler için stratejik önem ifade etmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde büyük güçlerin Ortadoğu'da keşfedilen enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlama çabaları en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu, İngiltere için 18. yüzyıldan itibaren sürdürdüğü hegemonyasının devamı için jeopolitik önemi dolayısıyla kontrolü sağlanması gereken bölge olarak görülmüştür. 20. yüzyılın başından itibaren ise bölgede bulunan petrol sebebiyle artan enerji ihtiyacını karşılamak için kontrol edilmesi gereken stratejik bir hal alan bir bölge haline gelmiştir.

Tablo 2: Büyük Güçlerin Enerji Tüketimleri, 1890-1938 (Kömür eşdeğeri milyon metrik ton)

	1890	1900	1910	1913	1920	1930	1938
ABD	147	248	483	541	694	762	697
İngiltere	145	171	185	195	212	184	196
Almanya	71	112	158	187	159	177	228
Fransa	36	47,9	55	62,5	65	97,5	84
Avusturya-Macaristan	19,7	29	40	49,4	-	-	-
Rusya	10,9	30	41	54	14,3	65	177
Japonya	4,6	4,6	15,4	23	34	55,8	96,5
İtalya	4,5	5	9,6	11	14,3	24	27,8

Kaynak: P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 234

Yukarıdaki tabloda sanayileşmiş ülkelerin tükettikleri enerji miktarları karşılaştırdığımızda İngiltere'nin sanayi alanındaki liderliğini I. Dünya Savaşına girerken ABD'ye bıraktığını görmekteyiz. ABD'nin diğer ülkelerle kıyaslandığında tükettiği enerji miktarı I. Dünya Savaşı'ndan sonra da hız kaybetmeden devam etmiştir.

İngiltere 20. yüzyılın başından itibaren Basra'daki nüfuzunu artırarak bölge yönetimleriyle çeşitli petrol imtiyazı anlaşmaları yapmışlardır. İngiltere, Rusya ile uzun diplomatik mücadeleler vererek 1901 yılında İran yönetimiyle anlaşarak İran'daki petrolün çıkarılması anlaşması imzalamışlardır (Ayhan, 2009, s. 112). 19. yüzyılda İngiltere ile Rusya'nın İran üzerinde verdikleri mücadele süper güçlerin mücadelesinde diplomasinin en güncel konusu olarak tasvir edilirken, dönemin Hindistan valisi Lord Curzon ise İran'ı dünya egemenliği için oyun oynanan satranç tahtasına benzetmektedir (Yergin, 2003, s. 133). Bölgede Ruslarla verilen mücadele farklı nedenlerden başlamış olsa da İngiltere'nin petrol imtiyazları elde etmesiyle sonuçlanmıştır.

Petrol imtiyazının ardından İngiltere İran'ın petrol kaynaklarına erişimini sağlamış ve bu durum İngiliz donanmasında ciddi değişikliklerin gerçekleşmesinin sağlamıştır. Bu dönemde İngiliz donanmasının tamamen kömürden petrole geçişinin ciddi olarak tartışılmaya başlanmış ve bu geçiş donanma bakanı Winston Churchill tarafından 1913 yılında gerçekleştirilmiştir. İngiltere'nin başlattığı ve diğer ülkelerin takip ettiği donanmada yaşanan bu dönüşüm petrolü 20.yüzyıl boyunca yaşanacak uluslararası askeri ve ekonomik mücadelenin en temel konularından biri haline getirecektir.

Donanmada gerçekleşen bu dönüşümle birlikte petrolün bundan sonra İngilizler için ekonomik faydadan ziyade askeri anlamda dünya egemenliğini sürdürebilmek için anlamda stratejik önem kazandığını Churchill daha sonra şu şekilde ifade edecekti: *“Petrole bağımlı çalışan çok sayıda gemi yapmıştık. Bu denizlerdeki üstünlüğümüzü petrole dayıyoruz anlamına gelir. Öte yandan adalarımızda işe yarar işe yarar miktarda petrol yoktur. Petrol istediğimize göre onu elde etmenin iki yolu vardı; ya barış içinde deniz taşımacılığıyla getirmek ya da savaş yaparak uzak ülkelerden elde etmek. Demek ki donanmayı bir daha geri dönmek üzere petrole bağlamakta, bir dertler denizine karşı silahlanmış oluyorduk. Tek bir cümleyle bu atılımda, girişimin esas ödülü egemenlik olmuştur.”* (Yergin, 2003, s. 152).

Enerji kaynakları arasında Petrolün diğer kaynaklardan daha fazla önemli hale gelmesi I. Dünya Savaşı sonrasına tarihleyebiliriz. I. Dünya Savaşı'nda donanmada petrolden yararlanmanın savaş gücünü artırmada çok önemli derecede katkı sağladığı görülmüştür.

3.1.1. Ortadoğu Petrollerinin Artan Önemi

Enerjiye en çok ihtiyaç duyulan ülkelerde petrol endüstrisi ve ticaretine olan ilgi de giderek artmaya başlamıştı. 20. yüzyılın başından itibaren özellikle ABD ve Avrupa'da kurulmuş petrol şirketleri rezerv açısından zengin belli bölgelere yönelmişlerdir (Gürel, 2018, s. 49). Bu bölgelerin başında Ortadoğu, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya gelmektedir. Bu bölgeler petrol açısından zengin olsa da siyasi istikrarsızlık ve ekonomik yönden zayıf ülkelerin olduğu bölgelerdir.

Sanayileşmiş Avrupa'nın aksine Basra'daki ülkelerde üretilen petrolün tüketimden çok daha fazla olması özel sermaye ile birlikte devlet sermayesinin de bölgeye gelmesine neden olmuştur. Petrol üretimi için gerekli teknik bilgi ve büyük sermaye ve pazarlama olanaklarının petrol şirketlerinde olması, petrolü üretimden pazara ulaşana dek şirketlerin tekeline vermiştir (Gürel, 2018, s. 50).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'ya giren petrol şirketlerinin artan faaliyetleri sonucu bölge petrolünün dünya ham petrol üretimindeki payı artış göstermiştir. Alınan petrol arama imtiyazları sonucu bölgede büyük petrol rezervleri keşfedilmiştir. Bölge petrolünün dünya üretimindeki oranı 1913 yılında %0,5, 1924'te %3,3, 1938'te 6,1 iken II. Dünya Savaşı sırasında petrol tedarikinde yaşanan aksaklıklara rağmen savaşın sona erdiği 1945 yılında bu oran %7,7 olarak kaydedilmiştir (Gürel, 2018, s. 53). II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda bu oran giderek daha fazla artış göstermiştir. Bölgedeki gerçekleştirilen petrol üretimindeki artışı ve bu artışın dünya üretimindeki payını Tablo 3'te görebilirsiniz.

Tablo 3: Dünya Ham Petrol Üretimi 1938-1965 (1000 Ton ve Yüzde Olarak)

	1938	1950	1955	1965
ABD	164.107 (%69,7)	266,79 (%55,9)	335,746 (%48,8)	384,946 (%31)
Venezuela	27,504 (%11,7)	78,235 (%16,4)	113,041 (%16,5)	182,409 (%14,7)
Toplam Batı Bloğu	208,410 (%88,5)	372,745 (%78,1)	496,216 (%72,2)	665,112 (%53,6)
Suudi Arabistan	67(-)	26,617 (%5,6)	47,536 (%6,9)	101,033 (%8,1)
İran	10,359 (%4,4)	32,259 (%6,8)	16,356 (%2,4)	93,454 (%7,5)
Irak	4,363 (%1,9)	6,650 (%1,4)	33,681 (%4,9)	64,473 (%5,2)
Kuveyt	-	17,291 (%3,6)	56,053 (%8,2)	128,394 (%10,3)
Diğer Ortadoğu Ülkeleri	1,133 (%0,5)	3,159 (%0,7)	7,120 (%1)	29,239 (%2,4)
Toplam Ortadoğu	15,922 (%6,8)	85,976 (%18,1)	160,746 (%23,4)	416,593 (%33,5)
Toplam Komünist Ülkeler	37,970	45,045	86,860	268,838
Toplam Doğu Bloğu	27,036 (%11,5)	104,292 (%21,9)	190,951 (%27,8)	577,158 (%46,4)
Toplam (Komünist ülkeler hariç)	235,446 (%100)	477,037 (%100)	687,167 (%100)	1,242,270 (%100)
Toplam	273,416	522,082	774,027	1,511,108

Kaynak: Irvine H. Anderson, *Aramco The United States And Saudia Arabia*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s.20

Tablo 3'te yer alan üretim bilgilerini Tablo 2'deki tüketim verileri ile karşılaştırdığımızda bölgenin dünya ekonomisindeki artan önemini ve bölge ülkeleri üzerinde söz sahibi olmanın büyük güçler arasında yaşanan mücadelelerde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşabilir.

II. Dünya Savaşı sonrası petrol, üretimindeki artışına paralel olarak sanayisi gelişmiş Batı ülkelerindeki enerji tüketimindeki payı da artış göstermekteydi. Avrupa'da petrolün enerji

tüketimindeki payı II. Dünya Savaşı öncesinde %6 iken savaş sonrası bu oran hızla yükselerek 1955'te %23' çıkmıştır (Ayhan, 2009, s. 205).

Üretim maliyeti açısından bakıldığında da Ortadoğu'da üretilen petrolün diğer bölgelere göre en az maliyetle çıkarıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda 1960-1968 yılları arasında varil başına üretim maliyeti, Ortadoğu'da 0.04-0.46 dolar, Venezüella'da 0.39-0.62 dolar, Sovyetler birliğinde 0.80dolar ve ABD'de 1.51 dolar olarak hesaplanmıştır (Gürel, 2018, s. 54).⁷

Şükrü S. Gürel Ortadoğu'da çıkarılan petrolün maliyetlerinin düşük olmasını doğal koşullar, tarihsel ve kurumsal faktörlerin elverişli olmasıyla açıklamaktadır. Kuzey Irak dışında bölgede çıkarılan petrolün deniz kıyısına yakın bölgelerde üretilmesi işleme merkezlerine ulaşımı kolaylaştırırken ihracat masraflarının düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca kuyulardan çıkarılan petrolün diğer bölgelere göre daha az derinlikte elde edilmesi de maliyette önemli avantaj sağlamaktadır. Bu doğal faktörlerin yanında Ortadoğu'da ucuz üretimi mümkün kılan tarihsel ve kurumsal faktörler de vardır. Şöyle ki Ortadoğu'da hâkim İslam hukuku ve medeni hukuk gereği toprak altından çıkan madenlerin mülkü Anglo-Sakson hukukundaki gibi özel mülkiyete değil kamuya aittir. Bu durum kuyuda yapılan üretimin kontrolünü sağlarken Amerika'daki gibi özel mülkiyet olarak fazla sayıda açılan petrol kuyuların verimliliğini düşürmemektedir (Gürel, 2018, s. 54-55).

Elde edilen verimliliği rakamlarla ifade etmek gerekirse, 1948 yılında ABD'de çıkartılan 277 milyon ton ham petrol 400.000 kuyudan elde edilirken, aynı yıl Ortadoğu'da üretilen 56 milyon ton ham petrol yalnızca 200 kuyudan çıkartılmıştır. Ortalama olarak alacak olursak ABD'de kuyu başına elde edilen petrol günlük ortalama 1,8 ton iken Ortadoğu'da kuyu başına günlük 400 tondur (Mutuk, 1950, s. 86).

Ortadoğu'da petrolün üretimi yeni keşiflere rağmen II. Dünya Savaşı sırasında duraklasa da Tablo 3'te görüleceği üzere 1950-1965 yılları arası üretimde ciddi artışlar kaydedilmiştir. Bu artışlardaki en önemli faktörler yapılan yeni keşiflerle beraber bölge tüketiminin üretime göre çok düşük olması ve bahsettiğimiz düşük üretim maliyetidir.

⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. M.A. Adelman, *The World Petroleum Market*, John Hopkins Press, 1972, s.76.

Savaş sonrası yıllarda gerçekleştirilen üretimle bölge dünya üretiminde de önemli bir konuma gelmiştir. Suudi Arabistan'daki üretim ise savaş sonrası yıllarda katlanarak artış göstermiştir. Suudi Arabistan'da 1938'de üretime başlayan ARAMCO, 1944 yılında günlük 21.296 varil petrol üretirken 1947'de günlük 246.169 varil, 1950'de ise bu rakam günlük 546.703'e ulaşmıştır (Anderson, 1981, s. 120).

Savaş sırasında dünyada petrol üretimi tam kapasite devam ederken, Ortadoğu'da üretim kesintiye uğramıştır. Savaş sonrasında bölgede üretim tam kapasiteye çıkartılarak dünyada artan petrol gereksinimi bölgenin üretimi ile karşılanacaktır (Gürel, 2018, s. 122).

Ortadoğu'da üretilen petrol II. Dünya Savaşı'nda dünyanın en büyük tedarikçisi olan Amerika için daha sonra değineceğimiz enerji güvenliği konusu açısından farklı bir önem arz etmektedir.

3.1.2. Mücadeleden İşbirliğine ABD-İngiltere İlişkisi

Savaş araçlarında enerji kaynağı olarak petrole geçişin hız kazanmasıyla birlikte büyük güçlerinde bu hammaddeye olan ilgisi de gittikçe artmaktaydı. Petrol, I. Dünya Savaşı'nın sebebi gösterilmese de savaş sonrası oluşan siyasi düzenin en önemli aktörü olmuştur. Savaşta petrole dayalı savaş aletlerinin havada, karada ve denizdeki belirleyici etkileri göz önüne alındığında güvenilir ve erişilebilir petrol kaynaklarının bütün devletlerin öncelikli dış politika sorunu haline geldiği görülmektedir (Ayhan, 2009, s. 121).

Petrolün kömüre nazaran dünya devletleri arasında daha asimetrik olarak dağıldığı görülmektedir. 19. yüzyılın başlıca enerji kaynağı olan kömür petrole nazaran sanayileşmiş devletler arasında daha erişilebilir durumda iken, petrol çoğunlukla Rusya, ABD ve İngiltere'nin denetiminde bulunan bölgelerde bulunmaktaydı. Osmanlı kontrolündeki Ortadoğu toprakları ise savaş sonrasında Osmanlı'nın etkisini kaybetmesiyle birlikte müttefiklerin önünde paylaşılmayı bekliyordu.

İngiltere, petrol bu denli önem kazanmadığı dönemlerde de Ortadoğu'da varlık gösterme mücadelesi içerisindeydi. I. Dünya Savaşı'nın ardından petrol kaynaklarının paylaşılması konusu İngiltere ile ABD arasındaki ilişkinin en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Savaştan önce İngilizler her ne kadar Almanlarla Osmanlı topraklarında birbirlerini engelleme çabası içinde olmuş olsalar da Irak'taki petrolün çıkarılması için

Turkish Petroleum Company⁸ şirketinin kurulması hususunda anlaşma sağlayarak Fransız ve Amerikan şirketlerini bölgeden uzak tutmayı başaramışlardır. Ancak savaştan sonra Alman tehdidinin ortadan kalmasıyla oluşturulan yeni düzende Ortadoğu petrollerinin müttefikler arasında yeniden paylaşılması ihtiyacı doğmuştu.

Dünya genelinde petrol tüketiminin artmasıyla beraber büyük petrol şirketlerinin ülke dışında gerçekleştirdikleri üretim ve pazarlama faaliyetleri bağlı bulundukları ülkelerin ekonomilerine önemli derecede katkıda bulunmaktaydı. Bu nedenledir ki hem İngiltere hem de Amerika iktisadi açıdan petrol üreten şirketlerinin durumunu ulusal çıkarları gereği yakından takip etmişlerdir (Gürel, 2018, s. 71).

Savaşın başlamasıyla birlikte müttefik devletler arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda görüşülmüş ve 1916 yılında İngiliz, Fransız ve Ruslar arasında Sykes-Picot anlaşması çerçevesinde gizli anlaşma yapılmıştı.⁹ Ancak savaş sırasında değişen koşullar nedeniyle müttefik İngiliz ve Fransızlar arasında petrol bölgeleri üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi yaşanmıştır. Müttefikler arasında yaşanan mücadeleler sonucu savaştan sonra 1920 yılında San Remo anlaşması yapılarak TPC şirketindeki Almanların payı Fransızlara devrildi. Bu anlaşma ile Fransızlar Ortadoğu petrolleri üzerinde pay almayı başarmıştır.

Savaş sonrasında Amerikalı petrol şirketleri ülke dışına çıkarak dünya çapında petrol üretimi faaliyetleri gerçekleştirme politikasına girişmişlerdi. Ancak İngiltere ve Fransa tarafından Ortadoğu’da yapılan paylaşımın dışında tutulmuşlardı. Amerikan hükümeti yapılan bu paylaşım sırasında Amerika’nın dışarıda tutulmasına rıza göstermemiş ve yapılan anlaşmaya itiraz etmiştir. ABD’nin itirazı ve ısrarları sonucu İngilizler ABD’li şirketlerin TPC ile ortaklık görüşmelerine razı olmuştur (Ayhan, 2009, s. 125).

ABD’li şirketlerin TPC’ye katılım görüşmeleri devam ederken ortaklık İngilizlerin engellemesine takılıyordu. Uzayan görüşmeler sırasında yaşanan anlaşmazlıklar karşısında ABD hükümeti petrol imtiyazları konusuna hassasiyetle eğilmiş, İngiltere’nin ABD’li şirketleri Ortadoğu petrollerinden dışlama girişimlerine karşılık olarak İngiltere’ye petrol satışının yasaklanması konusunu gündeme getirmiş hatta ABD’li petrol şirketlerinin faaliyetlerini engelleyen ülkelere karşı yaptırım uygulanmasını öngören yasa tasarısı

⁸ Turkish Petroleum Company şirketi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Okumuş, *Osmanlı Coğrafyasında Petrol Mücadelesi: Kalust S. Gülbenkian Ve Türk Petrol Şirketi*, Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2015

⁹ Sykes-Picot anlaşması için bkz. James Barr, *Kırmızı Çizgi*, Pegasus Yayınları, 2016, s.30

ıkarılmıştı (Yergin, 2003, s. 192). ABD hükümetinin çeşitli makamlarından bu ortaklığın bir an önce gerçekleştirilmesi “tehditleri” devam ederken bu ortaklık için isteksiz olan Londra hkmetine karşı TPC içinden de ABD’lilerin şirkete ortaklıklarının gerçekleşmesi hususunda baskılar gelmekteydi. İngiltere içeriden ve dışarıdan gelen bu baskılar neticesinde ABD’li şirketlerin TPC de ortaklığa katılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

ABD’li şirketleri TPC’ye ortak olmasının ardından İngiltere Ortadoğu’nun geleceğini belirlemek için yeni bir anlaşma yapma ihtiyaı duymıştur. Kızıl Hat isimli bu anlaşma 1928 yılında TPC ortakları arasında imzalandı.¹⁰ Anlaşma gereği belirlenen sınırlar içerisinde her türlü arama faaliyetlerinin gerçekleştirecek tek imtiyaz sahibi TPC olacak, ortaklardan hiçbiri TPC veya kendi adına arama faaliyeti gerekleştiremeyecekti (Ayhan, 2009, s. 130).

İngilizlerin bu anlaşmayla Basra’da ABD’yi sınırlandırarak ABD’li petrol şirketlerinin Ortadoğu’da yayılmasını engellemeyi amaçlamaktaydı. Ancak İngiltere’nin tüm çabalarına rağmen ABD’li şirketler 1933 yılında Suudi Arabistan ile imtiyaz anlaşması imzalayarak daha sonra iki ülke arasında stratejik iş birliğine dönüşecek ilişkinin ilk adımlarını atmışlardır (şeker, 2018, s. 99).

Alınan bu imtiyazlar, ABD’nin Avrupalı ülkelere sağladığı ekonomik üstünlük neticesinde gerçekleşmiştir. ABD’nin I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa’ya sağladığı ekonomik yardımlar dünya politik sisteminde İngiltere’nin yerini ABD’nin almaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir (Akbal, 2018, s. 102).

Yapılan Kızıl Hat anlaşmasının Amerika açısından iki önemli sonucu oldu. Birincisi, Amerikan petrol şirketlerinin bölgede varlık göstermeye başlamaları yapılan bu anlaşmayla mümkün olurken diğer bir önemli sonucu ise ABD’nin Ortadoğu politikaları üzerinde Amerikan hükümeti ile Amerikan petrol şirketleri arasında bugüne dek uzanan ortaklığın başlangıcını oluşturmasıdır (Hancock, 2015, s. 19).

ABD’nin II. Dünya Savaşı’na kadarki uluslararası petrol politikası, yurtdışında faaliyet gösteren Amerikan petrol şirketlerinin ürettikleri petrolü pazarlama ve ulaştırma

¹⁰ Anlaşma gereği TPC’nin hisseleri Anglo-Persian Oil Company (İngiliz), RoyalDutch-Shell (İngiliz-Hollanda), Compagnie Française des Petroles (Fransız) ve Near East Development Company (Amerikan) şirketleri arasında eşit şekilde %23,5 olarak paylaşılmış, TPC’nin kurucularından Glbenkyan’ın hissesi %5 olarak devam etmekteydi. Anlaşmanın sınırları Glbenkyan tarafından çizilen kırmızı bir çizgiyle Kuveyt ve Mısır hariç Osmanlı’nın eski Ortadoğu topraklarını kapsamaktaydı.

işlemlerinde hak ettikleri tazminatları adil ve yeterli şekilde ödenmesini sağlamak ve bu şirketlere diplomatik desteğin sağlanmasını amaçlamaktaydı (Gürel, 2018, s. 72).

Suudi Arabistan'da petrol arama imtiyazları alan Socal şirketinin ilk kez 1938'de ülkede petrol bulmasının ardından İngiliz Amerikan rekabeti bu kez Suudi petroleri üzerinde yaşanmaya başlamıştı. Önceki bölümde Suudilerin İngilizlere karşı temkinli olması sebebiyle Amerikalıların İngilizlerle olan bu rekabette nasıl öne geçtiğinden bahsetmiştik. I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve ABD arasında başlayan rekabet, iki ülkenin müttefik olarak sürdürdükleri II. Dünya Savaşı'nda dahi devam etmiştir (Gürel, 2018, s. 74).

İngiliz hükümeti bu dönemde Amerikalıların yaptıkları girişimler karşısında İngiliz çıkarlarının tehlikeye girdiği konusunda endişe etmekteydi. Fakat petrol dolarla satılmaya başlandığından dolayı İngiltere azalan dolar rezervini Ortadoğu petrollerini dolar üzerinden satışını yaparak rezerv açını kapatmayı hedeflemekteydi. Bundan dolayı ABD ile iş birliğine ihtiyaç duyuyordu. İngiltere bu konuda ABD ile bir petrol komisyonu oluşturma girişimde bulunmuştur. ABD de Basra'da çıkardığı petrolün güvenle ulaştırılması hususunda İngiltere'nin bölgedeki hakimiyetine ihtiyaç duymaktaydı. İki ülkenin de petrol konusunda birbirine duyduğu ihtiyaç neticesinde iki ülke arasında petrol anlaşmaları yapılmıştır. Buna göre; *“şirketler ve devletler arasında imzalanmış anlaşmalar yürürlükte kalacak, herkes buna saygı göstererek müdahaleden kaçınacaktı. Petrol imtiyazları konusunda fırsat eşitliği ilkesine saygı gösterilecekti. İki ülke arasındaki anlaşmaya aykırı şekilde uluslararası pazarda petrol arama, geliştirme ve dağıtım konusunda sınırlama getirilmeyecekti.”* (Şeker, 2018, s. 100-101).

II. Dünya Savaşı sonra ererken iki ülke petrol konusunda ortak çıkarlar üzerinde anlaşma sağlayarak aralarındaki rekabete son vermiş ve iş birliğine gidebilmişlerdi. ABD ile Ortadoğu'da petrol kaynaklarının paylaşımı konusunda yaşadığı mücadeleler sonrasında geline nokta İngiltere, ABD'nin üstünlüğünü kabul etmiş ve barışçıl bir şekilde anlaşarak yerini yeni hegemon devretmiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi İngiltere ve ABD arasında yaşanan hegemonik geçiş örneğinde, önceki örneklerde olduğu gibi salt askeri ve ekonomik üstünlüğe dayalı bir geçiş yaşanmamıştır. Hegemonyasını devretmek zorunda kalmış olsa da İngiltere'nin, karşılıklı anlaşarak sağlanan bu geçiş politikası ile yeni hegemonun oluşturulacağı düzende en yüksek faydayı sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

3.2. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ABD İLE SUUDİ ARABİSTAN ARASINDA STRATEJİK ORTAKLIK

Enerji güvenliği kavramı, enerji tedarikinin hangi tarafında olduğuna bağlı olarak farklı şekilde anlam kazanan bir kavramdır. Enerji ithal eden bir ülke için enerji güvenliği güvenilir kaynaklar, makul fiyatlar ve yeteri ölçüde tedarik anlamına gelirken, enerji ihracatçısı bir ülke için güçlü fiyatlar ve arz çeşitliliği gibi konular önem taşımaktadır.

Enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın giderek artması sanayi devrimi ile doğrudan ilgili bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji kaynağında kömürden petrole geçilmesiyle beraber petrol başta gelişmiş batı ülkelerinin elde etmesi gereken stratejik bir araç olarak kendisine yer bulmaktadır. Öyle ki petrol uluslararası politikanın jeopolitik ve ekonomi-politiğinin kesiştiği noktada son derece belirleyici bir rol oynamaktadır (Davutoğlu, 2015, s. 333).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dönemin hegemon devleti İngiltere’de ABD ve Almanya’nın güçlenmesinden endişe duyulmaya ve endüstriyel gücün kısa ömürlü olacağı korkusu hâkim olmaya başlamıştı. İngiliz iktisatçı William Stanley Jevons’un 1865’te yazdığı *Kömür Meselesi: Ülkenin İlerlemesiyle ve Kömür Madenlerimizin Olası Tükenişiyle İlgili Bir Araştırma* adlı kitap ülkede geniş çaplı yankı uyandırmıştı. Yazar, kitabında kömür madenlerinin tükeneceği gibi bir öngöründe bulunmamış, sadece ucuz rezervlerin tükeneceği ve dolayısıyla enerji tedarikinde fiyat artışı yaşanacağından bahsetmişti. Yazar İngiltere’nin endüstriyel başarısını temellendirdiği ucuz enerji döneminin sonuna gelindiğini ve artan yüksek tüketim için yakın zamanda ucuz enerji sağlanamayacağından dolayı İngiltere’nin üstünlüğünü kaybedeceğini öngörmekteydi. Takip eden yıllarda rezervler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda İngilizleri rahatlatan tahminler ortaya konmuştu. İngilizlerin dünya hegemonyası hemen ortadan kalkmayacaktı fakat eskisine nazaran daha az hakimiyet etkisine neden olacaktı (Montgomery, 2014, s. 172-173).

İngiltere’de yapılmaya başlanan bu tartışmalar enerji güvenliği konusunun yapıldığı ilk tartışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerideki yıllarda büyük güçler arasında enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde yaşanacak olan mücadele göz önüne alındığında enerji tedarikinin ulusal güce olan etkisi daha iyi anlaşılmaya başlanacaktı.

I. Dünya Savaşı sonrası petrolün temel enerji kaynağı olarak kullanımının artırmasıyla beraber, ABD'nin ilgisi zengin petrol rezervlerine sahip Ortadoğu'ya yönelmeye başlamıştır. Savaş yıllarında aşırı petrol tüketimiyle birlikte petrol stoklarının azalacağı endişesi de ABD'nin yabancı kaynaklara yönelmesinde önemli bir etmendir.

Küresel güç mücadelesi açısından bakacak olursak esasen ABD, Avrupalı güçlere kıyasla petrol konusunda daha az dışa bağımlıydı fakat enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamadıkça uluslararası ekonomi-politik rekabete ayak uyduramayacağını fark etmiştir (Davutoğlu, 2015, s. 334). Bu sebeple ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında güçlü bir ilişki kurulmaktadır.

Konunun başında bahsettiğimiz İngiltere'nin kömür rezervlerinin azalması ile ilgili endişesi II. Dünya Savaşı sırasında bu defa ABD'de yaşanmaya başlamıştır. ABD II. Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin en büyük ve neredeyse tek tedarikçisi olduğu için ülkedeki petrol kaynakları görülmemiş bir şekilde üretime zorlanmaktaydı. Öyle ki 1941-1942 yıllarında ABD tek başına dünyadaki petrol üretiminin %65'ini tek başına üretmekteydi (Ayhan, 2009, s. 152). Bu durum karşısında ülkedeki yöneticiler arasında petrol rezervlerinin hızla tükeneceği ve kısa süre sonra petrol ithal etmek zorunda kalınacağı korkusu hakimdi. İçişleri bakanı Harold Ickes da azalan petrol rezervleri konusunda aynı görüşteydi. Yaşanacak olası petrol kıtlığı hususunda uyarılarda bulunurken konuyla ilgili 1943 yılında “petrolsüz kalıyoruz” makalesini yayınladı. Yazdığı makalesinde Amerikan halkını uyarırken tahminlerin gerçekleşmesi durumunda yaşanacak olası durumdan şu şekilde bahsediyordu: *“Eğer bir gün III. dünya savaşı yaşanırsa bu savaşta başkasına ait petrole dövüşmemiz gerekecek, çünkü o güne kadar Birleşik Devletlerde hiç petrol kalmayacak. Dünya petrol imparatorluğunun simgesi ve üstünlük sembolü olan “taç” bugün Amerika'nın başında... Ne var ki şimdi bu tacı gözümüze düşürüyoruz.”* (Ayhan, 2009, s. 152)

Savaşın devam ettiği bu yıllarda cepheye petrol sevki devam etmekteydi ve ileride tam bir petrol ithalatçısı durumuna düşülmesi endişesi gitgide hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum beraberinde çok ciddi güvenlik sorunları getirmekteydi.

Amerika'nın Ortadoğu politikalarındaki değişimler bu yıllara rastlamaktadır. Bu yıllarda yaşanan endişe petrolün koruması hususunda yeni fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri de ABD'nin ve öncelikle ABD'nin yabancı topraklardaki petrol rezervlerinin kontrolünü ve geliştirilmesini öngörüyordu. Bu şekilde yurtiçindeki rezervler

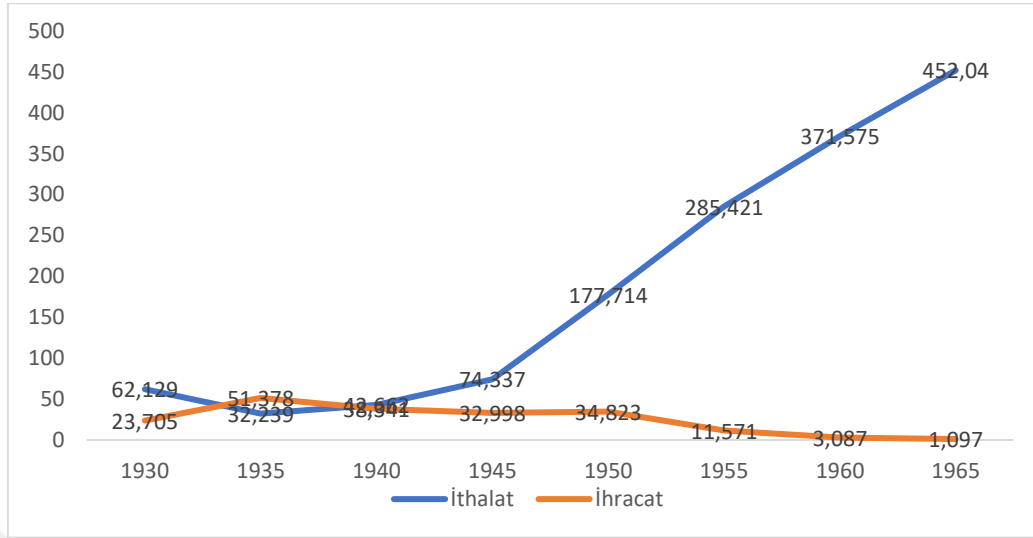
daha az kullanılırken yurtiçindeki kaynaklar gelecek için saklanmış oluyor ve ABD'nin güvenliği bu şekilde garanti altına alınmış oluyordu (Yergin, 2003, s. 377).

Petrol, II. Dünya Savaşı'na kadar sanayileşmiş her ülke gibi ABD için de ekonomik büyümenin en önemli unsuru iken, savaş yıllarında stokların azalmaya başlamasıyla birlikte kontrolünün sağlanması politik yönden stratejik bir unsur haline gelmiştir.

Amerika 1942 yılında II. Dünya Savaşına dahil olduğunda dünyanın en büyük petrol üreticisiydi. Savaşın başladığı yıllarda Amerika yaklaşık 20 milyar varil petrol rezervine sahipti. Fakat henüz 1942 yılının başlarında ulusal rezerv harcaması günlük 4 milyon varil gibi yüksek tüketimle karşı karşıya gelinmiştir. Eğer yeni rezervler bulunmazsa 13 yıl içerisinde mevcut rezervlerin tükenmesi söz konusuydu. Bu rakamlar karşısında çoğu Amerikalı politikacı ve analist arasında rezervlerin savaş sonrası azalacağı ve ABD ve Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalacağı düşüncesi hâkim olmuştu. Daha da önemlisi savaşın beklenenden daha uzun sürmesi halinde ortaya daha ciddi sorunlar çıkaracaktı. Dışişleri bakanlığı idari işler danışmanı Herbert Feis durumun önemini şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Eğer petrol güvenliğimiz sağlanmazsa Amerika'nın güvenliği, gücü ve özgürlüğü tehlikeye girecektir.”* (Klare, 2004, s. 42).

Bu durumun ABD'yi petrol ithalatçısı konumuna düşürerek ülkenin güvenlik stratejilerini ciddi biçimde etkileyeceği öngörülmekteydi. Başkan Roosevelt de dahil ülkenin en üst karar alma kademesi mevcut petrolerin dışında petrol kaynaklar bulunması yönünde çalışma yapılması gerektiği konusunda aynı düşüncelerdi. Hükümetin desteğini arkasına alan içişleri bakanı Ickes öncülüğünde çalışmalar başlatıldı (Ayhan, 2009, s. 153).

Grafik 1: ABD İthalat ve İhracat Verileri 1930-1965 (Bin varil)¹¹

Kaynak: ABD Enerji Verileri Ofisi (2021)

Grafik 1’de görüleceği üzere 1944 yılında ilk defa ihraç ettiği kadar petrol ithal eden ABD, daha sonraki yıllarda yeniden eski pozisyonuna dönememiştir.¹² ABD’nin 1944 yılında ithal ettiği petrol miktarı 44 milyon varilken, on yıl sonra 5 kat artarak 1954 yılında 239 milyon varile yükselmiştir (ABD Enerji Verileri Ofisi, 2021).

Yeni kaynaklar bulmak için yapılan çalışmalarda sadece Ortadoğu’nun ihtiyaç duyulan petrolü karşılayabileceği sonucuna ulaşılmaktaydı. Araştırmayı yürüten Dışişleri bakanlığı idari işler danışmanı Herbert Feis durumu şu şekilde açıklamıştı:” Yaptığımız her durum değerlendirmesinde, ne zaman belirli bir noktaya ve yere ulaşırsak kararsızlık içinde yazmaya ara verir, kalemlerimizi bırakırdık; bu belirli nokta Ortadoğu’ydu.” (Yergin, 2003, s. 377)

Suudi Arabistan, Ortadoğu’da faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin sahip olduğu imtiyazlar ve topraklarında yeni keşfedilen petrol rezervleri ile en uygun ülke konumundaydı.

ABD Suudi Arabistan’ın bağımsızlığını 1931 yılında tanımış olsa da 1939 yılına kadar Suudilerle resmi olarak diplomatik bağlantı kurmamıştı. Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilk temaslar, İngiltere’yle Amerika arasında petrol imtiyazları mücadeleleri sırasında

¹¹ Bu grafikte yer alan bilgiler Birleşik Devletler Enerji Enformasyon Ajansı sitesinde yer alan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

¹² 1944 yılında ABD 34,238 bin varil ihracata karşılık 44,815 bin varil ithalat gerçekleştirmiştir.

Amerikalı petrol şirketleri yöneticileri aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Suudi Arabistan'da ilk ABD temsilciliği 1943 yılında açılmıştır (Klare, 2004, s. 45).

Suudi Arabistan'dan yeni petrol sahalarının keşfedilmesi haberleri geldikçe tükenen ulusal rezervleri korumak için ABD'li yetkililerin ilgisi Suudi Arabistan üzerine yoğunlaşmaya başlamıştı. Suudi petrollerine erişim sağlanmak için Amerikan devletinin bölgede varlık göstermesi ve Washington yönetiminin İbn Suud ile entegre bir biçimde hareket etmesi gerektiği düşüncesi hakimdi. İçişleri bakanı Ickes bunun bir ekonomik yatırımdan daha fazlası olduğunu söylerken bu konunun savunma ve ulusal güvenlik konularını içerdiğini belirtmiştir. Suudi Arabistan'da ortaya çıkan dev petrol rezervleri savaşın sona ermesiyle birlikte ABD'nin öncelikli dış politika konusu haline geldi (Klare, 2004, s. 45).

ABD yönetimi savaştan önce Amerikalı şirketlerin imtiyazlarının korunması amacıyla Suudi Arabistan'a doğrudan ödünç verme ve kiralama yasası çerçevesinde yardım yapamıyordu. Bu yardımları İngiltere üzerinden Suudilere yapmak durumda kalınmıştı. Bu durum İngiltere'nin Suudi Arabistan üzerinde nüfuz yaratmasına sebebiyet veriyordu. Ancak 1943 yılında Başkan Roosevelt, Suudi Arabistan'ın savunması ABD'nin savunması için hayati derecede öneme sahip olduğu gerekçesiyle Suudi Arabistan'ı Ödünç verme ve kiralama yasası kapsamına aldı ve böylece Suudi Arabistan hükümetine doğrudan Amerikan yardımlarını başlatmıştır (Gürel, 2018, s. 99)

Suudi yönetimine bu tarihte başlatılan ve ileride de devam eden bu yardımlar aslına Suudi petrollerini korumak ve Amerikan ulusal güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Savaş yılları boyunca Suudi yönetiminin ana gelir kaynağını oluşturan bu yardımlar ABD'nin Suudi yönetimi üzerindeki nüfuzunu artmasına yardımcı olmuştur.

Ayrıca Amerikan hükümeti bu girişimleri yaparken Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren CASOC ortaklığında belirli bir yüzdeye sahip olası gerektiğine inanılıyordu. Bu konu II. Dünya Savaşı boyunca sürerken, ulusal güvenliğin sağlanması açısından en önemli konu haline gelmişti ancak ABD hükümeti yapılan pazarlıklar sonucu bir netice alamamış ve İngiltere ve Fransa gibi bölgede faaliyet gösteren petrol şirketleri üzerinde resmi olarak devlet-şirket ilişkisi kuramamıştır (Gürel, 2018, s. 73).

Bu başarısız devlet şirketi oluşturma girişiminin ardından önceki bölümlerde bahsettiğimiz 1943 yılı sonunda Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve askeri birimlerin desteklediği ve

İngiltere ve ABD hükümetlerinin Ortadoğu petrollerinin paylaşımı anlaşmasını öngören yeni bir plan hayata geçirildi. (Ayhan, 2009, s. 154)

Amerikalı bürokratlar kendi politikaları açısından daha konulardaki problemleri çözme açısından değerlendirseler de Amerika'nın Arap petrollerini kontrol etme girişimleri hegemonik gücün bir gösteresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Amerikan iç politikasında yapılan Anglo-Amerikan petrol anlaşması tartışmaları İngiltere ile olan pazarlıklardan daha zor geçmekteydi (Keohane, 1984, s. 158).

Daha önce iki ülke arasında Ortadoğu petrolleri üzerinde yaşanan mücadele nedeniyle İngiltere Ortadoğu petrollerinin kontrolünü ABD'nin savaş sonrasında tek başına kontrol sağlayacağı konusunda endişelenmekteydi. Churchill yaşanan gelişmeler nedeniyle Başkan Roosevelt'e yazdığı mektupta endişelerini şu şekilde dile getirmişti; *“Burada bazı çevrelerde Birleşik devletlerin bizi Ortadoğu'daki petrol varlığımızdan mahrum bırakacağı korkusu var. Unutulmamalıdır ki diğer birçok şeyler gibi donanmamızda tüm petrol ihtiyacı için Ortadoğu'ya güvenmektedir.”* Roosevelt Churchill'in yazısına aynı sertlikte yanıt vererek İngiltere'nin ABD'nin Suudi Arabistan'daki imtiyazına göz diktiğini ve bu işe burnunu soktuğu hakkında raporlar aldığını söyleyerek şunları ekleyecektir; *“Irak ve İran petrollerinde gözümüz olmadığına sizi temin ederim. Lütfen teminatımı kabul ediniz.”* Churchill de buna karşılıklı Suudi Arabistan'daki Amerikan çıkarlarına karışmayacağı hakkında Başkan Roosevelt'e teminat vererek paylaşım konusunda anlaşmaya varmışlardır (Yergin, 2003, s. 382). İki devlet adamı arasında gerçekleşen bu sert diyalog bize petrolün dünya politikasındaki önemini göstermektedir.

Roosevelt bu anlaşmayı hayata geçirmek için savaş sonrası oluşturulacak düzenin görüşüldüğü Yalta konferansı dönüşünde Kral İbn Suud ile Süveyş kanalında Amerikan savaş gemisi USS Quincy'de görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler hakkında basına bilgi verilmezken Roosevelt'in Suudi petrolüne ayrıcalıklı erişimi karşılığında İbn Suud'a ABD koruması sağlandığı yorumları birçok yazar tarafından belirtilmektedir. (Ayhan, 2009, s. 155)

Amerika savaş sonrasında Suudi petrollerini pazarlamakta zorluk yaşayan ARAMCO üzerinde tam kontrol sağlamak amacıyla tümü Amerikalı şirketlerden oluşan bir denetim

mekanizması oluşturmaya planlamıştır.¹³ Bu amaçla Suudi Arabistan'da petrol imtiyazı sahibi olan ARAMCO'ya Amerikalı New Jersey ve Mobil'de pay sahibi yapılarak ortak edilmiştir.¹⁴ Böylece savaştan önce Amerikalı şirketlerin denetimine giren Ortadoğu'nun en verimli petrol alanlarının savaş sonrasında Amerikan şirketleri tekelinde kalması sağlanmıştır (Gürel, 2018, s. 100).

ARAMCO'ya yeni ortaklar eklenirken Kırmızı Hat Anlaşması ortaklarından Fransız petrol şirketi (CFP) de ortaklığa katılmak istemiş fakat İbn Suud bu ortaklıkta sadece Amerikan şirketlerinin olması gerektiğini söylemiş aksi takdirde ARAMCO'da bulunan Amerikalı olmayan şirketlere petrol satışını onaylamayacağını bildirmiştir (Anderson, 1981, s. 155).

Savaş süresince Suudi Arabistan ile petrol üzerinden yapılan ortaklık ABD'nin savaş sonrasında kuracağı dünya düzeninde başat konuma gelmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu dönemde ABD'nin Ortadoğu petrollerine erişimi sırasında diğer büyük güçlerle verdiği mücadele ve yaptığı pazarlıklar, oluşturulacak olan yeni düzenin çerçevesinin çizilmesi bakımından diğer güçlerle yaptığı pazarlıklar olarak okunabilir. Bu bakımdan Amerikan hükümetinin ve Amerikalı petrol şirketlerinin eski petrol düzeni sayılan Kızıl Hat anlaşmasını değiştirme çabaları başlangıçta anlaşmanın ortakları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nihayetinde Amerika'nın Arap petrollerine erişimi konusunda başarılı girişimleri Amerika'nın lider konumunun müttefikler arasında kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Keohane, 1984, s. 158).

Keohane'e göre ABD, sahip olduğu gücü kullanarak Avrupalıların Ortadoğu'da oluşturduğu düzeni değiştirmiş ve savaş sonrası oluşturacağı düzende Avrupalı devletlerin kendisine bağlı olacağı hegemonik sistem inşa etmeyi amaçlamıştır. Şöyle ki, Avrupalıların Kızıl Hat Anlaşmasını iptal etmesiyle beraber Amerikanlı şirketler ve Amerikan hükümeti Suudi Arabistan petroleri üzerinde üstünlük kuracak ve ABD'nin liderliğini tanıdıkları sürece Avrupalılara Ortadoğu petrollerine erişimi "bahşederek" Avrupa'nın büyük miktarda petrol erişimine izin vermiştir (Keohane, 1984, s. 158).

¹³ Suudi Arabistan'da imtiyaz sahibi SOCAL ve TEXACO ortaklığı olan CASOC şirketi, 1944 yılında ismini ARAMCO olarak değiştirmiştir.

¹⁴ Yapılan yeni anlaşmada ARAMCO'nun hisse dağılımı şu şekildedir: Texaco %30 Socal %30 New Jersey %30 ve Mobil %10. New Jersey ve Mobil 1928 yılında imzalanan Kızıl Hat Anlaşması gereğince TPC(IPC) ortaklarının izni olmadan Suudi Arabistan'da imtiyaz etmeleri söz konusu anlaşmaya aykırı düşmekteydi. Anlaşmanın diğer ortakları ARAMCO üzerinde yapılacak ortaklığa başta karşı çıkmaktaydılar ancak 1948'de verdikleri izinle bu birleşme mümkün olmuştur.

İngiltere'nin aksine ABD'nin sömürge siyaseti uygulamaması İbn Suud'un Amerikan hükümetiyle iş birliği yapma isteğini artırmaktaydı. Nitekim II. Dünya Savaşı öncesinde iki ülke arasındaki ilişki Suudi Arabistan ve Amerikalı şirketler arasında ekonomik temelde seyrederken savaştan sonra gelişerek ABD hükümeti ile diplomatik düzeyde ortaklık seviyesine gelmiştir. Savaşın başlamasıyla petrolün savaştaki etkisinin çok büyük ölçüde artmasından dolayı Suudi Arabistan'la olan ekonomik düzeyli ilişki ABD'nin ulusal güvenliğin sağlanması için stratejik düzeyde iş birliği yapılması gereken bir konu ele alınmaya başlamıştır.

ABD, Truman Doktrini doğrultusunda hem Suudi Arabistan petrollerinin korunması hem de Uzakdoğu'ya askeri sevkini gerçekleştirmek amacıyla Dahran'da bir askeri üs kurmak üzere İbn Suud ile anlaşmaya varmıştır.¹⁵ Washington yönetimi, ARAMCO'nun faaliyetleri ile Suudi Arabistan ilişkilerini geliştirirken hem ekonomik hem de politik avantajlar elde etmiştir (Yeşilbursa, 2017, s. 42).

Bu dönem, iki ülke ilişkilerinin petrol üretimine dayalı olarak derinleştiği ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yardım ve dış politik karar alma konusunda İngiltere'ye olan bağımlılığının ABD'ye geçtiği dönem olarak adlandırılabilir. (Blanchard, 2009, s. 4)

3.2.1. Savaş Sonrası Uluslararası Liberal Düzen ve ABD Liderliği

II. Dünya Savaşı'nın ardından yeni uluslararası düzen ABD ve SSCB'nin liderliğinde iki kutba ayrılmıştır. İki kutup arasında gerçekleşen ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem 1947 Truman Doktrini ile başlamış olsa da 1945 yılında gerçekleştirilen Yalta konferansı bu yeni düzenin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 1945 yılında yapılan konferans her ne kadar savaşın galipleri olan “üç büyükler” İngiltere, ABD ve SSCB arasında gerçekleşse de ABD'nin II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'den küresel gücü devraldığı görülmüştür.

¹⁵ ABD'nin 1946 yılında tamamladığı üs 3 yıllığına ABD'nin kullanımına verilmiş olup, Sovyetlere yakınlığı nedeniyle stratejik öneme sahip olan üssün 1949'da kullanım süresi bittiğinde Suudi Arabistan Filistin sorunu nedeniyle süreyi uzatmak istememiştir. Üs, uzun uğraşlar sonucu kısa sürelerle tekrar Amerikan kullanımına verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğuda Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu savunma projeleri ve Türkiye (1945-1960)*., Sentez Yayıncılık, 2017, s.42

ABD'nin savaş sonrası barış düzeninde Sovyetler ile iş birliği yapamayacağı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Komünizmin ortaya çıkardığı küresel tehlike, Batı dünyası üzerinde hegemonya kuran ABD'nin artık batıda yaşanan gelişmelerden ziyade global çapta siyasi düzen içerisinde zgr düzenin korunmasına yönelik inisiyatif almaya yönelmiştir. Geleneksel Amerikan politikasının değişim süreci de Truman Doktrini ile başlar (Armaoğlu, 2007, s. 441).

Savaştan sonra Sovyetlerin 3 ana yayılma alanı olarak İran zerinden Ortadoğu petrolleri, Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu ve Boğazlar ve Ege Denizi dolayısıyla Doğu Akdenizi görmekteyiz (Armaoğlu, 2007, s. 441). Bu bölgelere bakıldığı zaman yüzyılı aşkın bir süredir İngiltere'nin hassasiyetle bu bölgeler üzerinde kontrol sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim İngiltere'nin savaşta aldığı tahribattan ötürü Ruslar karşısında bu bölgeleri savunacak gücü kalmamıştı ve Rus yayılmacılığını önleyecek tek gücün ABD olduğunu herkes tarafından anlaşılmıştı.

Ortadoğu petrollerinin yıllar içerisinde artan öneminden dolayı ABD'nin aldığı bu stratejik pozisyonunun en kritik bölgesi Ortadoğu olmuştur. Ortadoğu'da kontrolü kaybetmek hem jeopolitik hem de ekonomi politik açıdan küresel dengenin karşı kutup lehine değişmesi anlamına gelecekti (Davutoğlu, 2015, s. 342).

ABD II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik olarak da hegemonyasını kabul ettirmeyi başararak Bretton Woods, Dünya Bankası, IMF, GATT (gümrük tarifeleri ve ticaret anlaşması) gibi kuruluşların kurulmasında nc rol oynamıştır. Bretton Woods sistemi dünyada ilk defa bağımsız devletlerin aralarında ortak bir parasal düzen üzerinde anlaşarak, ticari ve finansal kuralları belirleyen bir sistem olarak geliştirilip uygulamaya konmuştur (Black, 2009, s. 457). Koyulan kurallar ile küresel ekonominin istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi hedeflenirken, dünya üzerinde dolaşımdaki paraların ABD doları karşısında küresel ekonomik sistemde konvertible hale getirilerek ekonomik yapının düzenlenmesi ve gelişmesi amaçlanmaktadır (Konukcu, 2018, s. 42).

Bu dönemde yaşanan gelişmeler karşısında yeterli büyüklükte askeri gücü bulunmayan Avrupa devletleri karşı karşıya kaldıkları enerji sorunu ile baş edebilmek için 1951 Avrupa elik Topluluğu, 1957 Avrupa Ekonomik Topluluğu ve 1957 Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu gibi farklı kurumlar oluşturmuşlardır. (Sevim, 2009, s. 96)

İngiltere'nin savaştan sonra askeri ve ekonomik gücünün zayıflaması Ortadoğu ülkeleri üzerinde artık tek başına idare gücünü yitirmeye başladığını göstermekteydi. Bu durum önce İran'da ardından da Mısır'da Londra karşıtı hükümetlerin iktidara gelmesiyle daha net görülmeye başlamıştı. Bunun sonucunda 1945'ten kendi siyasal eğilimini Açık kapı politikası olarak dayatmaya başlayan ABD, batılı müttefiki İngiltere ile birlikte hareket ederek Ortadoğu'da askeri ve siyasi yollara başvurmaktan geri durmamıştır. Bu durumu 1953 yılında Ajax operasyonu ile Musaddık'ın iktidardan indirilmesi olayında görmekteyiz (Konukcu, 2018, s. 47).

Savaş sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni düzende enerji piyasalarının durumu sanayileşmiş ülkelerin ekonomik gelişmelerinin devamı için en önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktaydı. Enerji piyasasının ana faktörü olan petrol, *diğer enerji kaynaklarının üretimlerini ve fiyat oluşumlarını yönlendiren öge* olarak karşımıza çıkmaktadır (Kablamacı, 2011, s. 28).

3.2.2. Savaş Sonrası Petrol Piyasaları

Petrol piyasası, enerji piyasasının bir alt birimi olarak değerlendirilmektedir. Petrol piyasalarına müdahale etme gücü ise endüstrileşmenin küresel olarak yaygınlık kazanmaya başladığı savaş sonrası dönemde hemen hemen tüm sektörleri fiyat değişimleri ile etkileme potansiyeline sahiptir. Bu yüzden petrol piyasalarına etki edebilme kapasitesine sahip bir ülke küresel çapta ticari düzenin ve ekonomik istikrarın sürdürülebilmesi açısından çok önemli bir güce sahip olmaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi II. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Amerika arasında petrol mücadeleleri gerçekleşmiştir. İki devlet arasında yaşanan mücadele sonucu varılan anlaşmayla oluşturulan Anglo-Amerikan petrol anlaşması, Ortadoğu'da üretilen petrolün, kontrolsüz rekabetçi üretimin önüne geçerek, üretim miktarı ve ihracat oranlarını belirlemek üzerine kurulmuştur. OPEC'in kuruluşundan yaklaşık 15 yıl önce yapılan bu anlaşma Ortadoğu petrollerinin uluslararası piyasaların düzenlenmesi üzerine yapılmış Anglo-Amerikan kartel anlaşması olarak karşımıza çıkmaktadır (Keohane, 1984, s. 153).

Savaşın ardından Avrupa ve Japonya'da üretim noktasında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Sanayi alanında yaşanan gelişmeler şehir hayatında özel otomobil sayılarının artması, tarımda traktör kamyon gibi araçların kullanımının yaygınlaşması ve hava ulaşımının

kolaylaşması gibi global çapta insan alışkanlıklarında birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler kömürün taşımacılık sektöründen çıkmasına neden olmuştur. Bu bölgelerin gelişimleri ile orantılı olarak endüstriyel yapıları demir-çelik ve enerji yoğun sektörler tarafından belirlenin hale gelmişlerdir. Tükettikleri enerji dolayısıyla petrol maliyetleri bu bölgelerin üretim yapılarını ve ekonomik gelişimlerini doğrudan etkilemekteydi (Kablamacı, 2011, s. 59). Savaş sonrası yıllarda Avrupa'nın ihtiyacı olan petrolün yaklaşık yarısı Amerikalı şirketler tarafından karşılanmıştı. Amerika savaştan sonra sağladığı petrol ile Avrupalı ülkeler üzerinde tıpkı daha önce sağladığı siyasi ve ticari üstünlük gibi petrol bakımından da üstünlük kurmaktaydı.

Küresel gelişim lokomotifinin yakıtı olan petrolün piyasasına bakacak olursak uluslararası petrol piyasaları savaşın bittiği yıla kadar tamamen Yedi Kız Kardeş olarak anılan Batılı ülkelere ait petrol şirketlerinin kontrolündeydi. Yedi Kız Kardeşler olarak anılan yedi şirketin beş tanesi Amerikan (Exxon, Socal, Mobil, Texaco ve Gulf) biri İngiliz (BP) ve diğeri ise İngiliz Hollanda kraliyet ortaklığına ait şirkettir (Royal Dutch-Shell). Bunların yanına 1950'lerde Compagnie Française des Petroles(CFP) isimli Fransız şirketi de katılmıştır (Gürel, 2018, s. 150). Dünya çapında kartel oluşturan bu şirketler 1950'lerin sonlarına kadar piyasalar üzerinde söz sahibiydiler. Yedi Kız Kardeş'in dünya petrol piyasalarındaki belirleyici rolü 1960'lara kadar devam etmiş ve batı dünyasının savaş sonrasında ekonomik ve politik kalkınmasında önemli rol oynamıştır.

Bu yıllarda Washington'ın Suudi Arabistan petrollerinde hükümet olarak ortaklık kurma girişimi başarısız olunca Amerikan petrol şirketlerinin çıkarları ile hükümet çıkarları artık birlikte anılmaya devam edecektir.

OPEC'in kurulmasıyla birlikte şirketlerin petrol piyasasındaki monopol üretim gücü düşüşe geçmeye başlamıştır (Kablamacı, 2011, s. 34). Ortadoğu ülkelerinde yaşanan ulusallaştırma süreciyle birlikte bu şirketlerin petrol arzı sahipliği üzerinde etkisini yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu şirketlerin küresel çaptaki ekonomik ve siyasi gücünde de düşüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Petrol kartelleri ülkelerin/şirketlerin piyasalara etki etme güçlerinin nasıl ve neden kaybettiğini daha iyi anlayabilmek için buna sebep olan ulusallaştırma hareketlerine ve OPEC'in kurulma sürecinde yaşanan siyasi sürece yakından bakmamız gerekmektedir.

3.3. ORTADOĞUDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE PETROL

Uluslararası enerji politikalarında yaşanan gelişmeler doğal olarak bölge ülkelerinin politikalarını da yakından ilgilendirmektedir. 1938 yılında Meksika'nın ülkedeki tüm yabancı petrol şirketlerini millileştirmesi küresel çapta petrol politikalarının etkilenmesinde meydana gelen ilk örneklerden biridir. Meksika'nın gerçekleştirdiği millileştirme sonucu ABD petrol tedariki için Venezüella'ya yönelmiş ve yapılan anlaşma sonucu Venezüella hükümeti yabancı şirketlerle topraklarından çıkan petroler için yarı yarıya ortaklık sağlamıştır. ABD ile Venezüella arasında yapılan bu yeni anlaşma Ortadoğu'daki ülkelerle imtiyaz sahibi şirketler arasındaki anlaşmaların değişimine ve bunun neticesinde bölgedeki jeopolitik dengelerin değişmesine yol açmıştır (Sevim, 2012, s. 4383).

Venezüella'nın Amerikalılarla yapmış olduğu “yarı yarıya” anlaşması Suudi hükümetinin dikkatini çekmiş ve ülkede çıkan petrolden daha fazla gelir elde etmek için Amerikalı şirketle pazarlıklara başlamışlardı. Suudi hükümeti ile ARAMCO yönetimi arasında pazarlıklar sürerken ARAMCO yarı yarıya teklifine soğuk bakmış fakat ABD yönetimi Suudi Arabistan'ın daha önce Meksika'nın yaptığı gibi tamamen millileştirme yoluna gitmemesi için ARAMCO yönetimine teklifi kabul etmesi için baskı oluşturmuştur. Şirket yönetimi de Meksika'da yapılan hatanın tekrarlanmaması için tavır değişikliğine gitmiş ve artık herhangi bir ülkede bulundukları konumlarının güvencede olması için adil ve hukuka uygun anlaşmalar yapılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan pazarlıklar sonucu ARAMCO yönetimi ile Suudi yönetimi anlaşmaya varmış ve 1950 yılında Venezüella ile yapılan yarı yarıya anlaşmasına dayanan yeni bir kontrat imzalamışlardır (Yergin, 2003, s. 424).

ARAMCO ile Suudi Arabistan hükümeti arasında yapılan bu anlaşma İngiltere'nin Ortadoğu'da gücünü kaybetmesiyle sonuçlanacak gelişmelere yol açacaktı.

3.3.1. Musaddık'ın Başarısız Girişimi

Dünya petrol piyasalarında petrol üreten devletlerle imtiyaz sahibi şirketler arasında yaşanan gelişmelerin ardından İran ile İngiltere Anglo-Iran Oil Company(AIOC) ile 1933 yılında imzalanan sözleşmenin yeniden düzenlenmesi için II. Dünya Savaşı sonrası görüşmelere başladılar. Bu dönemde Suudi Arabistan ve Irak hükümetlerinin petrol şirketleri ile yaptıkları anlaşmalar yapılan görüşmelerde İran yönetiminin görüşmelere bakışını

değiştirmiş ve benzer anlaşma yapmak için İngilizlere baskı yapmışlardır. Ancak İran başında Dr.Musaddık'ın olduğu petrol komitesi bu anlaşmanın mümkün olmayacağını ve İran halkının refahı için AIOC'in millileştirilmesini önermekteydi. Fakat dönemin başbakanı Razmara öneriyi kabul etmemiş ve suikastla öldürülmüştü. Başbakanın ölümünün ardından İran Şahı petrol komisyonunun önerisini İngiltere'nin büyük tepkilerine rağmen meclise sundu ve bu süreçte başbakanlığa getirilen Dr. Musaddık tarafından onaylanarak AIOC'in millileştirilmesi İran meclisi tarafından onaylanmıştı (Ayhan, 2009, s. 163-165). 1950'li yıllarda AIOC İngiltere hükümeti için büyük önem arz etmekteydi. İngiltere ham petrol gereksiniminin dörtte birini bu şirket tarafından sağlamasının yanında Ortadoğu'daki üslerine ve Akdeniz'deki donanmasına da buradan sağladığı petrolle desteklemekteydi (Gürel, 2018, s. 129).

İngiltere'nin muhalefetine karşı gerçekleştirilen millileştirme hareketi sonrası İngilizler ABD'den gerekli desteği bulamamışlardı. İran ile İngiltere tekrar görüşmelerde bulunsalar da sonuç alamadılar. Buna karşılık İngiliz hükümeti İran'da bulunan İngiliz vatandaşlarının güvenliğini sağlamak bahanesiyle İran'a askeri müdahale hazırlığı içerisine girmişti. Ancak ABD, İngiltere'yi bu konuda uyararak İran'a yapılacak olası bir müdahalede İran'ın Sovyetlerin desteğini almasına ve İran'ın demir perdenin diğer tarafına geçmesinden korkuyordu. ABD hükümeti yaşananlara daha fazla seyirci kalmamış ve Harriman'ı Truman'ın özel temsilcisi olarak İngiltere ve İran arasında arabuluculuk görevi için İran'a göndermişti. Ancak görüşmelerden bir sonuç çıkmamış ve İran hükümeti İngiliz ve Amerikalı temsilcilerin önerilerini reddederek 1952 yılında İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Gürel, 2018, s. 133).

İngiltere ve ABD bu başarısız görüşmelerin ardından Amerikalıların liderliğinde Dr.Musaddık'a karşı Ajax kod adlı darbe girişimi gerçekleştirmişlerdir (BBC, 2020). Dr. Musaddık hükümetinin devrilmesinde ordu içerisinde ABD ile iş birliği yapan subayların yanı sıra millileştirilen petrol şirketinin ürettiği petrolü uluslararası piyasalarda pazarlayamaması ve bu nedenle devletin petrol gelirlerinde ciddi düşüş yaşaması da önemli faktörlerden biridir. İran'da yapılan darbe İran'ın doğu bloğuna geçmesini engellemekle kalmamış diğer Ortadoğu ülke yöneticilerinin de bu durumdan dersler alması bakımından örnek teşkil etmiştir.

İran’da yeni kurulan hükümet Batılı petrol şirketleriyle yarı yarıya protokolü üzerinden yeni anlaşma imzalamıştır. Batılı şirketlerle İran petrolleri üzerinde oluşturulan yeni konsorsiyuma Amerikalı şirketlerde katılıyordu.

Anglo-İran şirketinde yeni oluşturulan anlaşmaya göre ARAMCO’nun ortakları olan Jersey, Socony, Texaco ve SOCAL Amerikan şirketleri oluşturulan konsorsiyumda pay sahibi olmuşlardır (Yergin, 2003, s. 450). Böylelikle İran petrolleri üzerinde oluşturulan yeni düzende İran hükümeti petrolden daha fazla pay alırken İngilizler sahip oldukları imtiyazı batılı petrol şirketleriyle paylaşmak zorunda kalmıştır. Ortadoğu’da gücü zayıflayan İngiltere bu yıllarda Ortadoğu devletlerinin hamiliği rolünü yavaş yavaş Amerika’ya bırakmaya başlamıştır. İngiltere’nin gücünü kaybetmeye başladığının somut göstergesi sayılan bu millileştirme girişimi ilerleyen yıllarda Ortadoğu’da yükselişe geçen Arap milliyetçiliği nedeniyle baş gösterecek diğer millileştirme hareketlerinin ilk örneğini teşkil etmektedir.

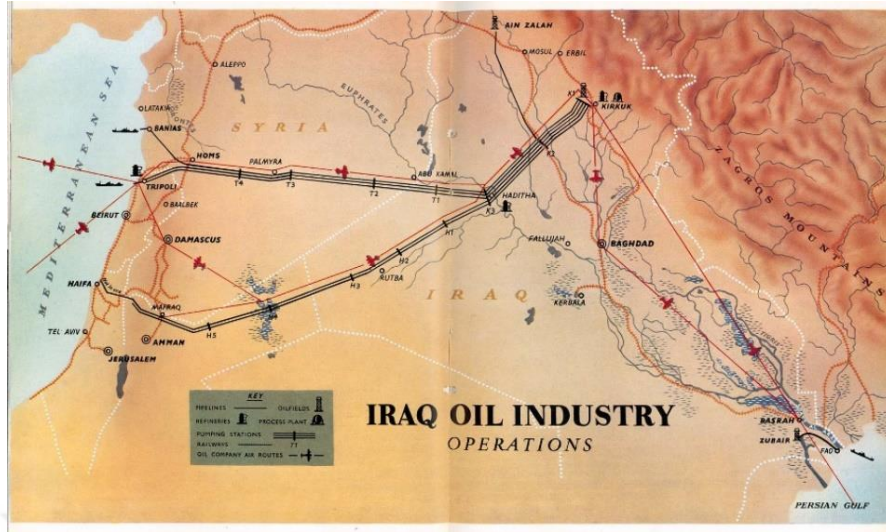
3.3.2. Süveyş Krizi ve Petrol Ulaşım Yolları

İngiliz imparatorluk yolları üzerindeki en önemli geçiş güzergâhı olan Süveyş Kanalı, inşa edildiği 1869 yılından itibaren büyük devletlerin küresel güç olma yolunda çaba sarf ettikleri en stratejik mücadele alanlarının başında gelmektedir. 1956 yılında patlak veren Süveyş Krizi’nin temelleri II. Dünya Savaşı’nın sona erdiği yıllara kadar uzanır.

Ortadoğu, 1945’ten sonra batılı ülkelerin artan petrol ihtiyacının karşılanması bakımından hem petrol üretiminin aksamaması hem de petrolün ulaşım yollarının kapanmaması açısından büyük önem taşımaktaydı. Süveyş Kanalı ise bölgedeki petrol endüstrisinin önemli bir parçası haline gelmişti. *“Kuzey ucunda Tapline ve IPC boru hatlarına bağlı olarak Süveyş kanalı uluslararası petrol sanayinin son yapıtı olarak en kritik bir bağlayıcı idi”*. (Yergin, 2003, s. 455)

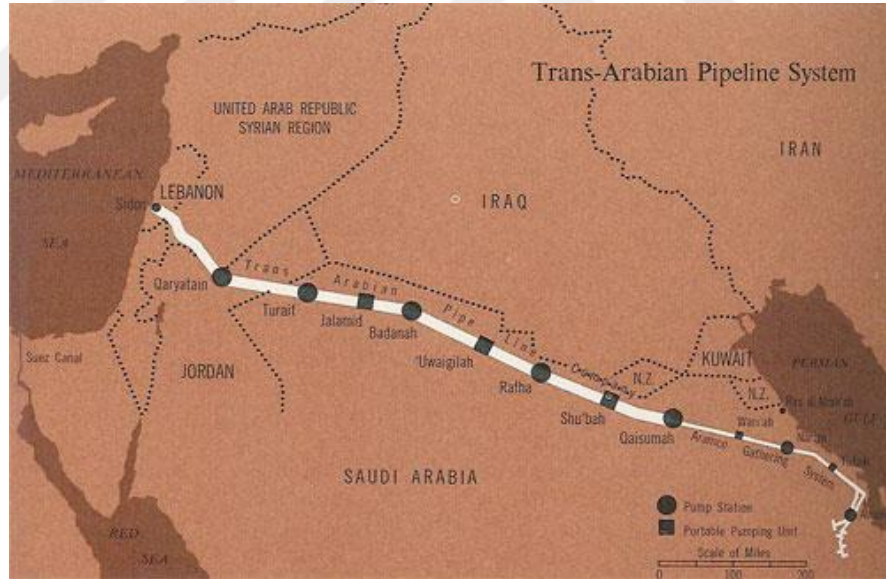
Krizden önce Avrupa ülkeleri petrol gereksinimlerinin %75’ini Ortadoğu ülkelerinden sağlarken bölgeden Avrupa’ya sağlan bu petrol ulaşımının %50’si Süveyş kanalından gerçekleşmekteydi. İngiltere ise bölgeden ithal ettiği petrolün %85’ini kanal yolu ile sağlamaktaydı (Serbest, 2017, s. 700).

Harita 1: Irak Petrol Şirketi Boru Hattı

Kaynak: Teksas Üniversitesi kütüphane arşivi legacy.lib.utexas.edu

Harita 2: Trans-Arabian Petrol Boru Hattı

Kaynak: aramcoexpats.com

Savaşın sona ermesiyle Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi ve savaş sonrası İsrail'in varlığı dolayısıyla yaşanan Arap-İsrail çatışmaları bölgede petrol üretimini etkilememiş fakat petrolün üretilen petrolün bölge dışına ulaştırılmasında ciddi sorunlara neden olmuştur (Gürel, 2018, s. 139).

Petrol, bölgede II. Dünya Savaşı sonrası büyük devletlerin bölgedeki çatışma nedenlerinin başında gelse de çatışmayı şiddetlendiren en önemli unsur yükselen Arap-İsrail milliyetçiliğidir. Gelişmiş ülkelerinin bölge petrolüne olan bağımlılık dereceleri bölgeye yönelik dış politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Geniş petrol rezervlerine sahip ABD farklı nedenlerden dolayı İsrail'e destek verirken, Japonya ve batı Avrupa ülkeleri ise daha dengeli politikalar izlemeye çalışmışlardır (Sander, 2013, s. 295-296).

Savaşın ardından İran'da yaşanan Dr.Musaddık'ın millileştirme girişimi Batı açısından yaşanan ilk petrol krizi olma özelliği taşımaktaydı. ABD ve İngiltere İran'da yaşanan krizi istikrara kavuşturmuş olmasına rağmen artan milliyetçilik nedeniyle bölgede yaşanan Arap-İsrail savaşları bölge yönetimlerinin ülkelerinin sahip olduğu kapasitelerini bu savaşta kullanmaya yönlendirmekteydi.

Mısır, 1950'lerin ilk yarısında Arap milliyetçiliğini ilke edinen Nasır yönetiminin hakimiyeti altına girmişti. O yıllarda artan milliyetçilik rüzgârı ile ülkede kontrolü ele geçiren Nasır, 1954 yılında yayınladığı eserinde petrolü Arap gücünün en önemli gücü olarak tanımlarken, bu gücün Batıya karşı bir silah olarak kullanılması gerektiğini söylemekteydi. Süveyş Krizinin de aynı yıl İngilizlerin askerlerini kanaldan çekmeyi kabul etmesine rağmen Nasır'ın kanalın gelirlerinden %50 pay istemesi ile başladığı söylenebilir (Ayhan, 2009, s. 172).

İngiltere ile Mısır arasında anlaşmazlıkların sürdüğü dönemde İngiliz Dışişleri bakanı 1956 yılında Mısır'da Nasır ile gerçekleştirdiği görüşmesinde Süveyş Kanalı'nın *"İngiltere için yaşamsal değerde olan Ortadoğu petrol kompleksinin bölünmez bir parçası"* olduğunu söylemiştir. Nasır ise İngiliz temsilciye dönemin petrol üreticisi ülkeleri ile yapılan %50-%50 paylaşım anlaşmalarını hatırlatarak kanalın gelirlerinden %50 pay istemiştir. Ekonomik sorunlar yaşayan İngiltere ise bu teklife yanaşmayarak teklifi reddetmiştir (Yergin, 2003, s. 456).

Mısır'ın yapmayı planladığı baraj projesi için istediği kredinin Batılı ülkelerin reddetmesi üzerine Mısır'ın zaten Arap İsrail çatışmaları yüzünden Batı ile gergin olan ilişkileri krize yol açmıştır. Yaşanan kriz üzerine Nasır Haziran 1956'da Süveyş Kanalını millileştirdiğini açıklamıştır. İngiltere'nin Fransa ve İsrail ile birlikte kanalı işgal girişiminde bulunması üzerine Nasır kanalı Ekim ayında ulaşıma kapattı.

Yaşanan işgal girişiminde Mısır'la birlikte hareket eden Suriye güçleri, 3 Kasım'da Irak'tan Akdeniz'e petrol sevk eden IPC boru hattının ülkesinde bulunan bazı pompalama istasyonlarını bombalayarak etkisiz hale getirmiştir. Böylece Ortadoğu petrollerinin %45'ini ve Avrupa petrol ithalatının %64'nün ulaşımı Süveyş kanalının açılacağı 1957 Mart ayına kadar kapalı kaldı (Gürel, 2018, s. 143). IPC boru hattı ve Süveyş kanalının kapanması, Avrupa'nın Ortadoğu'daki "petrol kompleksini" geçici olarak da olsa işlemez hale getirmiştir. Bu durumun siyasi sonuçlarının yanında Ortadoğu ve dünya petrol piyasaları açısından hem üretim hem de fiyat istikrarı konusundan çok önemli sonuçlar doğurmuştur.

IPC boru hattı ve Süveyş Kanalı'nın kapalı olduğu süre boyunca TAPLINE boru hattı açık kalmış ve Suudi Arabistan petrol üretiminde ve ulaşımında aksaklık yaşamamıştır. Yaşanan kriz daha önce Nasır'ın da kaleme aldığı gibi Ortadoğu ülkelerinin petrolü batı karşısında bir silah olarak kullanma imkânı vermiştir.

ABD hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın kanalı tekrar ele geçirmek üzere başlattığı operasyonlara başından itibaren karşı çıkmıştır. Yaşanan bunalımda Amerika'nın petrol krizinden Avrupa kadar etkilememesi ve Nasır'ın batı karşıtı söylemleri dolayısıyla Sovyetlerin bölgede etkili olacağı endişesi ABD'yi bu tutumu göstermesine yol açmıştı. Sonuçta ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiki olan Suudi Arabistan'ın üretim ve ihracında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Batı Avrupalı ülkeler yaşanan petrol krizinden dolayı ABD'den bir yandan kanalın tekrar kontrolünün sağlanması hususunda askeri ve diplomatik yardım beklerken diğer yandan da Avrupa'da yaşanan petrol kıtlığının giderilmesi için petrol ihracatının artırılmasını talep etmekteydi. Ancak ABD'nin Sovyetler birliğinin bölgede varlık gösterme ihtimaline karşı duyduğu endişe ABD'nin enerji kaynakları üzerinden sağladığı küresel hegemonyasına zarar vereceği düşüncesine yol açmıştır. ABD'nin bu düşünceleri taşımasındaki en önemli neden kriz sırasında Sovyet yönetiminin Mısır hükümetine açıktan destek vermesiydi.

ABD hükümeti İngilizlerin enerji yollarının kesilmesiyle yaşam yollarının kesileceği endişelerine rağmen batılı müttefiklerinin karşısında durarak petrol ambargosu uygulamış ve mali olarak daha da zor duruma düşen İngiltere ve Fransa'nın IMF ve diğer kuruluşlara yaptıkları ekonomik destek başvuruları engellemişlerdir. ABD bu şekilde batı Avrupalı müttefiklerini mısırdan çekmeye zorlamaya çalışmıştır (Ayhan, 2009, s. 174). Sonuç olarak İngiltere ve Fransa ABD'den beklediği desteği bulamamış ve uluslararası baskılara

dayanamayarak 1957 yılının mart ayında Mısır topraklarından tamamen çekilmek durumunda kalmışlardır.

Batılı devletlerin Mısır'dan güçlerini çekmesiyle Süveyş krizi son bulmuştur. Yaşanan kriz küresel çapta bunalıma neden olmuş ve krizin sona ermesi beraberinde hem bölgesel hem de küresel sonuçlar doğurmuştur. Mısır, işgalde yaşanan çatışmalarda önemli zayıflar vermesine rağmen kanal üzerinde tam denetim sağlamıştır ve bu durum Nasır'a Ortadoğu'da önemli bir prestij sağlamıştır. Nasır, Arap dünyasında elde ettiği prestiji bölge ülkelerinin Mısırın liderliği altında birleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de İsrail'in Batı ülkelerini kullanarak bölgede siyonizmi yaymasına engel olarak ve ileride devam edecek Arap İsrail savaşlarında Arap ülkelere önderlik etmeye çalışacaktır. Sovyetler birliğinin işgalci ülkeler karşısında Mısır'ı desteklemesi Sovyetlerin bölgede prestijinin artmasına ve Mısır'ın Sovyetlere yaklaşmasını sağlamıştır. ABD'nin de gerçekleşen saldırılarda açıkça tavır alması aynı şekilde ABD'nin de bölgede prestij kazanmasını sağlamıştır ancak bunalımın sonucu olarak değerlendirilebilecek Eisenhower Doktrini Arap ülkeleri gözünde Batının çıkarlarını korumaya yönelik bir adım olarak algılanmış ve uzun vadede Amerikan prestijini düşürmüştür.¹⁶

Enerji güvenliği açısından bakıldığında ise Eisenhower Doktrininin asıl amacının İngiltere'nin bölgede gücünün zayıflaması dolayısıyla oluşan boşluğu doldurmak ve petrolün “düşmanın” eline geçmesini engellemek olarak görülmektedir (Sander, 2013, s. 307).

Amerikan askeri gücünün Ortadoğu'da varlık göstermesine meşru zemin hazırlayan Eisenhower Doktrini, ABD'nin enerji güvenliği politikalarının merkezinde bulunan körfez petrolünün korunması açısından stratejik bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eisenhower Doktrini açıklandıktan sonra Sovyetler birliği, Suriye ve Mısır tarafından şiddetle karşılanmış ve 1958 yılında Suriye ile Mısır'ın birleşerek Arap birliği Cumhuriyetinin oluşturulmasıyla sonuçlanan Ortadoğu'da yeni bir güç dengesinin doğmasına neden olmuştur. Bu durum başta Suudi Arabistan'ın artan Nasır etkisinden

¹⁶ Eisenhower Doktrini'nin temeli, kriz sonrası ABD'nin Ortadoğu'da yükselen Sovyet prestijine karşı İngiltere'nin etkisizliği dolayısıyla bölgede bir karşı grup örgütlenme çabası ve bölgedeki olayları uluslararası komünizmin bir parçası olarak kabul etmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 2013, İmge Kitabevi, s.304

rahatsızlık duyan batı yanlısı petrol üreticisi ülkelerin ABD'nin koruyuculuğu altına girmesine yol açmıştır (Ayhan, 2009, s. 175).

Batılı ülkelerin hamlelerine karşı Nasır'ın Sovyetler birliği ile beraber hareket etmesi Batı ile ittifak kurmuş körfez ülkelerini içerde yaşanacak olası değişim hareketlerine karşı endişelendirmekteydi. Arap İsrail çatışmalarında ABD'nin İsrail'i desteklemesi Suudi Arabistan ve ABD ilişkilerinde olumsuz etki yaratmış olsa da Süveyş krizi sonrası Kral Suud bin Abdülaziz, ülkesinin ve Ortadoğu'da kendisi gibi hakimiyeti petrole dayalı ülkelerin güvenliğinin sağlanması hususunda ABD'nin vazgeçilemez bir müttefik olduğunu anlamıştır.

3.3.3. Süveyş Krizi'nin Ortadoğu'ya Etkileri ve OPEC'in Kuruluşu

Petrole sahip ülkeler ile petrol üreticisi şirketler arasında yapılan yeni petrol anlaşmaları, 1950'li yıllarda petrol piyasalarında önemli değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu ülkeler daha önce verdikleri imtiyazlarla üretilen petrolden *royalty*¹⁷ geliri elde ederken, bu yıllarda yapılan yeni %50-50 anlaşmalarıyla üretilen petrolden doğrudan satış gelirleri elde etmeye başlamışlardı. Bu sebepten ötürü yapılan yeni anlaşmalardan sonra dünya petrol piyasalarındaki fiyatlar doğrudan devletlerin gelirlerine etki etmeye başlamıştır.

1960 yılında başta Ortadoğu'daki ülkeler olmak üzere dünyadaki petrol üreticisi devletler organize olarak, Türkçesi Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütünü (OPEC)'ü Irak'ın başkenti Bağdat'ta kurmuştur. OPEC'in kuruluşunda ekonomik ve siyasi faktörler önemli rol oynamıştır.

OPEC'in kuruluşundaki ekonomik nedenlere baktığımızda başlıca sebeplerin üretici devletlerin gelirlerini önemli ölçüde etkileyen düşük petrol fiyatları, petrol piyasasına yeni giren bağımsız petrol şirketleri ve Sovyetler birliğinin komünist blok dışına ihracatı arttırması olduğunu görmekteyiz (Sander, 2013, s. 486). Petrol fiyatlarının düşük tutulmasında tek başlarına tepki gösteren ülkelerin daha sonra birleşip bu örgütü kurarak ekonomik çıkarlarını korumaya çalıştıklarını görmekteyiz.

¹⁷ Royalty, petrol şirketlerinin topraklarında petrol üretilen devletlere piyasa fiyatlarından bağımsız olarak varil başına hesaplanarak ödenen ilk vergi çeşitidir. Detaylı bilgi için bkz. Şükrü Sina Gürel, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, 2018, İmge Kitabevi, s.35

Nitekim OPEC'in kuruluşundaki siyasal nedenlere bakacak olursak, kurucu üyelerden olan Venezüella'nın o yıllarda diğer Ortadoğu ülkeleriyle herhangi bir siyasal birliktelik içinde olamayacağı, petrol üreticisi ülkeleri ekonomik amaçlar dışında siyasal olarak bir araya getiren en temel faktörün sadece bu ülkelerde yükselen Batı karşıtlığı olduğu görülmektedir.

OPEC'in kurulduğu ilk yıllarda yalnızca iki konuda başarılı performans sergilediği görülmüştür. İlk olarak imtiyaz sahibi şirketlerin önemli kararlar alırken üretici ülkeye danışmanlarını sağlayarak yalnız başına alıkları kararlarda temkinli davranmalarını sağlamıştır. İkinci olarak da petrol satışlarında ilan edilmiş resmi fiyatın altına düşülmesini önlemiştir. İran hariç bütün üye ülkelerdeki imtiyaz sahibi şirketlerin kontratları nedeniyle toprak altındaki rezervler imtiyaz sahibine ait sayılması nedeniyle ve üye ülkelerin aralarında yaşadıkları siyasi ve ekonomik çekişmeler dolayısıyla OPEC'in 60'lı yıllar boyunca sembolik olarak varlık gösterdiği söylenebilir. Bir şirket yöneticisinin belirttiği gibi o yıllarda petrol dünyasının gerçek piyasa belirleyicileri, ABD ithal kotaları, Sovyetlerin petrol ihracatı ve rekabetti (Yergin, 2003, s. 495).

OPEC üyesi Arap ülkelerine baktığımızda da en büyük kaynaklara sahip Suudi Arabistan ile bölgenin Mısırdan sonra en önemli nüfusuna sahip Irak'ı bir araya getiren temel motivasyonun İsrail düşmanlığı olduğunu görmekteyiz. Nitekim 1958 yılında Irak monarşisinin yerine Baas hareketinin yönetimi ele geçirmesinde Nasır'ın Pan-arabist söylemlerin etkisini olmuştur. Nasırın öncülük ettiği batı karşıtı bu Pan-arabist düşünce körfezdeki monarşiler için bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Bu nedenledir ki, Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliği, batı karşıtı yönetimlerin geçmesine neden olurken bölgedeki diğer monarşiler açısından tehdit oluşturmaktaydı.

Ortadoğu'da artan milliyetçilik monarşilerin sonunu getirirken beraberinde hem bölgesel hem de küresel dengelerin değişmesine neden olmuştur. Nasır'ın liderliğinde Pan-Arabizm ideolojisi ile birlikte hareket eden Arap ülkeleri, başta sömürgeci Batı karşıtlığı ile bağlantısızlar hareketinin önemli bir parçası oluştururken, daha sonra Mısır'ın Sovyetlerin askeri ve ekonomik desteğini almasıyla Ortadoğu'daki Batı hegemonyası Doğu bloğunun lehine değişmeye başlamıştır.

Suudi Arabistan, Süveyş krizi sonrasında her ne kadar Batı karşıtı söylemlerde bulunsa da oluşan bölgesel dengenin Batı lehine önemli bir unsuru olmuştur. Bunun en önemli sebeplerinin başında bahsetmiş olduğumuz Nasır'ın Arap ülkelerinde yaymaya çalıştığı

monarşi karşıtı ideolojik bakış açısıdır. Mısır ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen bölgesel çekişme Suudi Arabistan'ı ABD ile askeri anlamda daha fazla iş birliği yapmaya yönlendirmiştir. ABD ile her alanda genişletilen iş birliği, Suudi yönetimine monarşinin güvenliği açısından önemli faydalar sağlamıştır.

Ortadoğu'daki Arap ülkeleri bu dönemde ideolojik olarak bölgesel kutuplara ayrılmış olsalar da İsrail ile yaşanan çatışmalar bu ülkelerin ortak düşman karşısında bir araya gelmesi için yeterli sebep teşkil etmekteydi.

3.3.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı ve Petrolün Araçsallaştırılması

Arap ülkeleri ile İsrail arasında süren gerginlik, 1948 I. Arap-İsrail Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu'da Arap ülkelerinin öncelikli dış politika konusu olmuştur. 5 Haziran 1967 yılında başlayıp altı günde sona eren İsrail ve Arap ülkeleri arasında gerçekleşen savaş, İsrail'in kesin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.

Kurduğu Arap Birliği'nden Suriye'nin 1961 de ayrılması sonucu pan-Arabizm hayalleri yıkılan Nasır, Batı ile iş birliği içindeki Arap ülkelerinin buna neden olduğunu düşünüyordu. Nasır, 1967 Arap İsrail Savaşı'nda Arap ülkelere öncülük etmek isteyerek İsrail'e saldırarak Arap birliğini tesis etmeye çalışmıştır.

1967 Mayıs ayında ülkeler arasında artan gerginlik dolayısıyla Mısır, İsrail'in Kızıldeniz'e tek çıkış noktası olan Akabe Körfezi'nin girişini İsrail gemilerine kapattı. Körfezin kapatılmasının en önemli nedeni İsrail'e petrol taşıyan İran tankerlerinin geçişinin engellenmesiydi. İran, İsrail'in Ortadoğu'dan petrol temin ettiği tek ülke konumundaydı. Bu şekilde Mısır, İsrail'i petROLSÜZ bırakarak İsrail'i geri adım atmaya zorlamak istemekteydi (Ayhan, 2009, s. 228).

Uzun zamandır yaşanacak çatışmaya hazırlanan İsrail, bu hamle karşısında 5 Haziran günü Mısır ve Suriye üslerine hava bombardımanı gerçekleştirmiş ve 6 gün içerisinde gerçekleştirdiği etkin hava saldırılarıyla Arap ülkelere üstünlük sağlamayı başarmıştır. Yaşanan çatışmalar sonrasında İsrail topraklarını önemli ölçüde genişletirken kendisine düşman karşısında doğal savunma bölgeleri sağlamış oluyordu. İsrail aldığı bu önemli başarıda İngiltere ve ABD'nin artan savaş gücü desteğinin etkisi görülmekteydi.

Savaştan hemen önce tüm Arap ülkelerinin temsilcileri Bağdat'ta toplandı. Toplantıda Arap devletlerine karşı saldırgan eylemde bulunan ya da İsrail'e yardım eden devlete petrol ambargosu yapılacağı kararı alınmıştı (Gürel, 2018, s. 184).

Nasır'ın savaştan yenilgiyle ayrılması onu radikal çizgisinden uzaklaştırmıştır. Alınan ağır yenilgi sonucu Araplara siyasi liderlik etme istediğini kenara bırakan Nasır, 1970'te vefat edene kadar Mısır dış politikasında Batıya ambargo uygulamaya çalışan petrol ülkeleri ile birlikte hareket ederek diplomatik etkinlik sağlamaya çalışmıştır. Mısır'ın savaşta aldığı yenilgi dolayısıyla ekonomik ve siyasi olarak etkinliğini kaybetmesi sonrası bölgedeki rakibi Suudi Arabistan diğer Arap ülkeleri üzerindeki siyasi etkinliğini daha fazla artırmaya başlamıştır.

Suudi yönetimi de savaş öncesi yapılan toplantıda alınan karar doğrultusunda ARAMCO yetkililerini uyararak ABD'nin İsrail'i desteklemesi durumunda bunun iki ülke arasında olumsuz sonuçlar doğuracağını bildirmişlerdi. Nitekim İsrail'in saldırılarını başlattığı günün ertesinde Suudi Kralı Faysal, Suudi Arabistan'ın İsrail'i destekleyen ülkelere petrol satışını durduracağını açıklamıştı. İsrail ile Arap ülkeleri arasından yaşanan çatışmalar sırasında ABD ve İngiltere'nin İsrail'e desteğinin devam ettiğini gören Suudiler ARAMCO yetkililerine bu ülkelere petrol satışını durdurmaları için talimat vermişlerdi (Arı, 2003, s. 274).

Tüm Arap devletleri tarafından uygulamaya konan ambargo, başlamasının üzerinden henüz bir ay geçmeden etkisini fazla sürdüremeyeceğini belli etmeye başlamıştı. Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından yapılan açıklamalarda uygulanan ambargonun ülkelere ekonomik olarak büyük kayıplar yaşattığını belirtiyorlardı. Arap bakanların gerçekleştirdiği ambargonun durumu hakkında değerlendirme toplantıları sonucunda, ambargonun kaldırılması ve bunun yerine savaşta zarar gören Mısır ve Ürdün'e para yardımı yapılması kararları alınmıştı (Gürel, 2018, s. 185). Söz konusu ambargo Eylül ayında kaldırılmış ve Arapların ilk kez petrolü bir dış politika aracı olarak kullanma girişimleri burada sona ermişti.

Yapılan ambargonun sonuçlarına baktığımızda, Arap ülkelerinin ekonomik yetersizlikleri ambargonun başarısızlığa uğramasında en önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Ambargonun Arap ülkeleri ile sınırlı kalması dolayısıyla OPEC'in diğer ülkeleri İran ve Venezüella ambargoya dahil olmamışlardır. Hatta bu süreçte üretimlerini artırdıklarından dolayı Arap ülkeleri bu iki ülkeyi kınamışlardır. Kuveytli bir yetkili bu iki ülkeyi petrol ambargosunda “yararlandıklarından” dolayı OPEC'in temel ilkesi olan “*diğer üyelerin zararına kâr sağlamama*” ilkesine darbe vurduklarını belirtmiştir (Gürel, 2018, s. 186).

İran ve Venezüella'nın ambargoya destek vermemesinden ve hatta bundan yararlanmasından dolayı, ambargonun sona ermesiyle birlikte Arap ülkeleri ortak petrol politikaları oluşturmak üzere müzakerelere başlamışlardır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın öncülüğünde gerçekleşen müzakereler sonucunda 1968 yılının Ocak ayında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) kurulmuştur. (Ayhan, 2009, s. 245).

OAPEC, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in 1967 savaşı sonrası bölgede artan siyasi gücünün bir sonucu olarak kurulmuştur. OAPEC'in kuruluş amaçlarına bakacak olursak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın liderliğinde Arap ülkelerini İsrail düşmanlığı dolayısıyla alınan kararlarda ortak politika yürütmek, Ortadoğu petrol endüstrisini doğrudan millileştirilmesi ve gerçekleşen başarısız ambargo girişimin sonuçlarından ders alıp ileride gerçekleştirilecek muhtemel ambargonun ortak siyasi kararlar doğrultusunda başarılı şekilde uygulanması olarak sayabiliriz.

3.3.5. 1973 Petrol Krizi ve Sonuçları

Yom Kippur Savaşı olarak da adlandırılan 1973 Arap-İsrail Savaşı, 6 Ekim 1973 yılında Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı ortak saldırısı ile başlamıştır. Askeri olarak savaşın amacının Arapların 1967 yılında aldıkları hezimetini telafi etmek ve kaybedilen toprakları geri almak olduğu söylenebilir. Mısır, İsrail'e karşı başlattığı savaşta hem topraklarını hem de 1967 yılında kaybettiği saygınlığı geri almaya çalışmıştır. Ancak İsrail ABD'den aldığı destek ile Arapların savaşın başındaki başarılı operasyonlarını durdurmuştur.

11 Ekim'e kadar Arapların başarılı biçimde gerçekleştirdikleri askeri operasyonlar İsrail'in tüm cephelerde durumu dengelemesiyle Arapların üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Büyük güçlerin taraflar arasında arabuluculuk yapması sonucu 25 Ekim'de ateşkes sağlandı. Savaşın başlamasıyla beraber petrol üreticisi Arap ülkeleri İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosu başlatmıştır. Bir önceki ambargo denemesinden farklı olarak petrol üretici

Arap ülkeleri, petrol ambargosunu daha sistemli ve etkili bir biçimde dış politika aracı olarak kullanmış ve gerçekleştirdikleri ambargo ile uluslararası sistemi etkilemeyi başaramışlardır (Ayhan, 2009, s. 249).

Konumuz açısından bu savaşın etkilerini daha iyi anlayabilmek için savaştan sonra gerçekleşen ekonomik ve politik değişikliklere bakmak gerekecektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi petrol ambargosunun hazırlıkları, Süveyş Krizi sonrası oluşan ortamda petrol arz eden Arap ülkeleri arasında yapılmıştı. Denenen ilk başarısız ambargo girişimi sonrasında petrol üreticisi Arap ülkeleri OAPEC'i kurmuş ve OPEC'ten bağımsız siyasi karar mekanizması oluşturmaya çalışmışlardır. İsrail düşmanlığı etrafında bir araya gelen Arap hükümetlerinin durumuna baktığımızda, Batı ile olan ilişkilerinin derinliğine ve ekonomik çıkarlarının büyüklüğüne göre pozisyon almışlardır. Örneğin Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkelerin tutumlarına bakıldığında tüm Arap devletlerinin ülkelerinde faaliyet gösteren şirketleri millileştirerek batıya ambargo uygulanması gerektiğini belirtirken bu ülkelere nispeten Batı ile ekonomik düzeyde daha fazla iş birliği ve ortaklığı bulunan Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi körfez ülkeleri Batıya daha ılımlı olunması gerektiğini ve petrolü bir silah olarak gündeme taşınmaması gerektiğini belirtmekteydiler.

Arap ülkelerin bu şekilde farklı tutum içerisinde olmalarının arkasında yatan neden, körfezdeki Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi monarşi ile yönetilen ülkelerin sahip oldukları ekonomik ve sosyal yapıları gereği monarşilerinin ve ülke ekonomilerinin sürdürülebilir olmasının, İngiltere'nin de bölgeden çekilmesi neticesinde ABD ile olan ilişkilerine bağlı olduğu düşüncesidir.

Süveyş Krizi'nden sonra petrolün bir silah olarak kullanılması düşüncesi Arap ülkeleri arasında büyük tartışma konusu ve Batıyı İsrail'i desteklememeleri için baskı unsuru olurken, 1973'te savaşın patlak vermesinden sonra bütün Arapların teoriden uygulamaya koydukları bir silah olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayhan, 2009, s. 252).

OAPEC'in ABD'ye karşı başlattığı ambargo sağlanan ateşkes ve barış görüşmeleri neticesinde 1974 Mart'ında kaldırılmıştı. Başlatılan ambargo kısa süreli ve etkisiz olmasına rağmen OPEC'in başlattığı yüksek fiyat politikası uzun vadeli ve daha etkili sonuçlar doğurmuştu. OPEC'in yüksek fiyat tutumu etkisini uzun yıllar göstermiştir ve artık petrolü üretimde kullanılan ucuz enerji kaynağı olmaktan çıkarmıştı (Sander, 2013, s. 488).

Yaşanan petrol krizinin Batı bloğundaki etkilerine bakıldığında, krizin Batı Avrupa ve Japonya'yı ABD'den daha fazla etkilediğini görmekteyiz. Petrol, savaştan sonra yıkıma uğrayan Avrupa'nın toparlanmasında en önemli faktör olmasının yanı sıra günlük hayatta kullanımının yaygınlık kazanmasıyla alternatifsiz bir enerji kaynağı haline gelmişti. ABD'nin petrol üreticisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ABD'nin yaşanan krizi üretim kapasitesini artırarak veya tasarruf yoluyla atlatabilme imkânı bulunurken Batı Avrupa ve Japonya'nın böyle bir şansı bulunmamaktaydı. Batı ülkeleri bunalımı aşmak için Batı yarım kürenin petrolüne yönelmişlerdi ve bu da petrol fiyatlarının artmasına neden olmuştu. Artan petrol fiyatları sebebiyle üretim maliyetleri artış göstermişti. Artan fiyatlar II. Dünya Savaşı sonrası birbiriyle entegre Batı ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş oluyordu.

Krizin Ortadoğu petrol endüstrisine etkilerine baktığımızda ise petrol fiyatlarını artırmasının yanı sıra Ortadoğu'daki petrol endüstrisindeki imtiyazların da üretici ülkelere geçmesine neden olmuştu. Bu doğrultuda kriz sonrasında Arap ülkelerinde millileştirme hareketleri hız kazanmış, petrol şirketleri ve üretici ülkeler arasındaki güç dengesini devletler lehine değişmesiyle sonuçlanmıştır.

Yaşanan millileştirme hareketinden Suudi Arabistan'ın nasıl etkilendiğine bakacak olursak, 1973 yılına kadar ülkenin tüm rezervlerinde petrol arama ve çıkarma işlemleri ABD-Suudi ortaklığında yönetilen ARAMCO tarafından yapılırken, bu yıllarda yaşanan gelişmeler neticesinde Suudi hükümeti ilk kez 1973 yılında şirketin %25'ini satın almış ve bu alımlar 1980 yılında tamamı alınana kadar sürmüştür. 1980'de tamamı millileştirilen şirket adını SUUDI ARAMCO olarak değiştirmiştir (Aramco, 2021).

Suudi yönetimi yaşanan savaşta aldığı ambargo kararı ile bir açıdan da dış politikasında kendisine yeni bir yol haritası çizmiş olmaktaydı. Çünkü yaşanan ambargo olayının ABD ekonomisine negatif anlamda büyük etkileri olmuştu. Suudi Arabistan II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu bloğu karşısında net bir şekilde ABD'nin yanında yer almaktaydı. Ancak Arap-İsrail çatışmalarında ABD'nin Araplara karşı İsrail'e olan kesintisiz desteği Suudi yönetiminin ABD'ye karşı ambargo kararı almasında etkili olmuş ve ABD'ye olan güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1973-1974 ambargosunu Suudi Arabistan'ın ABD ile olan ikili ilişkilerinde kırılma noktası olarak görmemiz mümkündür. Yaşanan olaylar değerlendirildiğinde Filistin sorunu, Suudi Arabistan-ABD ilişkilerini

etkileyen önemli bir dış faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylar Suudi hükümetini dış politikasında daha pragmatik ve ulusal çıkarlar doğrultusunda kararlar almaya yönlendirmiştir (Andersen, Seibert, & Wagner, 1990, s. 249).

Suudi Arabistan yaşanan ambargo hadisesinin en önemli aktörlerinden birisi olmasına rağmen ABD ile arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler sürmeye devam etmiştir. ABD'nin 1970-78 döneminde Suudi Arabistan'a askeri satış rakamlarını karşılaştırdığımız zaman söz konusu satışlar 1970 yılında 200 Milyon dolar iken, 1978 yılında 4.8 Milyar dolara yükselmiştir (Arı, 2003, s. 275). Bu harcamalar artan petrol gelirleriyle doğrudan orantılı olmasına rağmen, Suudi Arabistan'ın ulusal güvenliğini sağlama açısından politik değişim içerisinde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Petrolün Enerji piyasalarındaki rolünün arttığı iki dünya savaşı arası döneme bakacak olursak, İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu petroleri üzerindeki mücadelesinin hegemonik güç değişiminde hayati rol oynadığını görebiliriz. II. Dünya Savaşı sonrası petrol piyasalarında gerçekleşen ABD hakimiyeti ise İngiliz hegemonyasının ABD'ye geçtiğinin önemli göstergelerinden biridir.

Yaşanan petrol krizi, petrol arzını kontrol etmenin uluslararası düzene olan etkisini gösterirken aynı zamanda ABD'nin küresel hegemonyasının zayıfladığı yorumlarını beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

19. ve 20. yüzyılların sırasıyla İngiltere ve Amerika'nın hegemonik liderliğinde şekillenmiştir. Bu tarihlerde teknoloji ve üretim araçlarında gerçekleşen gelişmelere bakıldığında, iki ülkenin de iki farklı tarihte uluslararası sistemi etkilediği ve yönlendirdiği farklı liderlik modelleri ortaya koyduğu görülmüştür. İki ülkenin sahip olduğu farklı dinamikler, araştırmacıları hegemonik geçiş sürecini açıklamaya yönlendirmiştir.

Modern dönemde devletlerarası ilişkiler açısından ulusal gücün tanımlanmasında üretim araçlarının ve enerji kaynakları etkin bir araç olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Amerikan hegemonyasının oluşumunda hegemonik güç unsuru olarak enerji kaynaklarının rolünün önemli bir yere sahip olduğu saptanmıştır.

Lider devletin, uluslararası sistemde etkili olabilmesi için enerji kaynakları üzerinde kontrol ve yönlendirme yeteneğine sahip olması, endüstriyel gelişimin devamı ve iktisadi düzenin oluşturulması açısından stratejik rol oynadığı görülmüştür. Yaptığımız araştırmalar sonucunda, II. Dünya Savaşı sonrasında petrolün üretim araçlarına sağladığı katkı göz önüne alındığında Amerika'nın Suudi Arabistan ile oluşturduğu stratejik ortaklık küresel iktisadi hareketleri etkilemesi açısından Amerikan hegemonyasının en önemli destekçisi olduğu görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda içten yanmalı motorların yaygınlık sağlamaya başlamasıyla birlikte petrol, kömürün yerinin alarak stratejik bir enerji kaynağı olarak önemini artırdığı görülmektedir. Bu yıllarda ulusal gücün en önemli simgesi haline gelen petrol, büyük güçler arasında yaşanan çatışmaların da en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan itibaren sahip olduğu hegemonik gücünü kaybetmeye başlayan İngiltere, zayıflayan hegemonik liderliğini II. Dünya Savaşı'nın ardından yerini ABD'ye bıraktığı görülmektedir. İngiltere ve ABD arasında hegemonik geçiş dönemi olarak adlandırılan iki dünya savaşı arası dönemde Ortadoğu'daki enerji kaynakları eski ve yeni hegemon arasında başlıca mücadele alanını oluşturmuştur.

Hegemonya geçişi belirli noktalarla sabit bir süreç olmadığından dolayı İngiliz hegemonyasının bittiği ve Amerikan hegemonyasının başladığı yerleri keskin bir şekilde

göstermemiz mümkün olmamaktadır. Bu yüzden realist bakış açısıyla incelediğimiz hegemonik geçiş konusunu ele alırken farklı düzeylerde aktörleri inceleyerek gerçekleşen iktisadi ve siyasi eylemler bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Yaşanan hegemonik geçiş sürecinde enerji kaynaklarının kontrolü, Amerikan hegemonyasının oluşumunda önemli bir faktördür. Amerikalı petrol şirketlerinin Ortadoğu enerji kaynakları üzerinde Amerikan Devleti'nden önce ekonomik çıkar için bölgede faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Yaptığımız literatür taramasında I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Ortadoğu'daki enerji kaynakları üzerinde sahip olduğu avantajları kaybetmemek için bölgede faaliyet gösteren Amerikalı petrol şirketlerine karşı mücadele verdiği görülmüştür. İngiltere, Amerika ile vardığı bu anlaşma ile savaş sonrasında oluşturulacak düzende avantajlı pozisyon elde etmeyi hedeflemiştir. İngiltere'nin II. Dünya Savaşı esnasında Amerikan hükümeti ile enerji kaynaklarının paylaşımını içeren anlaşmalar yapması, hegemon ülke açısından enerji kaynaklarının kontrolünün sağlamanın önemini görmemiz açısından önem teşkil etmektedir.

Amerikan hükümetinin ilk olarak bölgede faaliyet gösteren petrol şirketlerine politik destek vererek ekonomik fayda sağlamayı amaçladığı görülmüştür. II. Dünya Savaşı sırasında enerji kaynaklarının ülke çıkarlarının önemli bir parçası haline gelmesiyle Amerikan Devleti'nin bölgede doğrudan varlık gösterme ihtiyacı duymuştur. Amerikan hükümetinin uygulamaya koymaya çalıştığı bu politikasını bölgede faaliyet gösteren petrol şirketleri vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu durum bize farklı unsurları içerisinde barındıran bir konu olarak hegemonik geçişin yalnızca devletler arasında gerçekleşen bir olgu olmadığı, devlet altı aktörlerin de bu konunun bir parçası olduğunu göstermiştir.

Çalışmamızda Amerikan hegemonyasını ele alırken bölgesel olarak Ortadoğu özele indiğimizde ise Suudi Arabistan ile olan ilişkilerin hegemonyaya olan katkılarını ortaya koyduk. Ortadoğu barındırdığı enerji kaynakları dolayısıyla Amerika'nın küresel hegemonya politikalarında stratejik bir noktayı oluşturmaktadır. Amerika ve Suudi Arabistan, karşılıklı çıkar temellinde oluşturdukları politikalar sayesinde siyasi olarak birbirlerine açıkça destek vermişlerdir. Roosevelt ile İbn Suud'un Yalta konferansı sonrası USS Quincy isimli Amerikan savaş gemisindeki yaptıkları görüşmede birbirlerine teminatlar vererek savaş sonrası oluşturulacak olan düzenin en önemli yapı taşını oluşturmuşlardır. Suudi

Arabistan, Amerika'nın desteği sayesinde monarşisinin devamını sağlamanın yanı sıra bölgenin siyasi açıdan en önemli ülkesi olmuştur. Amerika ise küresel politikalarını bölge enerji kaynakları üzerinden yönlendirmesinde Suudi Arabistan'ın desteğini aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Petrol piyasalarında yaşanacak olası fiyat değişikliği, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyeceğinden dolayı küresel çapta etki bırakacaktır. Suudi Arabistan'ın hem diğer petrol üretici Arap ülkelerini yönlendirme gücü hem de bulundurduğu kaynaklar sayesinde küresel petrol piyasaları üzerinde bırakabileceği olumsuz etki değerlendirildiğinde çok önemli bir güce sahip olduğu söylenebilir. Tarihsel süreçte incelendiğinde Suudi Arabistan'ın sahip olduğu bu gücün küresel ekonomik istikrarı koruma noktasında Amerikan hegemonyasına önemli katkılar sağladığı ortaya çıkmaktadır.

İngiltere ve Amerika'nın hegemon olma süreçlerinde enerji kaynağı olarak petrolün küresel hegemonya oluşumunda stratejik derecede önemli bir rol oynadığı araştırmamızın en önemli sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mikro düzeyde incelediğimiz süreçte petrol şirketlerinin de farklı çıkarlar doğrultusunda yürüttüğü politik ilişkiler dolayısıyla devlet altı aktörler olarak süre önemli bir konuma sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen aşırı petrol tüketimi, Amerikan kaynaklarından sağlanmıştır. Bu tüketim Amerikalı liderlerin sahip oldukları enerji kaynaklarının tükenmesi sorunu ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.

Petrol rezervlerinin kontrolü ve petrol üreticisi ülkeler ile kurulan ilişki, hegemonik düzenin oluşturulması konusunda önemli bir unsur olmuştur. Bu noktada ABD'nin enerji konusunda stratejik ilişkiler kurduğu dünyanın en önemli petrol üreticisi olan Suudi Arabistan, ABD kaynaklarının muhafazası ve dünya petrol piyasalarında kontrol sağlaması hususunda Amerika'nın en önemli enerji tedarikçisi ve ekonomi politikalarının destekçisi olmuştur.

Wallerstein'a göre, 1945'ten sonra ABD hegemonik bir güç haline gelmiş ve 1970'lere kadar o şekilde devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin oluşturduğu hegemonyası 1970'lerden itibaren son bulmuştur. Hegemonya bu tarihlerden itibaren yerini paylaşılan liderlik dönemine bırakmıştır. Petrol piyasalarında meydana gelen değişiklikler, petrol üreticisi ülkelerin üretimde söz sahibi olmasını sağlarken, bu ülkelerin OPEC çatısı altında

bir araya gelerek sağladıkları gücü organize bir şekilde politik bir güç aygıtı olarak kullanmalarına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında ulusal bilincin dünya çapında yayılması, Ortadoğu ülkelerinde de etkilerini göstermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da yaygınlaşan Pan-Arabist ideoloji dolayısıyla yaşanan gelişmeler ABD'nin Suudi Arabistan ile olan ilişkilerine zarar vermesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Ortadoğu'da yaygınlık kazanan milliyetçilik akımı ve ABD'nin kuruluşundan itibaren Arap ülkeleriyle yaşadığı çatışmalarda İsrail'e destek olması, Arap ülkelerinde Batı karşıtı politikaların artmasına neden olmuştur.

Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği petrol üreticisi Arap ülkeleri, Arap-İsrail savaşlarında İsrail'e verdiği destek nedeniyle petrolü Batı dünyasına karşı bir politik silah olarak kullanmaktan kaçınmamışlardır. 1973 yılının başında Suudi Arabistan'ın İsrail'e yardımının devam etmesi durumunda ABD'ye ambargosu uygulayacağını açıklaması bölgedeki diğer ülkelerin dış politikalarını etkilemiştir. Bu açıklama Suriye ve Mısır'ın yeni bir savaşın çıkması durumunda Batının İsrail'e olan yardımının kesileceğini düşünmesine neden olarak çatışmaların başlamasını kolaylaştırmıştır.

Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği OAPEC ülkelerinin 1973 yılında uygulamaya çalıştıkları ambargo, ABD ile Suudi Arabistan arasındaki stratejik ortaklıkta kırılma noktasını oluştururken diğer yandan Amerikan hegemonyasının zayıflamaya başladığı yıllarda Amerikan'ın küresel imajının zedelenmesine yol açmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde ele aldığımız bu dönemi incelediğimizde Ortadoğu petrollerinin Batı için güvenli kaynak olmaktan çıkmaya başladığını görülmüştür. Küresel bir krize dönüşen ambargo, ABD'nin küresel hegemonyasının güç kaybetmesine yol açmıştır. Yaşanan kriz sırasında OPEC'in gücünün ve geleceğinin batıya yakınlık duyan Suudi Arabistan'ın elinde olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte Amerikan dolarının altına dayalı sabit kur sistemi bu tarihlerde terk edilmiş olmasına rağmen dolar rezerv para olma sıfatını kaybetmemiştir. Doların rezerv para olarak işlevini sürdürmesindeki en önemli faktör dünya petrol piyasalarındaki işlemlerin dolar ile yapılmaya devam etmesidir. Bu açıdan bakıldığında Suudi Arabistan'ın OPEC ve petrol

piyasalarında olan etkinliği ve dolarının sahip olduğu bu durum dolayısıyla ABD'nin dünya ekonomisindeki konumunu sürdürebilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ABD Enerji Verileri Ofisi. (2021, 4 30). U.S. Energy Information Administration: <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=MCREXUS1&f=A> adresinden alındı
- Akbal, Ö. (2018). *Sistematik Uluslararası Politika Teorisi Bağlamında ABD-Suudi Arabistan İlişkilerinin Analizi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Andersen, R. R., Seibert, R. F., & Wagner, J. G. (1990). *Politics and Change in the Middle East*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Anderson, I. H. (1981). *Aramco The United States And Saudia Arabia*. Princeton: PRINCETON UNIVERSITY PRESS.
- Aramco. (2021, 05 19). Aramco Web Sitesi: <https://www.aramco.com/en/who-we-are/overview/our-history> adresinden alındı
- Arı, T. (2003). *IRAK, İRAN VE ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arrasheed, M. (2008). *Reşidiler*. (T. İ. Merkezi, Prodüktör) 05 17, 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/residiler> adresinden alındı
- Aslan, A. (2020, 5 20). *Hangi düzen hangi strateji?* Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/hangi-duzen-hangi-strateji/1802864> adresinden alındı
- Aydın, M. (2004). Uluslararası ilişkileri "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Ayhan, V. (2009). *Ortadoğu Ve Petrol*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Aytekin, E. A., & Atılğan, G. (2013). *Hegomanya*. (M. Yetiş, Dü.) İstanbul: Yordam Kitap.
- BBC. (2020, 8 18). BBC Web Sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53810694> adresinden alındı
- Bekmen, A. (2013). Marksizm: "Praksis'in Teorisi". B. Örs içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 163-252). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Birleşik Devletler Tarih Ofisi . (2021, 05 18). Birleşik Devletler Tarih Ofisi Web Sitesi: <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/red-line> adresinden alındı
- Black, J. (2009). *Savaş ve Dünya: Askeri güç ve kıtaların kaderi*. (Y. Özkan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Blanchard, C. M. (2009). *Saudia Arabia: Backgraound and U.S. Relations*. Congressional Research Service. Washington DC: Library of Congress. 5 18, 2021 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=JOWWUQB12PwC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=true adresinden alındı

- Bsheer, R. (2020). *Archive Wars : The Politics Of History İn Saudi Arabia*. California: Stanford University Press.
- Davutoğlu, A. (2015). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, F. (2016). Uluslararası İlişkilerde Güç İntikal Teorisi: Brintanya, ABD ve Çin. *Doktora Tezi*. Konya, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye.
- Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri . *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-16.
- Ediger, V. (2006). *Osmanlı'da Neft Ve Petrol*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Ersoy, E. (2017). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* . (R. Gözen, Dü.) İstanbul: İletişim .
- Gramsci, A. (2018). *Hapishane Defterleri*. (A. Özüpek, Çev.) İstanbul: Dorlion Yayınları.
- Gürel, Ş. S. (2018). *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güvenç, S. (2009). *Osmanlıların Drednot Düşleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Halaç, U., & Doruk, E. (2019, Nisan). Hegemonik İstikrar(sızlık) Kuramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler(60)*.
- Hancock, J. S. (2015). *The Eagle In The Desert: The Origins OF The U.S.–Saudi Arabian Security Partnership*. Monterey: United States Naval Academy, Naval Postgraduate School, Yüksek Lisans Tezi.
- Kablamacı, B. (2011). *Petrol ve Ekonomi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kaya, E. (2016). *Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi*. (H. Öztürk, Dü.) İstanbul: Bilgesam.
- Kaymak, M. (2016). Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici hegemonyadan kural koyucu hegemonyaya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63-92.
- Kennedy, P. (1990). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (B. Karanakçı, Çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony* . Princeton: Princeton University Press.
- Klare, M. T. (2004). *Blood And Oil*. Londra: Penguin Books.
- Konukcu, Y. (2018). *Küresel Hegemonya ve Güç dengeleri Bağlamında ABD-İRAN İlişkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurşun, Z. (2009). *Suudi arabistan*. (T. İ. Merkezi, Prodüktör) 05 18, 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/suudi-arabistan#2-tarih> adresinden alındı
- Montgomery, S. L. (2014). *Küresel Enerjiye Yön Veren Güçler*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Mutuk, M. R. (1950). Ortadoğu Petrolları. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 81-91.

- Örs, B. (2013). *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özpek , B. B. (2017). Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler. R. Gözen (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkiler Teoriler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıöz Gökten, Y. (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Tarihsel Dönüşümü: 1870-2010*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Schake, K. (2017). *Safe Passage; The Transition From British To Amerikan Hegemony*. Londra: Harvard University Press.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 689-711.
- Sevim, C. (2009). Geçmişten günümüze enerji güvenliği ve paradigma değişimleri. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 93-105.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4378-4391.
- Şeker, C. T. (2018). *Basra Körfezi'nde İngiliz- Amerikan Rekabeti: Bureymi İhtilafı Örneği (1950 – 1960)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Şöhret, M. (2011). Hegemonik İstikrar Teorisi Üzerinden Halk Hareketleri Sürecinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı Yeniden Okumak. *Kocaeli Üniversitesi Orta Doğu Kongresi Tebliği*.
- Waltz , K., & Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. (E. Onulduran, Çev.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Yanık, C. (2011). Gramsci'nin Hegemonya Kavramı ve Agonistik Çoğulcu Demokrasi: Birleşme ve Ayrılma Noktaları. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*(29).
- Yergin, D. (2003). *Petrol*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2017). *Ortadoğuda Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu savunma projeleri ve Türkiye (1945-1960)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.